

Военни издания

Годишенъ абонаментъ	
180/240/320	
240/300/400	
150/200/260	
120/150/200	
200/260/360	
75/90/130	

За всички заедно 700/1000/1300
и приравнените чиновници— задължителни абонати
отъ запасните офицери, юнкеритъ, действуващите
и войници, годишниятъ абонаментъ е 480 лева.
Приравнените чиновници— задължителни абонати
отъ запасните офицери такива, годишниятъ абонаментъ

цифра отъ графата „годишенъ абонаментъ“ означава
за първата цифра — за офицери, юнкери, подофицери и войници отъ
войската и за тия отъ запаса; втората цифра — за всички
войници цяла — за странство.

Абонаментътъ, следователно, само за сп. „Военно-истори-
ческата комисия“ за всички зап отъ офицери, подофицери и войници е
единично, платими на три срока по 60 лева — 1. мартъ,
1. юни и 1. септември.

Всичко, което се отнася до военните издания, се ад-
ресува:

Применили военно-издателски фондъ

ул. „Оборище“ № 2-б — София

Публикации вие се пращатъ статии или се пише въ свръз-
ане със разпространяването на изпратени статии, или ако въпросътъ
има да наплаща хонораръ на отпечатани статии;
Публикации, вие се съобщава за нови абонати, за про-
дажа на абонати, за неполучени книжки, календари
и да даватъ поръчки за нѣкой отъ издадените книги,
издавани извънредно;

Публикации, вие се изпращатъ суми, или се уреждатъ нѣ-
какви за абонаменти, или доставени пособия;

Публикации, вие се правятъ частни поръчки за напечатване,
издаване, преводи, бланки и др.

ВЕСНИЧ - ИСТОРИЧЕСКИ СЕБРНИКЪ

У р е ж д а

Военно-историческата комисия
при Щаба на армията

Год. V февруари и мартъ кн. 5.
1932 г.

Военно-исторически сборникъ

Излиза всѣки два месеца; абонаментъ 160 лв. годишно.
Редакция и администрация — ул. „Оборище“ № 2, София.

Съдържание

Год. V., книжка 5.

„Боятъ при Булаиръ“, 26-и януарий (8-и февруарий)
1913 год. — отъ Т. З. Митовъ, генералъ о. з.

Voénno-istoritcheski sbornik

(Revue d'histoire militaire).

Parait tous les deux mois, l'abonnement pour l'étranger 320 lévas.
Adresse: Rédaction et Administration — rue „Oborischté“ 2, Sofia — Bulgarie.

Sommaire

V-ème année, № 5.

„Le combat de Boulaïre“, le 26-ème Janvier (le 8 Février)
1913 — par T. Z. Mitoff, général des réserves.

Woенко-istoritscheski Sbornik

(Kriegsgeschichtliche Sammlung).

Erscheint alle zwei Monate; Abonnement für Ausland 320 Leva.
Adresse: Redaktion und Administration — „Oborischté“
str. № 2, Sofia — Bulgarien

Inhaltsverzeichniss

V Jahrgang, № 5.

„Die Schlacht bei Boulair“, 26 Januar (8 Februar) 1913 —
von T. Z. Mitoff, General a. d.

Т. З. МИТОВЪ,
генералъ о. з.

Боятъ при Булаиръ

26-и януарий (8-и февруарий) 1913 год.

Приносъ къмъ българската военна история.
(Изъ записките на бригаденъ командиръ).

„Две главни начала сѫ надписани начело
на съвременната тактика: предприетията
пристъпъ тръбва да бѫде тлас-
натъ напълно и до крайностъ, а
отраната тръбва да се държи съ
упоритостъ до последни усилия.“
Маршалъ Фошъ (Principes de la guerre, стр. 216).

Съ една карта, една скица и три плана.

С О Ф И Я
Печатница на Арм. военно-издателски фондъ
1932

ПРЕДГОВОРЪ.

„На война единъ е всичко,
останалото е нищо“.
Наполеонъ.

Този опитъ за историческо описание на боя при Булаиръ е предназначенъ за българското потомство, особено за ония посветени, които не се поддававатъ на безсмислените блънове, че ще настане нѣкога вѣченъ миръ; които сѫ отдали цѣлия си животъ на военното поприще; които носятъ въ гърдите си мжжко непобоено, българско сърдце; които обичатъ племето си и родината си до забрава; които вѣрватъ непоколебимо въ неопроверганата истина, че на нашата грѣшна планета нѣма да има никога миръ, докато тя се движи около Слънцето. Този трудъ се предназначава и за ония, които вѣрватъ, че дори малкитъ, но здраво подготвени за война войски, побеждаватъ по-многобройните, но по-слабо подготвени, както бѣ на Булаиръ; че съ любовъ къмъ постояненъ, неуморенъ, упоритъ трудъ и българско войнишко търпение могатъ да се самообразоватъ и самоусъвършенствуватъ просвѣтени, учени, опитни, калени на всички несгоди на война водачи на юнчното българско воинство, които рано или късно ще трѣбва да тържествуватъ надъ лъжата, измамата и вѣроломството и да обединятъ нещастното българско племе за по-честитъ животъ.

„На война единъ е всичко, останалото е нищо“. Този „единъ“ ще го представята така подготвените водачи, които иматъ да образуватъ за борба чуденъ народъ, ненадминатъ на бойното поле, когато е добре предвожданъ, по гранитната си упоритост при отбрана, по страшния си стоманенъ ударъ на пристжъ.

Понеже тия бѫдещи, славни водачи на племето ни трѣбва да се самообразоватъ и подгответъ за война въ мирно време, то сѫ длѣжни, споредъ началата на военната наука и военното изкуство, да си намѣратъ достоенъ учителъ. А кой може да бѫде този учителъ, ако не, преди всичко, военната история? Тѣй като пѣкъ боятъ е главния решаващъ деецъ на война, необходимо е съ особена обичъ и грижи да изучаватъ и изследватъ основно историята на всички бойове, отъ всички времена и народи, като почнатъ

отъ Троя и свършатъ съ Добро-Поле; и да си усвоятъ въ привичка правилата и началата, отъ една страна, духа и нравствената мощь, съ друга, съ която сѫ си служили ония, що сѫ ги печелили. Съ особено внимание и любовъ тѣ трѣбва да изучатъ бойоветъ, които нашиятъ народъ е водилъ, като изследватъ всестранно причините за победитъ или поражениета, и, като вникнатъ добре въ начините на бойните действия, присъщи на племето ни, да установатъ българското бойно изкуство.

Четейки тѣзи размисли, нашитъ „миролюбци“ съ лекомислието и повърхността на така наречената „българска интелигенция“ ще отворятъ широко очи отъ очудване и ще ги нарекатъ „безумия“.

„Войната, казватъ тѣ, казваме го и ние, е най-грозната и низка проява въ живота и дейността на човѣчеството, което жестоко, безмилостно и звѣрски пролива кръвъта на близкнитъ си — на себеподобните си; войната е най-страшния бичъ Божий, която, освенъ бедствия, злочестини, гладъ, нѣмотия, страшна омраза, ненависть и жажда за мъсть, друго не е дала на нещастното човѣчество. Долу войната! Да я обявимъ извѣнь човѣшките закони! . . . Уви! Обявявайки я извѣнь законите на човѣчеството, никой не е въ сила да я обяви вънъ отъ законите на природата. Войната се е гнѣздила въ естеството на човѣка още преди Каина, сѫществувала е следъ него у всички времена и народи, що историята ни предава, сѫществува и сега въ духа и въ сърдцето на всички ни*). Докато орелътъ и вѣлкътъ ще разкъжватъ невинното агне и зайче, а човѣкъ ще ги коли, докато соколътъ ще разпердушва невинния гълъжъ и най-милитъ сладкопойни птички, докато тигърътъ ще изядва отъ гладъ щенетата си, докато лъвътъ, за да уталожи свирепия си гладъ, влиза въ непосилна борба съ най-якото и най-голѣмото животно — слонътъ, докато човѣкъ отъ гнѣвъ и алчность убива баща си, докато братъ отъ зависть и ненависть изваждатъ окото на брата си, докато сѫществуватъ злодейци, които за леко обогатяване крадатъ и убиватъ, накъсъ, докато човѣкъ е нравствено немощно сѫщество, пропито съ пороци и слабости: алчность, чудовищно себелюбие, щеславие, честолюбие, надменность, гордость, гнѣвъ, зависть, омраза, жажда за мъсть, свадливостъ, ревностъ, животинска любовъ и др. човѣшки слабости, дотогава война ще има, и колкото по-вече сѫ общочовѣшки тия страсти, толкова по-бездощадна ще биде тя.

*) Има ли българинъ, който гледа спокойно днесъ на злодейски разпокъжсаниятъ си народъ? Тази ли участъ заслужава той? . . .

Природата е неумолима, законите ѝ сѫ неизмѣнни — войната нѣма да изчезне отъ лицето на Земята.

Докато живѣятъ свидетели на страхотните злочестини отъ една война, тя може да се поотложи, за да се разгори въ още по-грозенъ размѣръ, когато настѫпятъ поколѣния, които не сѫ я виждали отблизо, и отъ любопитство да я видятъ, като помиришатъ човѣшката кланица, ще се зараятъ отъ бацала на войната и ще извадятъ „безумно“ ножа.

Войната е най-ужасната човѣшка болесть, тя е по-прилепчива отъ проказата, тя е най-страшната язва на нашата планета. Както за другите душевни и тѣлестни човѣшки болести има особени учени — лѣкари, които постоянно и грижливо изучаватъ болестите, срѣдствата за предвардане отъ тѣхъ или лѣкарства за лѣкуването имъ, когато, не дай Боже! заболѣе човѣкъ, така и най-страхотната болесть — войната — има, и трѣбва да има, своите особени учени — водачите на воинството, които я изучаватъ и изследватъ основно и всестранно законите, началата и правилата за избѣгването и отстранението ѝ; но, когато имъ се наложи, въпрѣки волята и желанието имъ, то да я посрещнатъ подгответи, спокойно и съ достойнство, като неизбѣжно зло, и да я водятъ мѫжествено и безмилостно за тия, които сѫ я предизвикали.

Може ли да се предположи за мигъ, че ще се намѣри народъ, който отъ любовъ къмъ непостижимъ миръ, къмъ непостижимо вѣчно спокойствие, ще разпусне войската си, ще унищожи оръжието си, ще престане да изучава и да се упражнява въ военното изкуство, и ще спи спокойнъ, когато съседитъ му, въоръжен до зѣби, мълнатъ за лесна и богата плячка?

Може ли да се мисли, че единъ човѣкъ, който има заклети врагове, що го дебнатъ и желаятъ унищожението му, ще захвѣрли оръжието си и ще престане да се брани, за да докаже, че е беззащитенъ, и че нѣма да имъ противостой?

Не трѣбва ли да се вдѣхновимъ отъ знаменателните думи на фонъ деръ Голца: „Вѣрно е само това, че войната е човѣшки жребий и неизбѣжна сѫдба на народите. Вѣчнинътъ миръ на този свѣтъ не е даденъ за смѣртните“.

Ergo, старата римска поговорка: „Si vis pacem para bellum“ си остава вѣчна и вѣрна „до скончаніе мїра“.

Ако, споредъ нѣкогашния идеалъ на Викторъ Юго и сегашния на Брияна, Европа би се обѣрнала въ Европейски съединени държави, а България — въ една отъ тия държави, дори и тогава българскиятъ народъ не трѣбва да занемарва военното изкуство и да престава да се упражня-

ва въ военното дѣло, защото, ако въ Европа настане относителенъ миръ, сѫществуватъ „Люлка на народи“ и „Жълта опасностъ“, на главния пътъ на които лежи България, която първа ще трѣба да ги посрещне, както тя, лежейки на сѫщия пътъ, първа понесе удара на свирепите турци преди петъ вѣка.

Прочие, достойнитѣ вождове на българското воинство, ако обичатъ истински народъ си и страната си, ще работятъ не само да изучатъ основно и всестранно военното дѣло, но и най-грижливо ще го прилагатъ въ постоянни упражнения на полето, за да усъвършенствуватъ опита си, да укрепятъ тѣлото си и да издигнатъ духа си; „Знание и можене сѫ, които даватъ мѣжество и смѣлостъ на война; победата се дѣлжи изцѣло на тѣхъ; невежеството ражда само колебание и малодушие и води всѣкога и бездруго къмъ поражение“.

На просвѣтеното внимание на бѫдещитѣ водачи на българското воинство се поднася този опитъ. Духътъ на писача му ще бѫде честитъ, ако военното потомство, на което го посвещава, спре върху му любознателенъ погледъ.

31-и декември 1927 г.,

Момина-баня.

Авторътъ.

Встѣпліе.

„Намѣрението ми не е да разказвамъ всички мненія; ограничавамъ се съ тия, които издаватъ особенъ нравственъ ликъ на благородство и увѣреніе, че главниятъ предметъ на историята е да запази отъ забрава добродетелите, и да внуши на низкитѣ думи и дѣла страхъ отъ позоръ и потомство“.

Таций (книга III, гл. LXV).

Презъ време на войните 1912 и 1913 години бригаденъ командиръ записвалъ въ личния си дневникъ непрекъснато — по дни и часове — не само всички събития и действия, въ които е участвувалъ и които се изпрѣчвали предъ очите му, но и всички мисли, що му навѣвали личнитѣ наблюдения и сравнения, както и поведението и дѣлата на ония, що го окръжавали.

Следъ принудително напускане на военното поприще, той се заселъ въ свободно време да обработи тия си записи, съ твърдо намѣрение да бѫдатъ издадени следъ смъртта му, понеже правилъ въ тѣхъ предсмъртна изповѣдь. Обаче, противъ съкровеното си желание, принуденъ е приживе, за възстановяване на истината, да обнародва нѣкои извадки отъ тѣхъ; защото, отъ това, което е изнесено досега въ печата, напримѣръ по Булаирския бой, заключилъ, че много отъ написаното по него е невѣрно, неточно, понѣкога дори нарочно изопачено, съ измислени събития и случаи по известни долни подбуди. Нѣщо повече, мнозина отъ самите участници въ боя и до денъ-днешенъ били въ онази сѫща мъгла, въ която се намирали, когато се е разиграла тази страшна и кървава драма. Тѣ знаели само това, което сѫ могли да видятъ наоколо си, а онова, което не сѫ могли да видятъ и сѫ го научили отъ слухъ, разбира се, е далечъ отъ истината; защото мълвата, като всѣка мълва, „прави отъ влакното валмо“.

Затова едно справедливо исторично описание на този бой би могълъ да напише само този, който е усъщълъ

^{*)} Днитѣ и часовете въ това съчинение сѫ по новото броене.

добре пулса му, и който го е действително и съзнателно ръководилъ, защото никой другъ, освенъ него, не прите- жава личния му дневникъ, и защото той има на ръка всички описания на боя отъ участвували въ него начальници отъ бригаденъ командиръ до ротенъ и батареенъ коман- диръ, включително, писани на самото поле на честъта, веднага следъ боя, когато ги билъ поискалъ; както прите- жава и топографическия планъ на боя, работенъ отъ самия него на кървавата сцена, където той има щастиято или не- щастие да прекара безсмътно точно два месеци — отъ 6-и февруари до 6-и априлъ 1913 год., когато всички други началствуващи лица и части на Булаирската позиция бъха смъняни по нѣколко пъти.

Изглежда, че горнитѣ обстоятелства сѫ били прилично оценени откѫдете трѣбва, понеже отъ Министерството на войната, Отдѣление историческо, съ писмо № 267, още на 10-и ноемврий 1922 год., поискано му било отъ Военно-историческата комисия да изпрати описания или спомени, каквото има, „за 8-и февруари 1913 год. — боятъ при Булаиръ, за да може при описанието на сѫщия бой да се изтѣкнатъ заслугите, които ималъ въ този бой“.

Макаръ и поласканъ отъ това писмо, но, по признати- тѣ горе съображения и по причини, че трѣбвало да работи въ друга посока, не могълъ да се отзове на любезната по- кана. Сега, обаче, намирайки се по-свободенъ, извлѣкълъ отъ запискитѣ си и отъ описанията, които има на ръка, всичко нова, което му се видѣло необходимо, за да се даде една по възможностъ по-ясна, вѣрна и точна представа за боя при Булаиръ.

Този бой — по рѣдкитѣ си особености: победоно- сна отбрана на позиция, лежеща прѣко тѣснина между две морета, на една отъ най-историческите мѣстности на земята — Тракийскиятъ Херсонесъ; обърната съ лице къмъ вѣзпѣтия отъ Илиадата „буренъ Хелеспонтъ“; неравна борба, въ която качеството бие числово; върху главния мостъ между Азия и Европа, що е видѣлъ минаването на Ксерксовитѣ пѣчища, на Александровитѣ фаланги, на римскитѣ легиони, на турцитѣ презъ 1357 г., при нахлуването имъ въ Балканския полуостровъ, подъ водителството на Сулейманъ паша, синъ на султана Орханъ, и сега гледа поражението имъ отъ довчерашия си робъ, — е наистина единъ отъ най-характернитѣ, що българския народъ е здраво издѣржалъ, и е единъ отъ тия, що безспорно сѫ прославили оржието му. Затова отъ голѣма важностъ е за потомството да се запознае отблизо съ него. Прочитайки го, нека го цени, както намира за добре; но, изучавайки го, нека не забравя никога, че нито единъ отъ

следнитѣ редове не е написанъ, безъ да се е имало вѣжкога предвидъ казаното отъ Кардиналъ дьо Ретцъ (Paul de Condi, cardinal de Retz) въ знаменититѣ му записи (m moires): „Кой, прочие, може да пише истината, ако не този, който я е чувствувалъ? И председателътъ дьо Ту (dr esident de Thou) е билъ правъ да каже, че вѣрни истории сѫ само тия, които сѫ писани отъ люде, що сѫ били достатъчно искрени да говорятъ истината за себе си“.

Така че, ако отначалото и докрая на този си трудъ, бригадниятъ командиръ успѣе, неотклонно отъ мѣдрото правило на Тацита, да разказва „безъ гнѣвъ и ласкателство“, то ще смыта, че е изпълнилъ дѣлга си.

За по-ясно схващане действията, които се развиватъ въ течение на боя, описание му се раздѣля, по естествения му развой, на три периода:

Първи периодъ — отъ почването на боя (6 ч. 35 м.) до падането на мъглата (9 ч. 30 м.);

Втори периодъ — отъ падането на мъглата (9 ч. 30 м.) до вдигането ѝ (16 ч. 30 м.);

Трети периодъ — отъ вдигането на мъглата (16 ч. 30 м.) до свѣршката на боя (18 ч. 30 м.).

А за да може читателътъ да си състави ясно понятие за значението на този бой, изобщо на Тракийския опера- ционенъ театъръ, и въ частностъ при каква обстановка се е завързалъ той, то описание му се предшествува отъ: а) кратко изложение събитията, които предизвикаха боя; б) кратко описание на военниятъ действия на Галиполския опе- рационенъ театъръ, които доведоха противниците до кър- вавото сблъскване, и в) описание на позицията, заета отъ българскитѣ войски при с. Булаиръ, о която се разбиха турскитѣ опити да нахлуятъ въ Тракия и надеждитѣ имъ да повърнатъ изгубеното.

При описание се срѣщатъ следнитѣ съкращения:

Н. Д. — Началникъ на 7-а Рилска дивизия, генералъ- майоръ Тодоровъ Георги.

Б. К. — Командиръ на 1-а бригада отъ 7-а Рилска дивизия, полковникъ Митовъ Тодоръ.

1./7. бригада — 1-а бригада отъ 7-а Рилска дивизия.

2./22. рота — 2-а рота отъ 22-и Тракийски полкъ.

3./13. дружина — 3-а дружина отъ 13-и Рилски полкъ.

2./7. батарея — 2-а батарея отъ 7-и скоростреленъ полски артилерийски полкъ.

3./2. планин. батарея — 3-а скорострелна планинска батарея отъ 2-и планински артилерийски полкъ.

3./7. отдѣление — 3-о отдѣление отъ 7-и скоростреленъ полски артилерийски полкъ.

Четейки тия съкращения, да не се изпуска изпредвидъ, че въ боя сѫ взели участие всичко следнитѣ части: 22-и Тракийски полкъ, 13-и Рилски полкъ, 7-и с. с. полски артилер. полкъ (девять полски батареи), 1-о отдѣление отъ 2-и с. с. планин. артилер. полкъ (три планински батареи); и 4-а дружина отъ 49-и пехотенъ полкъ, а сведенията за частитѣ и силитѣ на противника сѫ показани тия, които Б. К. е виждалъ или ималъ по донесения въ време на самия бой. По този начинъ ще може да се сѫди при какво душевно състояние е действувалъ и разпореждалъ.

Събитията презъ време на Чаталджанското примирие, които предшествуватъ боя, и бъгъль погледъ върху Галиполския операционенъ театъръ.

„... Когато две армии сѫ въ отбранително положение, тази, която може по-скоро да събере различнитѣ си постове, за да пръсне противопоставенитѣ ѝ отбранително, има безспорно нужда отъ по-малко войски и, при равни сили, одържа винаги победи“.

Бонопартъ.

Първиятъ периодъ отъ Балканската война на съюзниците: Черна Гора, Гърция, Сърбия и България противъ Турция, за освобождение християнитѣ въ Македония и Одринско отъ Турско робство, завърши на 30-и ноември 1912 год. съ Чаталджанското примирие.

То завари българскитѣ войски, насочени къмъ Галиполски полуостровъ, на рида Куру-дагъ, а турскитѣ — на рида Текиръ-дагъ (глед. картата). Между тия два рида е опредѣлена разграничителна (демаркационна) линия за воюващите, която почва отъ североизточния ѝгъль на Сароския заливъ, обикаля западно и северно на 500 метра с. Коджа-Чешма, което остава у турцитѣ; оттамъ линията отива въ източна посока, минава единъ километър южно отъ село Урша, следва следъ това въ североизточна посока до пресичането р. Кавакъ; оттукъ върви по течението на тази рѣка до с. Юрукъ (Юрдекъ), следъ това — по течението на Керасия-дереси до с. Кора (нейтрално), Мраморно море. Отъ дветѣ страни на тази линия е опредѣлена по една ивица широка 500 метра за непристижна (нейтрална) зона.

Примирието бѣ опредѣлено да трае отъ 30-и ноември 1912 год. до 3-и февруари 1913 год. То бѣ използвано отъ дипломацията за склучване миръ, който, както е известно, следъ безкрайни и безплодни преговори въ Лондонъ, не се сключи.

Турцитѣ презъ това време успѣха да прекаратъ отъ Мала-Азия на Чаталджанската си позиция и на Гилиполския

полуостровъ прѣсни сили, като на последния съсрѣдоточиха най-добрите си войски отъ Анидоля и доведоха числеността на Галиполската си армия до 80,000 души!

За противодействие на последната отъ българска страна бѣ образувана, подъ водителството на генералъ-майоръ Ковачевъ Стилиянъ, IV армия, съставена отъ частите на 2-а Тракийска дивизия, 7-а Рилска дивизия, Македоно-одринското опълчение, 9-и и не с. с. полски артилерийски полкъ, Конната бригада на полковникъ Таневъ, и съсрѣдоточена съ бойната си част по линията на Куру-дагъ и североизточно, къмъ гр. Родостно и Мраморно море; а съ резервите си — по линията гр. Кешанъ — гр. Малгара — с. Айнарджикъ.

Тъкмо когато всички се надяваха, че мирът е вече на сключване, като гръмъ изъ ведро небе, дойде новината, че на 23-и януарий въ Цариградъ е станалъ държавенъ превратъ: Правителството на великия везиръ Камиль паша било свалено отъ младотурците, министърът на войната, Назимъ паша, билъ убитъ; за великъ везиръ билъ назначенъ Махмудъ Шевкетъ паша; превратът билъ извършенъ отъ последния и неговия другар Енверъ бей.

Веднага съ поемането на властта, младотурците оповестиха за всезнание, че за тѣхъ тепърва почва войната, че, докато не видятъ земитѣ завладѣни отъ съюзниците, очистени отъ неприятель, нѣма да сложатъ оружие до последенъ войникъ; и почнаха да се готвятъ трѣскаво за нова борба.

Неуморната дейност, която Махмутъ Шевкетъ паша бѣ развилъ въ битността си министъръ на войната за бойната подготовка на отоманска армия, особено за снабдяването й съ всичко необходимо за война, бѣ добре известно на ржководещите дейци въ българската армия. Упоритостта и твърдостта, съ които Енверъ бей бѣ ржководилъ войната противъ италианците въ Триполитания — сѫщо. Всичко това изискваше съответна подготовка и отъ българска страна.

На 27-и януарий предните части отъ IV армия получиха следната телеграма:

„Вчера Н. В. Главнокомандуващиятъ е получилъ положителни сведения..., че Шукри паша тъкмѣлъ да излѣзе изъ крепостта, да разбие нашите съгрупирания и да нападне нашите войски въ тила при Чаталджа. Едновременно съ това движение на Шукри паша, щѣли да взематъ офensива и находящите се въ Галиполи турски войски“.

*) 80,000 заедно съ X корпусъ, който бѣ съсрѣдоточенъ на азиатския брѣгъ на Мраморно море и направи десантъ при Шаркъой. (Бележка на редакцията).

Веднага съ горното съобщение, се заповѣда — да се усили наблюдението за противника, да се ускори постройката на укрепленията по Куру-дагъ, да станатъ нѣкои премѣствания на частите, да се обезпечи добре телеграфната и телефонна свръзка, батареите да си пригответъ всички данни за стрелба, движенията и премѣстванията на войските да ставатъ незабелязано за противника, да се доддържа постоянна връзка съ съседните части и пр.

На 31-и януарий стана вече явно, че военните действия ще се почнатъ наново. Прочете се на всички части заповѣдъта отъ помощника на Главнокомандуващия, генералъ-лейтенантъ Саввовъ Михаилъ, съ която се известяваше на всички чинове отъ българската войска, че отъ водените продължителни преговори за миръ се установило, какво турците сѫ искали да печелятъ само време и да ни залъгватъ въ това; че тѣ сѫ се жестоко мамили, понеже и ние сме имали нужда отъ примирянето, за да съсрѣдоточимъ къмъ Галиполския полуостровъ нашите войски, които се намирали по това време въ Македония и Северна България; за да складираме необходимите бойни припаси и храни за чаталджанските армии; че сега, когато сме отново готови, ние трѣбва „да сломимъ вѣковния си врагъ“...

Примирянето изтичаше на 3-и февруари въ 19 часа; ала неприятельтъ можеше да почне военните си действия и порано, особено тамъ, кѫдето съмѣташе той, че пѫтя му е откритъ и най-сгоденъ — на Галиполски операционенъ театъръ. Какво е тукъ сѫщинското положение на двата противника по това време, и какво е значението на този театъръ, изобщо, за военните действия въ Югоизточна Тракия, кѫдето бѣха вече съсрѣдоточени всички български сили — четирите армии?

Единъ общъ погледъ върху картата на Балканския полуостровъ, и особено върху югоизточната му част (глед. скицата), дава да се забележи изведенѣтъ, че тукъ сѫ се образували два полуострова Цариградски и Галиполски, които се простиратъ: първиятъ въ югоизточна, а вториятъ въ югозападна посока — къмъ Мала-Азия, отъ която се отдѣлятъ само съ тѣсните протоци: Босфора и Дарданелитѣ. Презъ тия два полуострова минаватъ главните две сухопътни съобщения отъ Мала и Средна Азия за Балканския полуостровъ и Средна Европа. Тия два пѫтя отъ Цариградъ и Галиполи се съединяватъ въ една точка при Одринъ. На първия българите бѣха поставили съ своите I и III армии на Чаталджа непреодолима преграда на противника за настъпление къмъ Одринъ; а последниятъ градъ пѣкъ бѣ обсаденъ отъ българската II армия. Единственътъ свободенъ и сгоденъ пѫтъ оставаше втория — презъ Галиполския полуостровъ, който въ време на Чаталджанското примире бѣ

цѣлия въ владение на турцитѣ, заедно съ Текирдагската позиция. Оттукъ (р. Кавакъ) до Одринъ разстоянието е почти съ три прехода по-кратко, отколкото отъ Чаталджа до Одринъ.

Галиполскиятъ полуостровъ (глед. скицата) е съста, венъ отъ единъ островъ, що се почти допира до Малоазийския брѣгъ — дѣли го отъ него тѣсните протокъ и отъ една шия, която съединява острова съ Югоизточна Тракия. Шията е продължение на Текиръ-дагъ; дълга е 20 кlm. и широка въ най-тѣсната си частъ 5 кlm.; състои се отъ единъ ридъ, съ най-високъ върхъ 256 мѣтра. Полуостровътъ е низкопланински; има сѫщото образуване и геологиченъ съставъ на скалитѣ си, както съседнитѣ му острови въ Егея: Имбростъ, Лимносъ и др.; дължината му е 65 кlm., а най голѣвата широчина е 20 кlm. На североизточната частъ на полуострова лежи гр. Галиполи; а на шията лежатъ с. с. Булаиръ и Ексимильтъ, между които се завърза боятъ. Югоизточниятъ брѣгъ на полуострова се мие отъ Дарданелския протокъ. По този брѣгъ и по настърания му — малоазийския — турцитѣ сѫ издигнали редица силни укрепления за преграждане свободното минаване на протока отъ чужди флоти. За отбрана на тия укрепления откъмъ сушата — откъмъ Тракия — турските съюзници (англичани и французи) презъ 1855/56 години, въ време на Кримската война, сѫ издигнали непрекъжната укрепена позиция на най-тѣсната частъ на шията. Позицията лежи три километра югозападно отъ с. Булаиръ и на 10 кlm. североизточно отъ гр. Галиполи. Европейскиятъ брѣгъ на Мраморно-море, отъ Чаталджанска позиция до с. Ганосъ, бѣ въ владение на бѣлгаритѣ; обаче, самото море бѣ въ изключително владение на турцитѣ.

По европейския брѣгъ на това море се издигатъ верига ридове (глед. картата), които водятъ началото си откъмъ Родосто, следватъ успоредно на брѣга въ югозападна посока, като склоновете имъ откъмъ морето се спускатъ стрѣмно въ водите му. Отъ Родосто тия ридове постепенно се издигатъ, докато съ в. Пирго (923) на планина Ганосъ достигатъ най-високата си точка; оттукъ тѣ почватъ да се снишаватъ и да се разклоняватъ въ две вериги: северна — Куру-дагъ, която върви по паралела и свършва къмъ гр. Еносъ (устието на р. Марица), и южна — Текиръ-дагъ, която се отдѣля отъ първата съ долината на р. Кавакъ, следва въ югозападна посока успоредно брѣга на Мраморно-море и свършва на Дарданелския протокъ (Хелеспонтъ), образувайки Галиполския полуостровъ (стариетъ Тракийски Херсонесъ). Саросския заливъ се врѣзва дълбоко между тия две вериги.

Турцитѣ се намиратъ въ едно много изгодно положение относно нашата IV армия, заемайки рида Текиръ-дагъ, защото задъ него тѣ могатъ свободно и незабелязано отъ противника си да действуватъ, да се съсрѣдоточаватъ срещу която искатъ точка на дѣлгата бѣлгарска позиция и да стоварятъ безопасно войски по брѣга отъ с. Ганосъ до Дарданелитѣ. Като се има предвидъ, че сѫ пълни господари на Мраморно-море, че разполагатъ съ значително количество пароходи и платноходи за превозване войски отъ Мала-Азия, че могатъ да прехвърлятъ и мостове презъ Дарданелитѣ за минаване войски отъ Анадола на европейския брѣгъ, както това се е правило още въ древността; като се има сѫщо предвидъ какъвъ неизчерпаемъ източникъ на сили е Мала-Азия за противника ни, може ясно да се разбере отъ какво значение за турцитѣ е владението на Текиръ-дагъ, която имъ обезпечава свобода на действие по Галиполския полуостровъ, откѫдeto тѣ биха могли, при единъ успѣхъ, само за три прехода да се намѣрятъ въ тила и на пътя на съобщенията на чаталджанска позиция. При това Текирдагската позиция е сила: лѣвото ѹ крило (флангъ) се опира въ Саросския заливъ; предъ фронта ѹ се намира препятствие — р. Кавакъ, широкъ обстрѣль и крѣгозоръ; състои се отъ редица височини — опорни точки, които могатъ да се укрепятъ за силна отбрана; скритостта на мѣстността задъ нея, както и общиятъ ѹ външенъ видъ, изпъканостъ и очертание позволяватъ да се заеме за отбрана съ сравнително малко войски, като главните сили се дѣржатъ назадъ и съсрѣдоточени въ точки, откѫдeto биха могли да действуватъ решително и целесъобразно; не е много дѣлга въ сравнение съ бѣлгарската — дѣлното ѹ крило може, споредъ положението, да се опре еднакво здраво: и на височините около с. Керасия, ако искатъ да владѣятъ цѣлия брѣгъ, що владѣха до изтичането на примирието, и на в. Пирго, и на в. Св. Илия, и на в. Серянъ тепе (Мусуджетъ), дори и на в. Серианъ тепе, южно отъ с. Еникьой, — споредъ силите, съ които разполагатъ. Когато пъкъ обратно — позицията на бѣлгарската IV армия по Куру-дагъ отъ с. Ганосъ, на Мраморно-море, до с. Кара Челжъ, на Саросския заливъ, е прѣкомѣрно голѣма за силите ѹ, уязвима е навсѣкъде, защото е слабо заета всѣде: противникътъ може да насочи главния си ударъ, кѫдето поискано, безъ да може да бѫде отразенъ своевременно отъ нашите резерви, поради голѣмото пространство за отбрана; независимо отъ това, тя е раздѣлена на две части отъ дѣлбокия проломъ на р. Сеянъ дере съ стрѣмни и труднодостъпни склонове, които твърде много затрудняватъ действията на войските между дветѣ части на позицията. Опасността, следователно, да се чака удара на противника на

тази позиция е голѣма, толкова повече, че младотурците избраха именно откъм Галиполския полуостровъ да ни нанесатъ решителния ударъ, както преди петъ вѣка старотурците оттукъ нахлуха и завладѣха цѣлия Балкански полуостровъ.

Едно мощно срѣдство за слабата IV армия бѣ да почне незабавно бѣрзо и стремително военниятъ действия веднага следъ примирието съ цель да изпревари турците и чакъ по-скоро да завладѣе Текиръ-дагъ, да се вмѣкне въ шията на Галиполския полуостровъ, да заеме, по възможность, по-близо до гр. Булаиръ една яка и отговаряща на силитъ позиция, ограничена отъ дветѣ морета, да прегради изхода отъ полуострова къмъ Източна Тракия, като не се беспокои отъ стоваряне на неприятелски войски между с. Ганосъ и лѣвото крило на позицията, понеже природата сама представя тукъ голѣми затруднения за такъв видъ действия — морето е плитко, и трѣбва отдалече съ лодки да се стоварятъ на брѣга. Той може да се наблюдава и охранява съ малки сили: съ подвижни патрули по пътя вдлѣжъ морския брѣгъ, съ слаби стражеви застави и главни караули съ придадени къмъ тѣхъ по едно—две нескорострелни оръдия на ония точки, кѫдето стоварянето е по-сгодно, като н. Индже-бурну, с. Шаркъй, с. Хераклица, Мерефте, Кора, Ганосъ. При едно бдително, колкото и слабо да е, но изкусно разположено охранение, стоварянето войски тукъ е невъзможно, защото ще се извѣрши бавно подъ огъня на охранението, а презъ това време главните караули и резервите ще се притекатъ, и слѣзлиятъ на брѣга неприятель е обреченъ на унищожение.

Това общо положение на дветѣ страни бѣ твърде добре оценено въ Щаба на IV армия, затова той разпореди — веднага съ изтичането срока на примирието, армията, безъ да губи нито мигъ, стремително да настѫпи, насочвайки се срещу Текиръ-дагъ, който противникътъ не бѣ успѣлъ още да заеме съ значителни сили. Прехванатите противникои телефонограми сведочатъ, че той заема съ слаби сили отбранителната си линия Текиръ-дагъ, и понеже голѣма част отъ войските му сѫ още на пътъ — по море, а други — къмъ Галиполи и Дарданелитъ, той бѣ разпоредилъ до преднитъ си части да не почватъ военниятъ действия, ако бѣлгарите не нападатъ. Положението на тия неприятелски части къмъ това време бѣ следното: две роти — въ с. Коджа Чешма, 1400 войника и една батарея — въ с. Кавакъ, единъ тaborъ — въ Еникъй, 1865 войници (Ерзерумски войски) — въ Шаркъй; очакваха се да бѫдатъ стоварени три тaborа на Мерефте и три — на Шаркъй; Щабътъ на дивизията (Ерзерумъ), отъ която сѫ тия части, бѣ слѣзълъ на Галиполи.

Настѫпването на бѣлгарската IV армия на Галиполския операционенъ театъръ следъ примирието.

„Окомѣръ, бѣрзина, натискъ.*

Суворовъ.

На 1-и февруари бѣ издадена заповѣдъ — IV армия да почне военниятъ действия веднага следъ изтичането срока на примирието.

На 2-и февруари вечеръта всички части отъ армията получиха заповѣдъ за подновяване военниятъ действия и настѫпване срещу врага. Сѫщия денъ, въ 21 ч., бѣ изпратена до частите на 1./7. бригада заповѣдъ № 17, съ която се даваха разпоредбите за настѫпване на бригадата. Понеже, въ изпълнение на тази заповѣдъ, бригадата настѫпи, навлѣзе въ шията на Галиполския полуостровъ, зае позиция на Сиври-тепе, предъ която се разрази Булаирската битка, то за ясно схващане действията, които я предшествуваха, привеждаме я тукъ изцѣло:

Повѣрителна.

Заповѣдъ
по 1-а бригада отъ 7-а Рилска дивизия
№ 17.

Щабъ с. Алмалж.

20-и януари (2-и февруари) 1913 год.
9 (21) ч. сл. пладне.

Карта 1 : 210,000

§ 1. — а). Преговорите за миръ въ Лондонъ сѫ прекъснати, и военниятъ действия могатъ да почнатъ на 21-и того, въ 7 ч. сл. пладне (19 часа). Вѣроятно е, противникътъ да почне военниятъ действия и преди срока 21-и того (3-и II) 7 ч. сл. пладне (19 часа).

б) Неприятельтъ заема с. с. Коджа-Чешма и Кавакъ и височините по лѣвия брѣгъ на р. Кавакъ, североизточно отъ с. Кавакъ.

в) Влъво отъ настъпъ, 2-а Тракийска дивизия, ще действува въ участъка устието на р. Саянъ-дере—с. Гърчукъ къмъ в. Сериянъ тепе — к. 341.

Вдъясно отъ настъпъ, 3-а бригада отъ нашата дивизия ще действува така: 1) на 21-и того (3-и II), следъ 7 ч. сл. пладне (19 часа), ще завладѣе с. Коджа Чешма и рида, който е между с. с. Коджа Чешма и Шедели; 2) на 22-и того (4-и II), сутринта, едновременно съ повърената ми бригада ще настѫпи въ участъка моста югоизточно отъ с. Урша—устието на р. Кавакъ за с. Кавакъ.

§ 2. — По върената ми бригада на 21-и того (3-и II), вечерта, да се приближи незабелязано отъ неприятеля до демаркационната линия и презъ нощта на 21-и срещу 22-и того (3-и/4-и II) да подгответи и осигури минаването презъ р. Кавакъ и сутринта на 22-и того (4-и II), едновременно съ 2-а Тракийска дивизия да настѫпи въ участъка моста на югоизтокъ отъ с. Урша — устието на р. Саянъ-дере и завладѣе в. Сериянъ (к. 385), като поддържа постоянна връзка съ 2-а Тракийска дивизия.

§ 3.—За което.

Дѣсна колона	Да настѫпи по посока с. Кипъ
полковникъ Мановъ	
13-и Рилски полкъ . . .	3 друж.
13-и Рилски полкъ . . .	4 карт.
2-и план. артилер. полкъ .	3 бат.
1-а пионерна рота . . .	2 взв.
5-и коненъ полкъ . . .	3 кон.

Всичко: 3 дружини, 4 картечници, 3 батареи, 2 взвода пионери и 3 конника.

Лѣва колона	Да настѫпи по посока с. Чохалж
полковникъ Савовъ	— Еникъой и кота 385, да
22-и тракийски полкъ . .	атакува откъмъ северъ и се
22-и Тракийски полкъ . .	верозападъ, като действува
13-и Рилски полкъ (дружина въ с. Елуджа)	едновременно съ 22-и Тракий-
2-и план. артилер. полкъ	ски полкъ и държи постоянна
7-и с. с. артилер. полкъ	връзка съ него.
9-и не с. с. артилер. полкъ	
1-а пион. рота (7-а пион.)	
друж.)	2 взв.
5-и кон. полкъ	3 кон.

Всичко: 3 дружини, 4 картечници, 4 батареи, 2 взв. пионери и 3 конника.

Бригадна поддръжка	На 21-и того (3-и II), въ 6 ч
подполковникъ Кметовъ	сл. пл. (18 часа), да се събера
22 и Тракийски полкъ	тъ при кота 469, като след-
(дружините въ с. Алмалж	ватъ на единъ километъръ
и чиф. Балабанджикъ)... 2 друж.	задъ лѣвата колона.
9-и не с. с. артилер. полкъ	
(батареята на кап. Кън-чевъ)	1 бат.
Останалите конници . .	10 кон.

Всичко: 2 дружини, 1 батарея и 10 конника.

§ 4. — За поддържане свръзка съ съседните части назначавамъ командира на конния взводъ, поручикъ Романовъ, заедно съ трима конника при Щаба на 2-а Тракийска дивизия, а подпоручикъ Христовъ съ двама конника при Щаба на нашата дивизия. Командирътъ на 13-и Рилски полкъ да държи връзка съ 3-а бригада.

§ 5. — Пехотните паркови взводове оставатъ въ разпореждането на командирътъ на полковете; артилерийските паркове на планинските отдѣления и парковите отдѣления отъ парковите батареи — въ разпореждането на командирътъ на отдѣленията.

§ 6. — 1-и и 3-и бригадни лазарети на 21 и (3-и II) къмъ 5 ч. сл. пл. (17 часа), да бѫдатъ задъ позициите, задъ пунктъ 469.

Въ Малградъ е открита 3-а дивизионна полска болница за ранените отъ повърената ми бригада.

§ 7. — Командирътъ на мостовия взводъ да рекогносцира удобни места на югъ отъ с. Чокалж и на изтокъ отъ с. Урша за построяване мостове презъ р. Кавакъ.

§ 8. — Командирътъ на телеграфния взводъ да поддържа въ изправност телефонната линия Хубро-планина — Кушконакъ-планина—в. 469—с. Чохалж.

§ 9. — Командирътъ на пионерната рота да разпореди половината отъ инженерния паркъ отъ тоя, придаденъ къмъ бригадата, да се съсрѣдоточи на 21-и того (3-и II), къмъ 5 ч. сл. пл. (17 часа), на кота 469, а другата половина да се даде въ разпореждането на командира на 13-и Рилски полкъ.

§ 10. — Азъ ще се намирамъ на височината северно отъ с. Чохалж.

Командиръ на бригадата
полковникъ Митовъ.

На 3-и февруари, въ 19 часа, веднага следъ изтичането на примирието, частите на IV армия преминаха неутралната зона и спрѣха на разграничителната линия. Турцитъ не противодействуваха, изпразниха с. Коджа Чешма, щомъ забелязаха настѫпването на българските предни части, и се оттеглиха на лѣвия брѣгъ на р. Кавакъ.

На 4-и февруари, сутринта, 3./7. бригада (генералъ-майоръ Георгиевъ Спасъ) съ предните си части настѫпи въ участъка моста югоизточно отъ с. Урша — Сароския заливъ. Когато достигна на четири километра отъ моста на р. Кавакъ, при едноименото село, и зае низките рѣтлини, неприятельъ изпрати по нея само нѣколко шрапнела отъ батареята си южно отъ с. Кавакъ. Въ това време, влѣво отъ бригадата, 13-и Рилски полкъ, който достигна р. Кавакъ, понеже не можа да я премине, вследствие прииждането ѝ, получи заповѣдъ да се оттегли назадъ, прис. с. Урша, за да не се излага на погледите на противника и стрелбата му, обаче, командирътъ на полка пропусна да съобщи причините за оттеглянето си въ Щаба на 3./7. бригада, съ която трѣбваше да държи свръзка. Това движение назадъ, при току-що

почнатото настъпване, постави въ недоумение командира на бригадата, и, докато се освърти върху положението, спре движението на бригадата си напредъ.

Къмъ 10 ч. 30 м. се чуха избухвания — турцитъ се опитаха да разрушатъ каменния мостъ при с. Кавакъ, безъ да имъ бъде попрѣчено отъ нашата артилерия по причина горното недоразумение. Къмъ 12 ч. 45 м. нови избухвания се чуха, и се забеляза движение около моста. Тогава 8/7. батарея откри огънь по моста, и противникътъ, който се опитваше да го разруши, се разбѣга назадъ. Къмъ 17 ч. 30 м. противникътъ пакъ се раздвижи около землянките си при моста, за да го разруши, но сѫщата българска батарея откри огънь по землянките съ близантни гранати и окончателно изпѣди турцитъ оттамъ.

За този денъ бѣ възложено на 1/7. бригада (смѣсена: 13-и Рилски полкъ отъ 1-а бригада и 22-и Тракийски полкъ отъ 2-а бригада) презъ нощта на 3-и срещу 4-и февруари да прехвърли мостъ презъ р. Кавакъ, южно отъ с. Чокалж, да премине на лѣвия брѣгъ на рѣката и да настѫпи едновременно съ 1/2. бригада въ участъка моста на р. Кавакъ югоизточно отъ с. Урша — устието на р. Саянъ дере; да завладѣе в. Сериянъ (385), на Текиръ-дагъ, и да държи постоянна връзка съ 2-а дивизия.

Презъ казаната нощъ, обаче, валѣ проливенъ дъждъ и снѣгъ, р. Кавакъ приойде, водитъ й излѣзоха отъ брѣговете, мостът бѣ скъсанъ, а бродовете станаха непроходими, и бригадата не можа да изпълни възложеното й за презъ този денъ: Телеграфната и телефонната връзки бѣха скъсаны отъ движението на войските, но връзката съ съседните бригади — 3/7. и 1/2., както и съ Щаба на 7-а дивизия, бѣ поддържана съ конни офицери, изпратени навреме отъ Щаба на 1/7. бригада. За да може да поддържа 2-а дивизия при настѫпването ѝ, както и да охранява дѣсния ѹ флангъ, Б. К. изпрати 4/22. дружина (майоръ Нейковъ Тодоръ) презъ р. Саянъ-дере, презъ която бѣ прехвърленъ мостъ, и по околнъ путь да настѫпи къмъ Еникьой. Къмъ 10 ч. 30 м. преднитъ части на 1/2. бригада заеха в. 458 и съ това обезпечиха положението на 1/7. бригада, защото, вследствие безпрепятственото настѫпване на 1/2. бригада, неприятельтъ се оттегли отъ Текиръ-дагъ безъ съпротива и незабелязано. Къмъ това време водитъ на р. Кавакъ спаднаха, по причина настѫпилото хубаво време, и мостът южно отъ с. Чокалж бѣ построенъ безъ особени прѣчки — къмъ 16 часа бѣ готовъ, и веднага се прехвърли на лѣвия брѣгъ една дружина отъ 22-и полкъ, която вечеръта достигна северно отъ Еникьой, а 4/22. дружина зае това село и в. 341, на Текиръ-дагъ.

Въ 18 часа, сѫщия денъ, пристигна въ с. Чокалж Щабътъ на IV армия, начало съ командуващия армията, генералъ Ковачевъ Стилиянъ. Какво значение той даваше на Текиръ-дагъ се вижда отъ доближаването си къмъ най-важната точка на тази верига. Тукъ се получи къмъ 18 ч. 15 м. съобщение, че 13-и полкъ съ три с. с. планински батареи остава въ резервъ на 7-а дивизия, въ с. Урша. Генералъ Ковачевъ, щомъ научи това разпореждане на Щаба на 7-а дивизия, за да се обезпечи завладяването на Текиръ-дагъ по възможност по-добре, даде веднага заповѣдъ — тритъ планински батареи да се взематъ отъ резерва и незабавно да се присъединятъ къмъ колоната въ с. Чокалж.

Тукъ Б. К. поправи часовника си по този на генералъ Ковачевъ, а следъ това всички офицери отъ Щаба на 1/7. бригада свѣриха часовниците съ съ Б. К.; така че всички отбелязани часове въ писмените заповѣди и донесения отъ Щаба на бригадата въ следващите действия сѫ върни и точни.

Вечеръта преднитъ части на IV армия заемаха следните мѣста: 3/7. бригада съ придадената ѹ артилерия — два километра северозападно отъ с. Кавакъ, между Саросския заливъ и путь с. Урша — с. Кавакъ; 13-и полкъ — три дружини — въ с. Урша, резервъ на 7-а дивизия; 22-и полкъ — една дружина на в. 341, една дружина северно отъ Еникьой, две дружини при с. Чокалж; една дружина отъ 13-и полкъ — въ с. Елуджа; една планинска батарея — въ с. Елуджа; две полски с. с. и една полска не с. с. батареи — при с. Чокалж; 2-а дивизия — на в. 458 и 341, на Текиръ-дагъ, и съ войски за маневриране — присъ с. Гъолчукъ; Македоно-одринското опълчение — по бѣлото на Текиръ-дагъ, източно отъ 2-а дивизия.

На 5-и февруари, рано сутринта, 3/7. бригада съ преднитъ си части мина р. Кавакъ по полуразрушения мостъ до едноименното село. Неприятельтъ заемаше къмъ това време съ слаби пехотни части височините югоизточно отъ селото. Батареите отъ бойната част на бригадата, които бѣха на позиция три километра отъ моста, откриха огънь по неприятеля, който бѣше на 3400 метра отъ тѣхъ, и го принудиха да напусне височините къмъ 8 ч. 30 м. Тогава цѣлата бригада мина презъ моста, който бѣ бѣзъ поправенъ, и продължи настѫпленето си; завладѣ с. с. Кавакъ и Ексемиль, безъ да срещне чувствителна съпротива отъ страна на неприятеля. Къмъ 16 ч. 30 м. 2/50. дружина (майоръ Шилиновъ Михаилъ) стигна до рида, що се спуска отъ Сиври-тепе къмъ Саросския заливъ, заемайки тукъ позиция, отъ която се забелязваха неприятелски части къмъ Разрѣзана могила. Командирътъ на 5/7. батарея откри огънь по тѣхъ и веднага ги разпрѣсна. Привечеръ 3/7. бригада зае

съ предните си постове, върху шията на Галиполския полуостровъ, линията Мраморно-море — Сиври-тепе — Сароски заливъ, където остана да ношува (глед. планъ № 1).

До 7 ч. 15 м., същия ден, и останалата част отъ колоната на полковникъ Митовъ, намираща се около съ Чокалж (22-и полкъ и 4./13. дружина), мина р. Кавакъ по военния мостъ южно отъ с. Чокалж и продължи настъпването за Еникьой — бългото на Текиръ-дагъ. Въ 10 ч. 15 м. члената част на колоната пристигна на в. Серианъ-тепе. Оттукъ, понеже времето бѣ ясно, предъ очите на българския войникъ се откри великолепна и необичайна гледка — просторенъ кръгозоръ къмъ Мраморно-море и Галиполския полуостровъ; нѣколко турски броненосци въ една линия, обрнати къмъ Шаркьой, стреляха по нашите войски, които заемаха склоновете на Текиръ-дагъ, що се спускатъ къмъ морето; задъ броненосците, на поченто разстояние — вънъ отъ артилерийския ни огънь, друга линия пътнишки и товарни пароходи, пълни съ войска, готови да доближатъ брѣга за стоварване. Морето, пароходите, стрелбата отъ броненосците съ големи морски ордия и оглушителните имъ екотъ, всичко това бѣ ново за българския войникъ — той бѣ като хипнотизиранъ. Обаче за просвѣтения и опитенъ воененъ наблюдателъ бѣ ясно, че противникъ е изпреваренъ, и не може вече да стовари войски на този брѣгъ.

Тукъ, на Серианъ-тепе, е и Шабътъ на IV армия, на чело съ генералъ Ковачевъ, който вижда, че добре замисленитъ, бѣрзи и предприети съ всички сили на армията действия съ увѣнчани съ успехъ — линията Текиръ-дагъ е завладѣна, свободата за действие на противника отнета, настъпването му по Галиполския полуостровъ преградено. За да се обезпечи трайно тази преграда и осуети всъкъвъ опитъ на противника да нахлуе въ Тракия, командуващиятъ IV армия заповѣда — цѣлата 7-а Рилска дивизия да се вмъкне въ шията на полуострова, като даде лично заповѣдъ на 1./7. бригада — да продължава безспорно настъпването си къмъ в. Байракъ-тепе, която височина особено се очертава, наблюдавана отъ Серианъ-тепе.

Бригадата тръгна оттукъ въ 11 ч. 15 м. въ две колони: едната по удобното за движение било на Текиръ-дагъ, а другата по пътя Еникьой — с. Кавакъ — с. Ексемилъ, където пристигна въ 17 ч. и се разположи на станъ (бивакъ) за нощуване западно отъ селото. Всички части прекараха ясната, студена нощъ, съ нѣколко градуса подъ нулата, на голата земя, на открито — безъ палатки.

И тъй, презъ този денъ 7-а дивизия навлѣзе въ Галиполския полуостровъ, зае шията му на яката позиция Сиври-тепе — Байракъ-тепе, опрѣна съ крилата си отъ две морета. 3./7. бригада, която заемаше позицията, бѣ въ прѣкъ допиръ.

съ отстъплия отъ Кавакъ на Булаиръ противникъ. Той може да изненада бригадата съ единъ ношенъ пристъпъ. Затова Б. К., беспокойки се за 49-и полкъ, който бѣ въ предни постове на позицията, изпрати до командира му следното писмено съобщение:

„№ 62, 5-и II 1913 год., 19 ч. 15 м. Бивакъ при с. Ексемилъ. Повѣрената ми бригада е разположена бивачно въ подно-жието на височината западно отъ с. Ексемилъ.

Ако намирате за нуждно, въ случаи на нужда, да се явя съ бригадата къмъ васъ, моля свържете се съ телефонъ съ ме-не, или пъкъ изпратете ми другояче уведомление.

Командиръ на бригадата,
полковникъ Митовъ.“

На 6-и февруари, въ 7 ч. (гледай планъ № 1), 1./7. бри-гада при ясно време, тръгна отъ стана си при с. Ексемилъ, за да смѣни 3 /7. бригада на предните постове. Същевременно Б. К. отиде да огледа позицията. Пътъмъ той чу въ 7 ч. артилерийски изстrelи отъ къмъ Сароския заливъ, закаждато се насочи. Оказа се, че подполковникъ Тасевъ Стефанъ, командиръ на дружина отъ 49-и полкъ, изпратилъ две роти да заематъ Разрѣзана могила. По тия роти противникъ откри артилерийски огънь отъ укрепленията си югоизточно отъ с. Булаиръ; а 8./7. батарея (капитанъ Христевъ) откри огънь по слабите неприятелски предни отреди, които се оттеглиха отъ казаната могила. Б. К. даде заповѣдъ да се спре огъня, като безцеленъ, ротитъ да се върнатъ назадъ, понеже ще бѫдатъ смѣнени. Следъ това той изучи мястността, следвайки отъ Сароския заливъ вдлъжъ по начертаните окопи, заети отъ 13-и Рилски полкъ и придалениетъ му батареи; прегледа частите и окопите до в. Сиври-тепе. Тукъ въ 10 ч. намѣри командира на 22-и Тракийски полкъ, който му предаде устна заповѣдъ отъ Н. Д., че последниятъ е избрали за позиция дветъ ребра на главния ридъ, що се спускатъ отъ Сиври-тепе: едното — къмъ Сароския заливъ, а другото — къмъ Мраморно-море; че раздѣля позицията на два участъка: дѣсенъ — отъ Сиври-тепе (безъ тази чука) до Сароския заливъ, подъ началството на коман-дира на 13-и Рилски полкъ, полковникъ Мановъ Стефанъ, заселъ го вече съ полка си и придалената му артилерия; лѣвъ — отъ Сиври-тепе (включително) до Мраморно-море, подъ началството на командира на 22-и Тракийски полкъ, полковникъ Савовъ Сава, заселъ го вече съ полка си и при-далената артилерия; че за началникъ на отбраната на всички войски, които заематъ позицията, назначилъ командира на 1./7. бригада, полковникъ Митовъ Тодоръ.

Веднага съ заемането на позицията частите пристъпиха къмъ укрепяването ѝ.

Къмъ 13 ч. 15 м. турските броненосци откриха огънь по с. с. Екземпъл и северозападно отъ него, който трая до 15 часа. Преди мръкане, за да не се губи допиръ съ противника и за разузнаване, изпрати се единъ взводъ отъ 22-и полкъ по пътя Сиври-тепе – в. 195 – с. Булаиръ. Той откри предни неприятелски части на в. 175 и забеляза слаби неприятелски части къмъ Булаиръ; завърза съ тъхъ престрелка, която трая до мръкане.

На 7-и февруари частите, които заемаха позицията, продължаваха да я укрепяватъ. За разузнаване и допиръ съ противника изпрати се въ 7 ч. 15 м. командира на 4./22. дружина, майоръ Нейковъ, съ 13./22. и 14./22. роти да настъпи по билото пътя Сиври-тепе – в. 195 – в. 175 – с. Булаиръ. Въ 8 ч. 30 м. ротитъ се натъкнаха на неприятелска пехота, окопана на в. 175, и на полуескадронъ конница, пръсната въ разезди вдъсно и влъво отъ пехотата си. Последната откри огънь по българските роти; същевременно и неприятелската артилерия, отъ броненосците и отъ укрепленията при Булаиръ, откри огънь обаче, първите четири неприятелски шрапнела, намъсто въ разузнавателния ни отрядъ, паднаха на в. 175, въ окопите, заети отъ турската пехота, и предизвикаха тамъ голъмо смущение и уплаха. Почна се честа, безредна стрелба отъ оръдия и пушки, която трая два часа. Ротитъ се върнаха въ 11 ч. 30 м., безъ да бждатъ преследвани и безъ загуби. Разузнаването откри, че неприятелските укрепления около с. Булаиръ съ въоръжени съ артилерия, между която има и нѣколко далекобойни оръдия; че неприятелските предни постове, въ съставъ пехота и конница, достигатъ до 500 метра североизточно отъ в. 175, и че не се вижда какви неприятелски части се намиратъ въ дълбокия долъ на Соукъ-дере; че укрепленията при Булаиръ съ въ прѣка връзка съ Флота си, дотамъ, че за всички движения на войските ни, дори на крайното дѣсно крило, тѣ съобщаватъ на броненосците, които веднага откриватъ огънь презъ в. Сиври-тепе чакъ до Саросския заливъ. Но тази стрелба само смущава къмъ с. Кавакъ, но е досущъ неточна и недействителна.

Въ 10 ч. дойде отъ Кавакъ на Сиври-тепе Н. Д. съ началника на щаба си, полковникъ Овчаровъ Димо. Последниятъ направи тукъ поправка въ разположението на 9./7. батарея, която имаше на позиция две оръдия отдъсно и две отлъво, въ подножието на чуката Сиври-тепе. Той намѣри, че положението на последните две оръдия е много опасно, понеже били изложени на огъня отъ броненосците въ хълбокъ (въ флангъ), и даде заповѣдъ, безъ предварително разрешение, въ присъствието на Н. Д. и Б. К., – двете оръдия югозападно отъ чуката да бждатъ премѣстени се-

верозападно отъ нея*), където е по-безопасно. Тия две оръдия се намираха на четири км. отъ брѣга. Но тъй като дълното на морето до два км. е плитко, Турскиятъ флотъ не можеше да пристъпи по-близо отъ два км. до брѣга, защото ще заседне. Така че отъ броненосците до двете оръдия разстоянието бѣ шестъ километра. На такова разстояние точността на стрелбата отъ морето, като се вземе предвидъ, че то не стои мирно и целта е малка, е нищожна. Обаче, ако положението на тия две оръдия бѣше опасно на шестъ км. отъ неприятелските тежки, морски оръдия, тогава какво ще бѫде то за всички части отъ лѣвия участъкъ на позицията, които бѣха много по-близо до тѣхъ? Следваше ли тогава да се премѣства всичката артилерия отъ лѣвия участъкъ на позицията на западъ отъ Сиври-тепе? Ала позицията на къзанитъ две оръдия бѣ отъ голъмо значение за отбраната на центъра – най-опорната точка на цѣлата позиция. Ето какво пише по това въ описание си за боя командирътъ на 3./7. с. с. артилерийско отдѣление, майоръ Златановъ Хараламби: „Другиятъ взводъ отъ сѫщата батарея (9./7. Б. А.) завземаше югозападното** подножие на сѫщата могила (Сиври-тепе Б. А.), той фланкираше всичките подстъпи на противника отъ Булаиръ – Соукъ-дере презъ западния склонъ на кота 127 (на плана за боя 175; Б. А.)“. Трѣбаше ли да се мѣстятъ тия оръдия отъ важната позиция, която заемаха, и да се намалява и безъ това слабата артилерия на поизложения лѣвъ участъкъ?

Заемане позиция при с. Булаиръ. — Описание на позицията.

(Гледай приложената карта 1:210,000 и планъ № 1).

„Какво наричатъ позиция въ сегашния смисъл на думата? Това е място сгодно за отбрана съ огънь и за укрепяване; това е мястоположение, което дава точки, откъдето се вижда, откъдето може да се стреля надалече; прѣчки, т. е опорни точки“.

Маршалъ Фошъ
(Des principes de la guerre,
стр. 114).

*) Тази на видъ дребна случка нарочно се изтъква тукъ, защото въпросната генералщабенъ офицеръ обикновено така – лекомислено и повърхностно – решаваше въпроси отъ първостепенна важност, които би имали гибелни последици, ако се изпълняваха. Това ще се види ясно по-нататъкъ.

**) Югозападното е погрѣшно, трѣба да се чете югоизточното.

За заемане и укрепяване Булаирската позиция, Б. К. получи отъ Щаба на 7-а дивизия на 6-и февруари, 11 ч. 15 м., следната писмена заповѣдь:

„Тв. бѣрза, № 16, 24-и януари (6-и февруари) 1913 год.
10 ч. 30 м., височината на северъ отъ чифликъ Куру.

Заповѣдь. 1) Преднитѣ части на бригадата Ви, които заематъ позиция по линията на в. 127, на югозападъ отъ чифликъ Куру, и напредъ да се самоокопаятъ.

2) Преднитѣ пунктове на позицията Ви — в. 127 и височината на северозападъ отъ последната висота — да се усилиятъ фортификационно, като се построятъ затворени окопи.

3) Отдѣлните висоти по линията на Острата могила (Сиври-тепе Е. А.), на североизтокъ отъ чифликъ Куру, които съставятъ главната отбранителна линия на бригадата Ви, както устно на полковитѣ командири отъ бригадата Ви се посочи на мѣстото да се усилиятъ фортификационно като такава главна (отбранителна позиция), като на опорните пунктове се обѣрне особено внимание.

4) Ржководство на работите на главната отбранителна линия да стане отъ командира на пионерната рота и по указанието на дивизионния инженеръ.

5) Полуинженерния паркъ, находящъ се въ Ваше разпореждане, да се привлече къмъ мѣстото на фортификационните работи и използува за работа.

6) При недостатъчностъ на работни сили, по искането Ви, ще Ви се дадатъ отъ частите на 3-а бригада.

7) Заповѣдано е командири 3-а бригада да привлече припадения му въ разпореждането полуинженеренъ паркъ къмъ позицията и бѫде използванъ отъ Васъ за работа.

Началникъ на Щаба на 7-а дивизия,
полковникъ Овчаровъ.“

Прочитайки тази заповѣдь, Б. К. остана въ пълно недоумение — дотолкова тя бѣ несъобразна съ действителното положение, както по пълната липса на мѣстонахождане по странитѣ на свѣта, така и по истинското заемане на позицията отъ частите на бригадата. Това се вижда отъ следните размисли:

1) Заповѣдьта е писана „на височината на северъ отъ чифликъ Куру“. Но нито на картата, нито на мѣстността съществува височина на северъ отъ този чифликъ, отъ която да може да се наблюдава позицията, ако не изцѣло, то поне по-голѣмата ѝ част, за да се издаде подобна заповѣдь. Това може да се направи отлично на в. в. Сиври-тепе или на Байракъ-тепе; но и дветѣ тия височини не лежатъ на северъ отъ чифликъ Куру.

2) Въ точка първа на заповѣдьта е казано: Преднитѣ части на бригадата Ви, които заематъ позиция на в. 127 *),

1) За избѣгване недоразумения, да се има предвидъ, че всички разпоредби отъ Щаба на 7-а дивизия се правѣха презъ време на действия по картата 1:210,000; а голѣма част отъ отбелязаните въ

на югозападъ отъ чифликъ Куру, и напредъ да се самоокопаятъ*. Но бригадата никога не е заемала тази височина и предлежещата ѝ мѣстностъ по естествената причина, че височината бѣ заета презъ всичко време отъ противника.

3) Съ точка втора се заповѣдва: „Преднитѣ пунктове на позицията Ви — в. 127 и височината на северозападъ отъ последната висота — да се усилиятъ фортификационно, като се построятъ затворени окопи“. Но в. 127 (175) е въ рѣжетѣ на противника *), а „височината на северозападъ отъ“ в. 127 (175) е в. Разрѣзана могила. Първата лежи на три километра** предъ центъра на позицията, а втората — на повече отъ единъ километъръ** предъ дѣсния флангъ на главната позиция. Ако тия две височини „се усилиятъ фортификационно“ съ „затворени окопи“, това значи, че тѣ трѣба да се заематъ здраво за упорита до крайностъ отбрана, предвиждайки да се държатъ дори когато бѫдатъ обкръжени отъ всѣкѫде отъ противника (!). Нали съ такава цель се строятъ затворени окопи? Но заемането на предни укрепени пунктове*** е противно на правилата и началата за съвременното водене на отбранителния бой, защото неминуемо водятъ къмъ поражението безвременно напускане на главната позиция.

4) Съ точка трета на заповѣдьта се разпорежда: „Отдѣлните висоти по линията на Острата-могила (Сиври-тепе Б. А.), на североизтокъ отъ чифликъ Куру, които съставятъ главната отбранителна линия на бригадата Ви, както устно

и съ цифри височини сѫ погрѣшни; така в. 127 е невѣрна — щомъ лежи на петия хоризонтъ отъ морето, а „височината на съчението е 50 метра“, трѣбва да бѫде висока 250 метра. Всѫщностъ тази височина е 175 метра, както е показана въ плана за боя. Така че в. 127 на картата и в. 175 на плана сѫ една и сѫща, което се вижда ясно и отъ това, че тази височина съставя вѣзела — най-високата точка на второто ребро, източно отъ Соукъ-дере.

* Бележ. на редакцията. Отъ разузнаванията, предприети отъ 4/2° дружина на 24-и и на 25-и, за които авторътъ само споменава, е ясно, че в. 127 (175) не е била заета отъ турци.

**, Нѣмцитѣ не препоръчватъ да се заематъ предни пунктове, разположени по-далечъ отъ действителния пехотенъ изстрелъ (800—1000 крачки) предъ главната позиция, което спроведливо мотивиратъ съ това, че неприятелската артилерия скоро ще накара да бѫдатъ очистени, и изгонениятѣ оттамъ и разстроени тѣхни защитници, като отидатъ на главната позиция, ще произведатъ лошо нравствено впечатление. Колубакинъ.

***) Германскиятъ уставъ за обучение на пехотата отъ 1906 г., § 407, ги осъждатъ: „Преднитѣ пунктове бѫркатъ често на огъня на главната линия, и тѣхната употреба докарва частично разбиване.

Френската генералщабна академия (Ecole sup rieure de guerre) отива по-далечно: „Идеята за предни пунктове, отбрана съ посрѣдство на позиция предъ друга по-добра, е безнравствена. Това е последователно разбиване съ всичката му грозота“. (Вж. Caus les sur la Tactique par Serret).

на полковите командири от бригадата Ви се посочи на мъстото, да се усилятъ фортификационно, като такава главна, (отбранителна линия), като на опорните пунктове се обърне особено внимание". Съ тази точка на заповедта се въвежда въ заблуда изпълнителът, защото никакъ не се определя съ нея главната отбранителна линия, тъй като "отдълнитъ висоти по линията на Сиври-тепе на североизтокъ отъ чифлика Куру", определятъ линията само на дъсния участъкъ отъ позицията — отъ тази чука до Сароския заливъ; а "главната отбранителна линия" на лѣвия, и въ случаи по-важния, участъкъ — отъ Сиври-тепе до Мраморно-море — не е никакъ определена; защото тръбаше да се укаже кой именно рѣтъ, отъ многото що се спускатъ въ това море е най-сгоденъ въ случаи за отбрана, за да се заеме и укрепи; обаче, това можеше да стане следъ като се обходятъ и огледатъ всички тия рѣтове дори до морето; нѣщо, което подписалиятъ заповедта не е направилъ предъ страха отъ неприятелския флотъ. Участъците при това бѣха заети по собствения починъ на полковите командири съ цѣлия съставъ на полковете си, като за Б. К. не е оставенъ въ разпореждане нито единъ войникъ, за да има възможностъ да влияе върху боя.

5) Съ точка шеста се заповѣда: "При недостатъчностъ на работни сили, по искането Ви ще Ви се даде отъ частитъ на 3-а бригада". Но кѫде е тази бригада, не е известно на Б. К. — само по слухъ той знае, че тя се намира нѣкъде западно отъ с. Ексемилъ, на петъ км. отъ позицията. Ако биха се привлѣкли части отъ тази бригада за укрепяване, тѣ би тръбвало презъ малкия февруарски денъ да праватъ по десетъ км. на денъ за отиване до позицията и връщане. Колко време имъ остава да работятъ уморени?

Виждайки ясно необмислеността на тази заповѣдь по поръчка, Б. К. реши: 1) да не заема и да не укрепява никакви "предни пунктове" предъ главната позиция, като остави сѫщото бдително охранение предъ позицията, каквото до това време частитъ бѣха засели по свой починъ; 2) да огледа още веднъжъ позицията и заемането ѝ, следъ което, съобразно огледа и положението, да измѣни, ако е нужно, разположението на частитъ; 3) да направи всички необходими разпоредби, за да се обезпечатъ тѣ отъ изненада, при тази близостъ на противника — въ прѣкъ допиръ; 4) да разпореди за упорита и деятелна отбрана, като не се надява на никаква подкрепа, защото резервите на дивизията сѫ много далече. Следъ това тръгна да изучи позицията и да прегледа частитъ.

На 7-и февруари, въ време на огледа, командирътъ на 22-и полкъ обърна вниманието на Б. К., че покрай брѣга на Сароския заливъ настѫпва наша дружина съ артиле-

рия къмъ Разрѣзана могила. Понеже това движение стана безъ знанието на началника на отбраната, и, следователно, ставатъ промѣни въ заемането на дъсния участъкъ, и понеже нѣкои батареи въ този участъкъ откриватъ огнь на далечни разстояния, недопустими отъ Устава за полската служба, изпрати се до началника на участъка следната писмена заповѣдь:

"№ 64, 25-и януари (7-и февруари) 1913 год., 10 часа, отъ най-голѣмата височина на позицията (Байракъ-тепе Б. А.).

Командирътъ на бригадата заповѣда:

1) Да се направи разпореждане, щото артилерията да открива огнь само по цели, които сѫ подпуснати на действителънъ артилерийски огнь.

2) При евентуално настѫпление на противника, пехотата да открива огнь само отъ срѣднитъ и близкитъ разстояния, като се предупредятъ войниците да пестятъ патронитъ.

3) Донесете за подробното разположение на всички части въ участъка Ви.

Началникъ на Щаба на бригадата,
Майоръ Живковъ."

Въ отговоръ на тази заповѣдь, началникътъ на дъсния участъкъ изпрати въ 11 ч. 55 м. следното писмено донесение:

"№ 110, 25-и януари (7-и февруари) 1913 год., 11 ч. 45 м. пр. пл.

На № 64. — Полкътъ се е разположилъ въ дадения участъкъ по следния начинъ:

а) На дъсния флангъ на участъка е 4-а дружина, която е засела могилката до Сароския заливъ (Разрѣзана могила Б. А.); задъ последната сѫ 1-а и 2-а полски скорострелни батареи.

б) Въ центъра е 1-а дружина, отъ която 2-а и 3-а роти сѫ въ предна линия, а 1-а и 4-а — въ дружинна поддръжка; задъ тази дружина сѫ разположени 7-а и 8-а полски скорострелни батареи.

в) На лѣвия флангъ на полковия участъкъ е 2-а дружина, отъ която 5-а и 6-а роти сѫ въ предна линия, а 7-а и 8-а роти — въ дружинна поддръжка Останалите батареи сѫ задъ тази дружина.

г) 3-а дружина е въ полкова поддръжка, и е разположена задъ центъра.

Командиръ на полка,
полковникъ Мановъ."

Бие веднага въ очи отъ това донесение погрѣшното разположение на пехотните части въ дъсния участъкъ:

1) началото за пестене на силитъ е занемарено, като изведенъ сѫ поставени въ бойна частъ цѣли три дружини; 2) по свой починъ командирътъ на 13-и полкъ засма преденъ укрепенъ пунктъ на повече отъ единъ километъръ предъ дъсния флангъ на главната позиция (точка "а"); 3) полковата поддръжка е поставена задъ центъра на участъка,

вмѣсто на стжпало задъ дѣсния флангъ, както обстановката го изисква, и 4) пропуснато е да се укаже кѫде е поставена картечната рота.

Следъ повторния огледъ на позицията, за още по-доброто ѝ изучване изцѣло по-външната ѝ изпъкналостъ, видъ, очертание и положение, Б. К. използува ясното време и на 7-и февруари, въ 14 ч., се изкачи на в. Байракъ-тепе, откѫдето се вижда отлично, както цѣлата позиция, така и околната ѹмѣстностъ. Обширниятъ кръгозоръ, що се разстила оттукъ, облекчава много общия огледъ, отъ който идва до следните изводи.

Галиполскиятъ полуостровъ, както се изтъкна по-горе, се е образувалъ отъ островъ, който е скоченъ съ брѣга на Югоизточна Тракия чрезъ една шия — продължение на Текиръ дагъ. Единственото бѣло на рида, който образува шията, върви почти по срѣдата на частта ѝ, що лежи между с. с. Булаиръ и Ексемиль. Единиятъ склонъ на рида се спуска къмъ Мраморно-море, а другиятъ — къмъ Егейско. Съ течение на вѣковетъ, поройнитѣ дъждове и различните атмосферили сѫ изровили тия склонове и сѫ образували отъ тѣхъ, като скелетъ на риба, редица успоредни ребра (рѣтове), които се отдѣлятъ едно отъ друго съ дълбоки долища. Тѣй като почвата на цѣлата тази ѹмѣстностъ е глинесто-пѣсъчлива, естествениятъ видъ на гръбнаците, както на главния ридъ, така и на ребрата му, е заобленъ, а склоновете на ребрата къмъ долищата сѫ стрѣмни, и по тая причина се образуватъ мъртви пространства, сгодни за прикрито доближаване до позицията. Презъ предисторически времена морето тукъ е нахлувало на единъ — два километра навѣтре по сушата и почти е заравнило заливаната частъ, та ѹмѣстността е добила двоякъ видъ: приморската частъ (заливаната) е почти равна, вълнообразна и прорѣзана дълбоко отъ пороите; когато другата частъ, нагоре отъ равната, се извишава стрѣмно до главното бѣло съ множество гънки, въ които войските могатъ да се скриватъ незабелязано отъ моретата и отъ предлежещата на позицията ѹмѣстностъ. До самия брѣгъ на Мраморно-море се образува една равна пѣсъчна ивица, широка 400—500 метра, по която могатъ да се движатъ войски вдължъ брѣга незабелязано отъ височините.

На петъ километра отъ с. Ексемиль, въ югозападна посока, и на седемъ километра отъ с. Булаиръ, въ североизточна посока, лежи (на главното бѣло на рида) Острата-чуга (Сиври-тепе) — изкуствена могила, построена на върха на в. 215. Тази височина съставя центъра на позицията; а реброто, което се спуска отъ нея въ северозападна посока, къмъ Сароския заливъ, съставя дѣсния участъкъ на позицията; другото ребро (рѣта Т), което се спуска джго-

видно и съ много гънки отъ в. Байракъ-тепе въ южна посока, къмъ Мраморно-море, съставя лѣвия участъкъ на позицията. Първото ребро е дълго три километра, а второто — четири километра. Първото се спуска доста стрѣмно отъ височината Сиври-тепе до пътя с. Булаиръ — гр. Кешанъ; бѣлото му въ тази частъ е тѣсно и не дава възможностъ на пехотата да заеме позиция на потрѣбното разстояние предъ артилерията си. Вдължъ предъ второто (ребро Т) се спуска дълбокъ долъ, по дъното на който тече поройче, вземащо началото си източно отъ в. Сиври-тепе. Въ горната частъ на този долъ се спускатъ стрѣмно и джговидно много рѣтчета като язици, отдѣлени едно отъ друго съ дълбоки криви суходолия, образуващи доста стрѣмни склонове и гънки, въ които могатъ да се укриватъ войски, обаче затрудняватъ движението имъ по-тѣхъ. Но най-важното неудобство, което представя долътъ е, че пресича главната позиция на две части, между в. Сиври-тепе и чифликъ Доганъ-Арсланъ, и съ дълбочината си — повече отъ 120 метра въ тази си част — и стрѣмните си склонове, освенъ дето прави трудно съобщението направо между дветѣ части на позицията, а и не позволява тукъ заемането ѝ. Посрѣдъ бѣлото на реброто Т се подава терасовидна издигнатина, на която е съграденъ чифликъ Доганъ-Арсланъ, представлящъ сгодни опорни точки за отбрана и за ориентиране.

По бѣлата и на дветѣ тия ребра, избрани за позиция, се издигатъ редица височини, които иматъ широкъ обстрелъ и кръгозоръ; укрепени и заети надлежно, съставятъ яки, опорни точки. Най-сгодна отъ тѣхъ за упорита отбрана е в. 215 съ чугата Сиври-тепе, която господствува надъ цѣлата предлежеща ѹмѣстностъ, представя отлична наблюдателна точка, образува центъра на позицията и най-яката ѹмѣстностъ. Тази чуга и издигнатите си близо до нея по-малки, изкуствени могили, както и построената на една линия съ тѣхъ, при Сароския заливъ, Разрѣзана могила, сведочатъ, че и въ древността тукъ се е проливала човѣшка кръвъ.

Отъ в. Сиври-тепе бѣлото на главния ридъ се снишава постепенно, но сѫщевременно образува височините 195 и 175, къмъ страната на противника, като се спуска най-сетне стрѣмно въ доля на Соукъ-дере. Тукъ е станало хълтване на рида, отъ което се образувалъ този дълбокъ долъ, заетъ отъ противника, кѫдето той може да съсрѣдоочава голѣми сили незабелязано отъ позицията. На единъ и половина километра югозападно отъ завоя на доля лежи с. Булаиръ, на което е било сѫдено да обезсмърти името си съ станалия подъ стените му кървавъ бой.

И двета фланга на позицията се опиратъ на море — дѣсниятъ е обезпеченъ, понеже цѣлото Егейско (Бѣло) море е въ владението на съюзния Грѣцки флотъ; лѣвиятъ, обаче,

е изложенъ на огъня на Турския флотъ, понеже Мраморно-море е въ владението му.

Единъ и половина километър североизточно отъ в. Сиври-тепе — задъ срѣдата на позицията — се издига в. Байракъ-тепе (256), който господствува надъ цѣлата околнна мѣстност и има широкъ кръгозоръ и обстрелъ. Укрепенъ, както трѣба, и застъпъ съ пехота и артилерия, той би съставилъ най-яката част на позицията, непосрѣдно въ тила и, който противникъ ще бѫде принуденъ да завладѣе преди да може да продължи настѫпването си къмъ с. Кавакъ. Ребрата пъкъ, които се спускатъ отъ в. Байракъ-тепе къмъ дветѣ морета, образуватъ редица тилни позиции, сгодни за спиране неприятеля при мудно отстѫпване, а долищата между тия ребра позволяватъ въ тила на позицията движения и действия на войските скрито отъ погледите на противника. Независимо отъ това, ребрата*), които се спускатъ отъ в. Байракъ-тепе, и долищата помежду тѣхъ се очертаватъ доста ясно още въ самото си начало, та. позволяватъ лесно ориентиране и вземане правилна посока — не само денемъ, но и нощемъ, и въ мъгла — за движение къмъ позицията, къмъ чифлика Доганъ-Арсланъ, къмъ чешмата, въ тила на позицията и къмъ Мраморно-море. Това последно обстоятелство има голъмо значение за ржководенето на боя, както ще се види по-нататъкъ.

Движенето назадъ, при отстѫпление, отъ дѣсното крило е лесно, защото мѣстността задъ него е удобна за движение, а като вълнообразна, образува и закрития. Но отстѫпването отъ центъра и отъ лѣвия участъкъ на позицията е трудно, защото трѣба да се извѣрши по стрѣмни склонове и дѣлбоки долища, обрасли съ парнаръ**).

Мѣстността на позицията и наоколо е гола; само долищата, тукъ-таме по рѣтоветъ и една ивица покрай Мраморно-море е обрасла съ бодливъ храстъ парнаръ, въ човѣшки рѣстъ, който затруднява дори и на самъ човѣкъ движението. То е възможно за пехотата и планинската артилерия въ всички посоки на позицията, съ известно затруднение по стрѣмните склонове и по мѣстата обрасли съ парнаръ за полската артилерия, обаче не е възможно навсѣкѫде, особено по склоновете на грамадата (масива) Байракъ-тепе — Сиври-тепе въ кръга до надъ чифлиците.

*) Шесттѣ ребра, които се спускатъ отъ височините Сиври-тепе и Байракъ-тепе въ Мраморно-море, сѫ означени на плана за боя съ по една буква отъ думата „Рѣтове“, въ която нико една буква не се повтаря; по този начинъ ясно се опредѣля при описанието, върху кой именно рѣтъ се извѣршва известно действие.

**) Парнарътъ е храстъ отъ рода на джба, вѣчно зеленъ, съдѣржа смолисти вещества. Срѣща се, макаръ и рѣдко, и като голъми дървета.

Презъ позицията минаватъ следните пътища: 1) презъ дѣсния участъкъ — шосето гр. Кешанъ — с. Булаиръ — гр. Галиполи; 2) презъ срѣдата и естественъ коларски путь с. Ексемилъ — в. Байракъ-тепе — в. Сиври-тепе — в. 195 — в. 175 — с. Булаиръ, който върви по самото било на рида; 3) презъ лѣвия участъкъ — черниятъ коларски путь с. Ексемилъ — в. Байракъ-тепе — чифлика Доганъ-Арсланъ — чифлиците А и Б — с. Булаиръ; и 4) черниятъ коларски путь, който се спуска отъ чифлика Доганъ-Арсланъ по дъното на предлежещия му долъ къмъ Мраморно-море и оттамъ завива въ югозападна посока, покрай самия морски брѣгъ, за гр. Галиполи и за с. Булаиръ.

Такава е въ кратки черти позицията, която се падна на 1./7. бригада да заеме за отбрана: дѣлъ цѣли седемъ километра — не по силитъ на една бригада и въ непосрѣденъ допиръ съ числено превъзходенъ противникъ, преднитъ части на който отстоятъ едва на два километра отъ центъра ѝ. Но тази позиция отговаря на дветѣ главни условия — стратегическо и тактическо, защото е сила и не се обхожда.

Отъ огневото разузнаване, което извѣршиха турците на 6-и и 7-и февруари, доста ясно личеше, че тѣ се готвѣха за настѫпване. Това се подтвърди и отъ прехванатите имъ телефонограми, съ които подценяваха много силитъ ни, що заематъ позицията, обстоятелство, което повдигна духа имъ. Тѣй че вѣроятността за единъ мощнъ турски пристъпъ бѣ голъма; а не бѣ изключена и нощна атака съ изненада.

При това положение, Б. К., поставяйки се на мѣстото на противника, си зададе въпроса: срещу коя точка отъ позицията би насочилъ главния си ударъ?

1) Ако би го насочилъ срещу дѣсния ни флангъ, ще настѫпва по мѣстностъ открита, почти равна и съ слаби закрития; може да бѫде бить въ флангъ отъ съюзния Грѣцки флотъ, който владѣе Егейско море; долътъ на Соукъ-дере, който се спуска откъмъ този участъкъ на позицията, по който върви шосето гр. Кешанъ — с. Булаиръ, се бие вдлъжъ и не представя особени закрити подстѫпи. Изключена е, прочие, възможността да се насочи тукъ главниятъ ударъ; но единъ силенъ пристъпъ, за отвлечане внимание, е твърде възможенъ.

2) Срещу центъра на позицията пристъпъ ще бѫде воденъ по билото на главния ридъ, което е открито, но представя известни закрития, особено облитъ височини 175 и 195 и гънките, които се образуватъ въ началото на долищата; на действителенъ пехотенъ огънъ отъ позицията

склоноветъ се спускатъ стръмно откъмъ страната на отбраната, уморителни сѫ за възкачване отъ настъпващия, и, макаръ и да представяятъ закрити пространства, тѣ се го-сподствуватъ отъ отбраната; тъй че една контъратака отъ последната, за отблъсване удара, отгоре надолу, ще бѫде стремителна и мъжкоудържима; независимо отъ това, сръдата на позицията е най-яката й частъ, особено пъкъ, че задъ нея се намира на най-действителенъ артилерийски огънь и главната опорна точка (редюитъ) — в. Байракъ-тепе. Следва, че и въ тази посока малка е въроятността за насочване главния ударъ; но при все това, допустимъ е при благоприятни условия, имайки предвидъ, че настъпващиятъ господствува надъ голъмъ дѣль отъ позицията — ребрата, които се снишаватъ постепенно къмъ моретата.

3) Срещу лѣвия флангъ на позицията противникътъ ще се движи вдлъжъ брѣга на Мраморно-море, откѫдeto може да очаква постоянна подкрепа, както отъ стоварване прѣсни войски, така и отъ огъня на своя флотъ; между морето и полигъ на рѣтоветъ, както се каза по-горе, върви равната, пъсъчна ивица, по която настъпващите войски не се забелязватъ отъ височините; редицата ребра западно отъ този участъкъ на позицията, успоредни едно на друго, и дълбоките долища между тѣхъ, които се спускатъ право на югъ, къмъ морето, представляватъ сгодни за настъпване закрити подстъпи; покрай самия морски брѣгъ върви най-късиятъ и безопасенъ путь за турската Булаирска укрепена позиция и за гр. Галиполи. Всички тия предимства и удобства за настъпващия убедиха Б. К., че, ако бѫде на мѣстото на противника, би насочилъ главния ударъ срещу лѣвото крило на позицията.

Веднъжъ отговорилъ на този въпросъ, той спрѣ вни-манието си върху значението на позицията и съответното й заемане, стремейки се да вникне добре въ ржководната мисъль за действията на българската IV армия върху този воененъ театъръ, за да може, съобразявайки се съ нея, да си обясни — съ каква цель се заема тази позиция? Какво представлява отъ себе си 1./7. бригада? Авангардъ ли е? Ари-ергардъ ли е? Бойна частъ ли е на 7-а дивизия? Кѫде сѫ другите части на дивизията? Кѫде сѫ другите части на IV армия? Кому е възложена отбраната на морските брѣгове? Ще се настъпва ли по-нататъкъ по Галиполския полуостровъ, или съ спирането на тази позиция, и настъпватъ ще бѫде спрѣно? На тия и на още много други въпроси той се мѫчеше да си даде самичъкъ отговоръ, защото отъ Щаба на 7-а дивизия не го държеха въ течение на нищо. Дори при тази близостъ на противника — въпрѣкъ допиръ, следъ водените вече съ него бойове отъ р. Кавакъ до позицията не бѣ издадена никаква заповѣдь за бой по

дивизията, отъ която заповѣдь да се освѣтли, както върху по-нататъшните действия, така и върху целта за заемането на позицията и начина за отбраната ѝ — съ упоритостъ до крайностъ и настъпване по-нататъкъ, или отстъпление, щомъ се развѣрне предъ нея настъпващъ, превъзходенъ по численостъ противникъ? Издадена е, наистина, заповѣдь по 7-а дивизия № 17, на 6-и февруари, обаче Б. К. я получи на 12-и февруари — четири дни следъ боя. Пъкъ и да я бѣше получилъ навреме, тя не дава никакви освѣтления по гореприведенитъ въпроси, както ще се види по-нататъкъ.

Благодарение на една щастлива случайностъ, Б. К. бѣ изпратилъ още на 3-и февруари поручика отъ 5-и коненъ полкъ, Романовъ Георги, за свръзка при щаба на 1./2. бригада. Тоя пъргавъ и съобразителенъ офицеръ донасяше най-редовно за точното положение, не само на 2-а Тракийска дивизия, която действуваше влѣво отъ бригадата (1./7.), но и за Македоно-одринското опълчение, което пъкъ действуваше влѣво отъ 2-а дивизия. Така щото Б. К. можа навреме да узнае, че частигъ отъ 2-а дивизия на 6-и февруари се отеглятъ къмъ с. Айнарджикъ, а Щабътъ на IV армия на 7-и февруари — къмъ Малградъ. Случайно пъкъ бѣ узналъ, че 3./7. бригада е на станъ западно отъ с. Ексемиль. Тия сведения му дадоха възможностъ да си обясни общото положение. И действително, отъ тѣхъ се виждаше, че Щабътъ на IV армия действува планомѣрно — за подновяване военните действия не губи нито мигъ; изненада противника съ бѣрзитъ си действия; завладѣвъ Текиръ-дагъ, отъ такава голъма важност за противника, съ всички сили на армията; за достигане тази цѣль доближи се навреме съвсемъ близко до решителната точка: въ с. Чокалъ и после на в. Сериантъ-тепе; ржководи отблизо действията, изправяйки погрѣшилъ на подчинените началници на мѣстото; лиши противника отъ свободата на действие, съ завладяването на Текиръ-дагъ; насочи незабавно цѣлата 7-а Рилска дивизия да се вмѣкне въ шията на Галиполския полуостровъ и да заеме линията Сиври-тепе, поставайки непреодолима преграда срещу настъпващия отъ Галиполи противникъ къмъ Югоизточна Тракия; заемайки позицията на Сиври-тепе, намали фронта на армията до минимумъ отъ 60 на 7 кlm.; веднага съ завладяването на тази позиция, приложи началото за пестене на сили: 2-а Тракийска дивизия бѣ отеглена къмъ с. Айнарджикъ, откѫдeto, заемайки изгодно положение на срѣдата между всички отдѣлни български армии, като надежденъ стратегически резервъ, можеше да имъ се притече на помощъ въ случай на нужда; на

огъня на Турския флотъ, като малко действителъ, не обръщаше внимание, и много основателно; за пестене сили постави да охраняват уязвимия бръгъ на Мраморно-море само Македоно-одринското опълчение и Конната бригада, които съдостатъчни, стига охранението да бъде изкусно разположено и будно.

Тия размисли довеждатъ до заключение, че 7-а Рилска дивизия съ всичките сили, съ които е навлязла въ шията на полуострова, е предназначена да се противопостави срещу случайно настъпление на турската Галиполска армия и да не я допусне до Текиръ-дагъ, като при това разчита само на тия си сили, защото резервите на IV армия бъха далече, и не биха могли да се притекатъ навреме на помощъ. Следователно, на дивизията предстоеше да укрепи яко позицията, да я заеме здраво и целесъобразно съ силитъ си, за упорита „до последни усилия“ отбрана.

Силитъ, съ които разполагаше дивизията за целта, бъха четири пехотни полка (16 дружини и 16 картечници); единъ полски скоростреленъ артилерийски полкъ (9 батареи — 36 полски скорострелни оръдия); единъ полски нескоростреленъ артилерийски полкъ (5 батареи — 30 полски нескорострелни оръдия); петъ скорострелни планински батареи (20 скорострелни планински оръдия) и една пионерна дружина. За заемане позицията тия сили бъха разпределени така: а) за непосредствена отбрана на позицията — бойна частъ 8 дружини, 8 картечници, 36 полски скорострелни оръдия, 12 планински скорострелни оръдия и една пионерна рота; б) резервъ (при с. Ексемиль) 4 дружини, 4 картечници и 30 полски нескорострелни оръдия; в) за охрана бръга на Мраморно-море, отъ Шаркъй до устието на Кавакъ-дере, 4 дружини, 4 картечници и 8 планински скорострелни оръдия.

При това разпределение на частите — далечината на резерва отъ позицията е петъ км., близостъта на противника е два км. отъ центъра ѝ — очевидна е опасността, на която бъха изложени защитниците на позицията — бойната частъ. Тя можеше да бъде разбита отъ превъзходенъ противникъ, особено съ нощна атака, преди да бъде подкрепена отъ резерва. Освенъ това, резервътъ нѣмаше телефонна връзка (пъкъ нѣмаше и никаква друга връзка) съ бойната частъ, а Б. К. не разполагаше съ никаква бригадна поддръжка, за да се притече на застрашения пунктъ.

Ето защо, за да отстрани поне до известна степень тази неминуема опасност (вземайки предвидъ, че лѣвиятъ участъкъ на позицията, който е много по-изложенъ, и е съ единъ километъръ по-дълъгъ отъ дѣсния, а е заетъ съ по-слаби сили), той реши — да измѣни разпределението на пехотните части въ дѣсния участъкъ, като постави тамъ две дружини въ бойна частъ, една — полкова поддръжка и

единъ — въ свое разпореждане — бригадна поддръжка; по-следната изпрати веднага на в. Байракъ-тепе, кѫдето да построи затворено укрепление за една дружина и две полски батареи и да послужи за усилване лѣвия участъкъ. А, ако предвижданията му се сбѫднатъ, т. е., ако противникътъ насочи главния си ударъ срещу лѣвия ни флангъ, да привлече още една дружина отъ дѣсния въ лѣвия участъкъ. Обмисляйки така, той бѣше съ намѣрене да моли на следния денъ Н. Д. да премѣсти резерва отъ с. Ексемиль и да го доближи до позицията, като го разположи на бивакъ въ началото на долищата, които се спускатъ непосредствено отъ височината Байракъ-тепе въ Сароския заливъ. По този начинъ резервътъ ще може да подкрепи навреме отбраната и ще помогне за по-бързото и по-добро укрепяване на позицията работа, която е не по силитъ на една само бригада. Обаче, събитията изпревариха това му намѣрене.

Готовейки се да приведе въ изпълнение взетото решение, размислитъ му бъха прекъснати ненадейно въ 15 ч. 30 м. отъ честа артилерийска стрелба на крайното ни дѣсно крило. Той тутакси възседна коня, като взе съ себе си и командира на 7-и с. с. артилер. полкъ, полковникъ Райновъ Василь, и, препускайки, отидаха къмъ посоката на изстрелятъ — Разрѣзана могила. Тукъ намѣриха 4/13. дружина (майоръ Мариновъ Пано) и две полски скорострелни батареи (1/7. и 2/7.), подадени на повече отъ единъ километъръ предъ дѣсния флангъ на главната позиция, по собственъ починъ на командира на 13-и полкъ; дружината и батареите окопани, а последните стрелятъ по незначителни неприятелски отдѣления и по неприятелската артилерия, разположена въ укрепленията предъ с. Булаиръ, на шестъ километра — вънъ отъ действителния огънь на полските оръдия*). Въпрѣки гореприведената заповѣдъ № 64, това по-грѣшно действие се повтори вече нѣколко пъти на 6-и и на 7-и февруари, защото нѣкои наши полски батареи не издържаха — нѣмаха достатъчно търпение да мълчатъ въ закрититъ си позиции, откриваха безцеленъ огънь, при това недействителенъ, като издаваха преди време разположението си: тъкмо това, което противникътъ дирѣше. Затова Б. К. разпореди — артилерията на позицията да не открива вече огънь безъ негова заповѣдь**), като се грижи неотклонно да открива такъвъ само по настѫпващъ противникъ, и то

*) § 468 отъ Устава за полската служба опредѣля: „Съ артилерийски огънь се ползваме преимущество отъ разстояния на действителенъ оръденъ изстрелъ — два до четири километра“ . . .

**) § 456 предписва: „Времето за откриване огъня (артилерийски Б. К.) се опредѣля отъ началниците на участъците, ако не е разпоредено щото той да се открие по заповѣдь на началника на отряда“.

когато се доближи на сръдни и близки разстояния, да го допуска възможно по-близко*), обстрелявайки го съ изненада.

Намирайки положението на така издадените на повече от един километър предъ главната позиция части, въ такава близост отъ противника, за много опасно и погръшно, даде заповѣдь — да се остави на Разрѣзана могила само единъ взводъ наблюдателна застава за охрана дѣсния флангъ на позицията; а дружината незабавно да се оттегли и отиде на вис. Байракъ-тепе, въ разпореждането на Б. К. — войски за маневриране, съ изрична заповѣдь на дружинния командиръ — щомъ пристигне съ дружината си на място назначението, още тази вечеръ да се представи на началника на отбраната за по-нататъшни разпоредби; батареитѣ да се завърнатъ тутакси на старитѣ си място на главната позиция; дѣсниятъ участъкъ на позицията да се заеме само съ две дружини бойна частъ и придадената артилерия, и една дружина полкова поддръжка, бидейки съ намѣрение и тази последна дружина да привлѣче задъ лѣвия участъкъ, ако стане нужда.

Следъ тия разпоредби, които не всички бѣха изпълнени, както трѣбва, което ще се види по-нататъкъ, Б. К. се върна обратно, на наблюдателния си пунктъ (Байракъ-тепе). Следвайки вдлъжъ окопитѣ на дѣсния участъкъ, прегледа частитѣ, които ги земаха, и се увѣри за лишенъ путь въ високия духъ, що цари между тѣхъ. Войниците имаха у себе си и у началниците си вѣра, която се крепѣше на дѣлго взаимно опознаване следъ толкова походи и успѣши бойове. Всички горѣха отъ нетърпение часъ по скоро да си видятъ смѣткитѣ съ вѣковния притѣснителъ и да се върнатъ по домовете си, за които копнѣятъ, защото има вече половина година откакъ сѫ ги напуснали. Тѣ питаха: „Зашо стоимъ тукъ? Зашо не настѣпваме?“ И очитѣ имъ заблѣстваха отъ страшна омраза и жажда за мъсть противъ врагъ, който протака войната безкрайно. Макаръ че спаха на открыто, безъ палатки, цѣли петь нощи, при студъ подъ нулата и на влажната земя, безъ постилка и безъ огньъ, но тѣ бѣха здрави и бодри, защото сѫ яко калени. Добрата и достатъчна храна, благодарение неуморнитѣ грижи на началниците на частитѣ, и непрекъснатитѣ тѣлесни упражнения, които постоянно и редовно се поддържаха, заякчаваха добре здравето имъ; а дѣлгитѣ походи, които бѣха извѣршили отъ Самоковъ, Кюстендилъ, Радомиръ до Кочане,

*) Това разпореждане основа на блѣскавия начинъ за отбрана позиция отъ генерала Велияминова въ боя при с. Горни-Богровъ на 1-и януари 1878 г. Той далъ заповѣдь да се допустнатъ турцитѣ на 100 крачки отъ окопитѣ, следъ което били посрещнати съ залповъ огньъ, почти въ упоръ. Турцитѣ понесли страшни загуби и избѣгали въ паническо бѣгство къмъ София.

Щипъ, Плачковица, Радовищъ, Струмица, Валандово, Дойранъ, Кукушъ, Солунъ, и оттукъ по море до Деде-Агачъ, а оттамъ до Фере, Софлу, Димотика, Баба Ески, и назадъ, до Айроболъ, Малградъ, Кешанъ до Булаиръ, — походи, увѣнчани съ успѣши бойове при Кочане и Струмица, утвърждаваха взаимното довѣрие между водачи и подчинени, толкова необходимо въ мѣчнотиитѣ и опасноститѣ на войната.

На 7-и февруари, вечеръта, — срещу боя — позицията бѣ заета отъ частитѣ на 1./7. бригада съ придадената ѹ артилерия (гледай планъ № 1):

Дѣсенъ участъкъ — 13-и Рилски полкъ — три дружини, една картечна рота и шестъ полски скорострелни батареи, разположени така: на дѣсния флангъ, до Сароския заливъ, 3./13. дружина съ две роти и 1./7. батарея, бойна частъ, една рота дружинна и една — полкова поддръжка; въ срѣдата на участъка 1./13. дружина съ две роти, четири картечници помежду тѣхъ и 2./7., 7./7. и 8./7. батареи въ бойна частъ, останалитѣ две роти дружинна поддръжка; влѣво отъ 1./13. дружина, 2./13. дружина съ три роти, 4./7. и 5./7. батареи бойна частъ и една рота дружинна поддръжка.

Лѣвъ участъкъ — 22-и Тракийски полкъ — четири дружини, една картечна рота, три попски и три пленински скорострелни батареи, разположени по следния начинъ: въ центъра на позицията (дѣсния флангъ на участъка), на в. 215 (Сиври-тепе), 4./22. дружина съ две и половина роти, 6./7. и 9./7. батареи бойна частъ, една рота дружинна поддръжка и една полуруота въ с. Екремилъ; при чифлика Доганъ-Арсланъ и около него 2./22. дружина съ две роти и две картечници, 1./2., 2./2. и 3./2. скорострелни планински батареи и 3./7. батарея, въ бойна частъ, една рота и две картечници дружинна поддръжка и една рота за отбрана на незаетата частъ отъ позицията отъ Мраморно-море до чифлика Доганъ-Арсланъ; полкова поддръжка 3./22. и 1./22. дружини (безъ една рота), въ стѫпало задъ лѣвия флангъ на 2./22. дружина; една рота (3./22.) за охрана на морския брѣгъ отъ рѣта О до устието на Кавакъ-дере (на Мраморно-море).

Бригадна поддръжка — 4./13. дружина; обаче, тази дружина, намѣсто да отиде още сѫщата вечеръ на височината Байракъ-тепе, както ѹ бѣ заповѣдано, остана безъ знанието на Б. К., по частния починъ на командира на 13-и полкъ, на бивакъ при моста на шосето Кешанъ—Булаиръ, задъ срѣдата на 13-и полкъ.

Всички батареи бъха на закрити позиции, тъй щото противникът не ги виждаше.

Наблюдателният пунктъ на началника на отбраната бѣ на в. Байракъ-тепе, на пътя с. Ексемилъ — чифликъ Доганъ-Арсланъ.

По това време сведенията за противника бъха оскѫдни. Знае се отъ заповѣдите на Главнокомандуващия, че на Галиполския полуостровъ турцитъ съсрѣдоточава осемдесетхилядна армия. За сѫщото Б. К. бѣ челъ въ в. „Миръ“ отъ 11-и януари (старъ стилъ), че на Галиполския полуостровъ противникъ има 80,000 армия, която била по-добра отъ Чаталджанска му армия. Отъ непосрѣдния допиръ съ неприятеля се знаеше само, че той заема съ слабо охранение в. 175 — съ шестъ възвода пехота и два възвода конница, и на една линия съ тази височина заема пътищата: Булаиръ—Кешанъ, Булаиръ—чифликъ Доганъ-Арсланъ и крайморския път Булаиръ—Доганъ-Арсланъ съ по единъ — два възвода пехота и толкова конница. Какво имаше неприятельтъ въ дола на Соукъ-дере и назадъ отъ него, не бѣ известно, обаче, отъ постоянното сноване на параходи по Мраморно-море, препълнени съ войски, и отъ гробната тишина, която се пазеше отъ страна на противника, личеше ясно, че той готови изненада.

За охрана на позицията, особено нощно време, бъха поставени наблюдателни застави: на Разрѣзана могила (единъ възводъ отъ 13./13. рота), на височината предъ 2./13. дружина (единъ възводъ отъ 8./13. рота), на в. 195 — на главното бѣло (единъ възводъ отъ 15./22. рота), едно отдѣление предъ чифлика Б (отъ 6./22. рота), едно отдѣление (отъ 14./22. рота) между последнитѣ две застави, и стражеви постове на ръта Т отъ чифлика Доганъ-Арсланъ до Мраморно-море. Независимо отъ това, всички бойни части на ротитѣ поставиха предъ окопитѣ постове, скрети и изпратиха патрули къмъ страната на противника, които се движеха не-прекъснато презъ цѣлата нощъ. А, за да се обезпечатъ още по-надеждно отъ изненади, главно отъ нощна атака, ротитѣ отъ бойната част, които заемаха окопитѣ нощъ, поставиха въ тѣхъ по единъ—два възвода будни, а другитѣ почиваха на 100—200 крачки назадъ; въ срѣднощъ ставаше смѣната на възводовете, за да могатъ всички да отпочиватъ. Така щото презъ цѣлата нощъ окопитѣ бъха заети отъ будни части.

За заемане на позицията бѣ издадена следната:

Заповѣдъ

по 7-а пехотна Рилска дивизия

№ 17.

Карта 1:210,000.

Щабъ с. Кавакъ.

24-и януари (6-и февруари) 1913 г.,
10 ч. пр. пл.

§ 1.—Следъ боя при Кавакъ и Ексемилъ противникъ отстѫпи къмъ Булаиръ, дето заема укрепена позиция.

Два негови параходи крейсиратъ между р. Кавакъ-дере и Булаиръ.

Македоно-одринското опълчение наблюдава морския брѣгъ отъ Шаркъ до Лимна-бурну.

§ 2.—Повѣрената ми дивизия да заеме позицията височините при чифликъ Куру.

За което:

§ 3.—а) Полковникъ Митовъ.

13-и Рилски полкъ . . 4 друж., 4 карт.
22-и Тракийски полкъ . . 4 друж., 4 карт.
Отъ 7-и с. с. арт. полкъ 9 батареи
Отъ 2-и план. арт. п. . . 5 батареи
Отъ 5-и коненъ полкъ $\frac{1}{4}$ ескадронъ
Отъ 7-а пион. дружина 1 пион. рота

Всичко: 8 дружини, 8 картечници, 14 батареи, 1 пионерна рота, $\frac{1}{4}$ ескадронъ.

1) Да заеме позиция по височините около чифл. Куру до Мраморно и Егейско морета, като веднага пристѫпи къмъ укрепяването ѝ.

2) Да изпраща силни разузнавачи отряди къмъ Булаирската позиция за разузнаване разположението на противника.

б) Генералъ-майоръ Георгиевъ.

3-а бригада 8 друж., 8 карт. Да се съсрѣдоточатъ между с. Ексемилъ и Сароския заливъ, като се прикриватъ отъ огъня на турските военни параходи въ Мраморно-море.

§ 4.—7-а и 9-а мостови полуроти да пристѫпятъ веднага къмъ постройката на петъ моста презъ р. Кавакъ по указанията на дивизионния инженеръ.

§ 5.—Домакинскитѣ обози да се спратъ на дѣсния брѣгъ на р. Кавакъ, подъ общото началство на капитана отъ 50-и полкъ Чифлика.

§ 6.—Дивизионниятъ огнестреленъ паркъ да се спре на дѣсния брѣгъ на р. Кавакъ.

§ 7.—Главенъ превързоченъ пунктъ да се открие при с. Кавакъ. 4-а полска болница да се открие въ с. Доржанъ.

§ 8.—Дивизионниятъ интенданть да уреди подвозването на хранителните и фуражни припаси съ продоволствия транспорть отъ гр. Кешанъ въ с. Коджа-Чешма.

§ 9.—Въ с. Кавакъ да се открие телеграфна и телефонна станции за съобщение съ Кешанъ; а въ с. Еникъ — телефонна станция за съобщение съ Кавакъ.

§ 10.—Щабътъ на дивизията ще бѫде въ с. Кавакъ.

Началникъ на дивизията
генералъ-майоръ Тодоровъ.

Тази заповѣдь, издадена на 6-и февруари, се получи, на позицията, въ Щаба на 1./7. бригада, на 12-и февруари, въ 9 ч. 45 м. — четири дни следъ боя, и, следователно, тя е безъ значение за изпълнителитѣ по отношение отбраната на позицията; обаче, заповѣдьта е важна и съ значение за историята на боя, защото дава пълна свѣтлина върху обстоятелството, че Щабътъ на 7-а дивизия се бои отъ заемането на тази позиция, наложена му отгоре, и че отъ всичките му разпоредби въ заповѣдьта полиначава, че той е готовъ да я напустне при най-малкия опитъ на противника да я атакува. Иначе какъ може да се обясни начинътъ, по който е издадена? Преди всичко, понеже дивизията е въ прѣкъ допиръ съ неприятеля, то тази заповѣдь — за заемане на позицията — е заповѣдь за бой; а въ нея най-важната точка е целъта на боя; тъкмо тя не е указана въ нея — заемане позиция*) не е цель, а срѣдство. Не е указано въ нея сѫщо съ каква цель, или какво назначение се дава на частитѣ, съсрѣдочени „между с. Ексемиль и Саросския заливъ“, и подчинени на генерал-майоръ Георгиевъ (§ 3, точка б) — маневрени войски ли сѫ, резервъ ли сѫ? И въ единия и въ другия случай тѣ сѫ два и половина пъти по-далече отъ позицията, отколкото е противникътъ отъ нея — не ще и съмнение, че тѣ не могатъ да подкрепятъ, въ случай на нужда, бойната часть на дивизията. Че е заповѣдь за бой, личи ясно и отъ § 7, съ който се разпорежда за превързочни пунктове; но кѫде е опредѣлено мястото имъ? „Главенъ превързоченъ пунктъ**“ да се открие при с. Кавакъ (на деветъ км. отъ позицията!) (Б. А.). 4-а полска болница*) да се открие въ с. Дорханъ (на 20 км.!) (Б. А.). Очевидно е, че такова прѣкомѣрно отдалечаване на главния превързоченъ пунктъ отъ боя е явенъ признакъ, че Щабътъ на 7-а дивизия нѣма намѣрение да държи дълго заетата позиция, подтисканъ отъ неоснователния страхъ предъ Турския флотъ, който изпѣква наяве толкова, че, намѣсто да се даде

*) Въ § 35 и образците къмъ него № 2 и 3 отъ Устава за полската служба е опредѣлено какво трѣбва да съдѣржа заповѣдьта за бой. Въ § 2 на обр. № 3 за отбранителенъ бой, какъвто е случаятъ, е ясно указано, че позицията се заема „съ цель“ да се „резстрои противника“, „отхвѣрли“ и пр. Срѣща ли се нѣщо подобно въ заповѣдьта № 17 по 7-а дивизия?

**) § 615 отъ сѫщия уставъ е изриченъ: „Мѣстата за превързочните пунктове . . . се избиратъ . . . : за преднитѣ — около полковитѣ поддрѣжки, а за главния — на около единъ и половина — два км. задъ преднитѣ“. Следователно, главниятъ превързоченъ пунктъ на дивизията не трѣбва да бѫде въ с. Кавакъ, а на единъ и половина — два км. задъ полковитѣ поддрѣжки — нѣкѫде на югозападъ отъ с. Ексемиль — при първия мостъ, напримѣръ на щосето Кешанъ — Булаиръ.

опредѣлено назначение*) на частитѣ, подчинени на генералъ Георгиевъ, заповѣдва имъ се: „Да се съсрѣдочатъ между с. Ексемиль и Саросския заливъ, като се прикриватъ**) отъ огъня на турските военни паракоди въ Мраморно-море“ (резрѣдката е отъ автора). А че „корабитѣ задъ позицията не сѫ изгорени“ сведочи следващиятъ веднага § 4 на заповѣдьта: „7-а и 9-а мостови полуроти да пристѫпятъ веднага къмъ постройката на петь моста**“ презъ р. Кавакъ...“ До сѫщото заключение се идва и отъ § 10: „Щабътъ на дивизията ще бѫде въ с. Кавакъ“ — на деветъ км. отъ позицията (!), въместо на позицията, при тази близостъ на противника, и въпрѣки че на 7-и февруари вечеръта се „получи предупреждение отъ Н. Д., че противникътъ ималъ намѣрение на другия денъ да настѫпи“. Въ § 1 на заповѣдьта (общата обстановка) не е указано кому е възложено наблюдението за морския брѣгъ, отъ устието на Кавакъ дере до Шаркъой, и въобще има ли наблюдение за тази част отъ брѣга, което е отъ голѣма важност за спокойствието на защитниците на позицията, знаеши, че тилътъ имъ е обезпеченъ. И по отношение състава на бойната част на позицията и маневрени тѣ войски на дивизията, обстановката въ заповѣдьта е претърпѣла голѣми промѣни; така — на позицията оставатъ три скорострелни планински батареи отъ указаните петъ; а войски за маневриране оставатъ само четири дружини отъ посочените осемъ. Съ § 9 се разпорежда — „Въ с. Кавакъ да се открие телеграфна и телефонна станция за съобщение съ Кешанъ; а въ с. Еникъой — телефонна станция за съобщение съ Кавакъ“. По този начинъ Щабътъ на 7-а дивизия си обезпечава сврѣзка дори съ второстепенни точки, като съ Еникъой (личи, че се правятъ предварителни разпоредби за друга позиция — на Кавакъ, която не е така опасна, защото е обезпечена отъ огъня на броненосците); а жица не достига за позицията на Сиври-тепе, за да се сврѣжатъ поне командирите на полковите посрѣдствомъ телефонъ съ Б. К., който ще ржководи боя. Оттамъ последва една нечувана мячиния за управлението на боя — телефонна врѣзка липсваше; придаваниятъ „ $\frac{1}{4}$ ескадронъ“ отъ 5-и коненъ полкъ къмъ Щаба на 1./7. бригада (§ 3 точка „а“ отъ заповѣдьта) бѣ отнетъ на 7-и февруари; на Б. К. не се остави нито единъ конникъ; всичката телефонна жица бѣ употребена за сврѣзка между Щаба на бригадата и Щаба на

*) Подъ влиянието на страхъ, пропуснато е да се разпореди по-требното и е заповѣдано непотрѣбното и вредното — като „че ли цельта на тия части е да се съсрѣдочатъ, „за да се прикриятъ“ отъ неприятелския флотъ.“

**) Умѣстно ли е да се прави подобно разпореждане въ общата заповѣдь за бой, въ което се предвижда отстѫпване?

дивизията, чакъ въ Кавакъ. Така че Б. К. бѣ принуденъ въ боя да си служи за свръзка и да разпорежда по седемкилометровата позиция само съ личния съставъ на Щаба на бригадата: началникът на щаба, майоръ Живковъ Константинъ; адютантът, капитанъ Гашаровъ Стоянъ; щабъ-сигналистът, Димитъръ Андоновъ и тримата конника отъ запаса, които гледаха конетъ.

Тукъ е умѣстно да се отбележи похвалното поведение на личност, която принесе неоценими заслуги по службата за свръзка при Щаба на бригадата презъ време на тази война. Това е Санде Границки отъ гр. Кюстендилъ. Преди войната той е билъ освободенъ завинаги отъ военна служба. При обявяване на мобилизацията, презъ септемврий 1912 г., той бѣ освободенъ отъ явяване въ редоветъ на войската, обаче, представи се на Б. К. въ Кюстендилъ и го моли да бѫде приетъ на военна служба, като коненъ ординарецъ въ Щаба на бригадата, на собственъ конь. Този мажъ бѣше дѣсната ржка на всички отъ Щаба на бригадата. Въ бойоветъ хвърчеше смѣло по всички посоки съ заповѣди и донесения.

Първи периодъ на боя.

Събота, 8-и февруари 1913 г., отъ 6 ч. 15 м.
до 9 ч. 30 м.

(Гледай планъ № 1).

„Основнитѣ начала на пристъпа сѫ бѣрзина и мощнъ напѣнь, а пъкъ основнитѣ начала на отбрана-
та ежъ издръжливост и упорство“. Фонъ деръ Голцъ.

„Отбраната на известна мѣстностъ се състои въ отбиване на атаката съ съпротивата, която доставя заетия и укрепенъ пунктъ, и въ отблъсване съ контратака противника за унищожението му. Да се откажемъ отъ кентъратаката, значи да се ограничимъ съ бездейна отбрана, която изключва победата и свършва всѣкога съ поражение.“

Маршалъ Фошъ (Principes de la guerre, p. 215)

Вечеръта срещу 8 и фефруари, 7-а Рилска дивизия замръзна при обстановка досущъ неблагоприятна за нея: съ бойна частъ, една бригада, пръсната на твърде широка позиция; съ войски за маневриране, отдалечени отъ позицията на петъ километра; въ прѣкъ допиръ съ числено превъзходенъ противникъ, преднитѣ части на когото бѣха само на два километра отъ позицията. Ясни сѫ, прочие, причинитѣ за беспокойството на защитниците на позицията, дочаквайки нощта. Но тя, пълна съ опасности, мина тихо и спокойно като предъ буря. Презъ цѣлата нощъ небето бѣ ясно, звездно и времето много студено, понеже бѣхме въ началото на малкия Сѣчко. Бойнитѣ части бѣха на позициите си. Войските спѣха на открито безъ огньове и безъ постилка; но рано преди зори тѣ бѣха подкрепени съ топла храна, пригответа презъ нощта. Тѣкмо преди разсъмване будното и бодро охранение предъ позицията забеляза въ тѣмнината настѫпващи неприятелски кон-

ници, по които откри къмъ 6 ч. 15 м. огънъ. Той почна най-напредъ отъ постовете предъ наблюдателната застава на Разрѣзана могила. Тукъ, както видѣхме, вечеръта бѣ разположена цѣлата 4./13. дружина съ две полски батареи, обаче, началникът на отраната върна всички назадъ, на главната позиция, като оставилъ само единъ взводъ (1-и отъ 13./13. рота) за наблюдателна застава. Последната бѣ усилена, по личенъ починъ отъ командира на ротата, съ 15 войника отъ другите взводове на ротата. Командирътъ на взвода, подпоручикъ Т. Ц. Тавалички, разпореди за презъ нощта — да се охранява заставата му отъ всички страни съ шестъ поста отъ по шестъ войника; избра си на господствуващо място позиция, която бѣ укрепена още презъ деня (на 7-и февруари), и разположи взвода си на почивка задъ окопа, като държеше войниците си будни, за да не бждатъ изненадани отъ нощенъ пристъпъ. Цѣлата нощъ той разговаряше съ тѣхъ, разказваше имъ занимателни приказки, за да не заспятъ, и ги ободряваше. Къмъ страната на неприятеля презъ тази нощъ нищо не бѣ забелязано; пазеше се мъртваташина; само прожекторите му освѣтяваха позицията ни постоянно. Къмъ 6 ч. 15 м. постовете на заставата, щомъ откриха огънъ по неприятелската конница, известиха веднага взводния си командиръ, че противникътъ настѫпва. Подпоручикъ Тавалички поведе веднага взвода си напредъ, прѣсна го въ верига, зае окопа си, прибра всички постове, съ изключение дѣсния и лѣвия, усили последните и ги подчини на подофицери. Въ това време 20—30 неприятелски конници на нѣколко пъти се опитаха да настѫпятъ, но подпоручикътъ ги отблъска съ вихровъ огънъ. Задъ конниците настѫпваха неприятелски пехотни съгледвачи (патрули), следвани отъ нѣколко реда гжести вериги, по които заставата пренесе огъня си. Къмъ 7 часа неприятелската артилерия отъ укрепленията предъ Булаиръ откри огънъ по заставата, предъ която се развѣрнаха два табора. Тѣ настѫпваха стремително и безспирно къмъ Разрѣзана могила. Дѣсниятъ отъ тѣхъ, който напредваше по склона на плоското възвишение между пътя Булаиръ—Кешанъ и в. 85, бѣ забелязанъ въ здрава отъ командира на 4./7. батарея, капитанъ Кърджиевъ Иванъ, който поискъ разрешение въ 7 часа да открие огънъ. Следъ десетъ минути получи такова и тутакси откри шрапнеленъ огънъ на разстояние 3,600 метра. Първите още изстрели улучиха челната неприятелска рота, настѫпваща въ взводна колона; тя се прѣсна мигомъ въ верига и залегна. Следъ това батареята пренесе огъня си по следващите неприятелски роти, които бѣха принудени отъ точния огънъ сѫщо да се разсипятъ въ верига. Малко следъ 4./7. батарея, откри огънъ и 8./7. батарея, капитанъ Христовъ Илия, по сѫщите цели и съ сѫщия успехъ. Къмъ 7 ч. 30 м., лѣ-

виятъ неприятелски таборъ, който настѫпваше покрай Сароския заливъ по склона между в. 85 и залива, бѣ забелязанъ отъ командира на 1./7. батарея, майоръ Венедиковъ Иванъ, който откри веднага шрапнеленъ огънъ, и задържа стремителното му настѫпване. Огънътъ отъ тия три батареи и тоя на наблюдателната застава принуди настѫпващите неприятелски табори да забавятъ движението си и да почнатъ настѫпване съ малки прибѣгвания. Тукъ били наочени, както отпосле се узна отъ пленниците, 50-и полкъ и два стрелкови (нишанджийски) табори.

Наблюдателната застава на Разрѣзана могила трѣбваше да биде смѣнена рано сутринта отъ 11./13. рота, която прекара нощта задъ заставата, въ окопите на главната позиция. Командирътъ на ротата, поручикъ Караповъ Любенъ, който току-що бѣ разпоредилъ — да се раздаде на войниците приготвената презъ нощта топла храна, и тогава да отиде за смѣна, като чу чести гърмежи откъмъ заставата, изпрати веднага 1-и и 2-и взводове, подъ команда на подпоручикъ Калайджиевъ . . . , за подкрепа. Възводовете, настѫпвайки, се развѣрнаха въ верига, и, като достигнаха заставата, заеха позиция: 1-и вдѣсно, а 2-и влѣво отъ взвода на подпоручикъ Тавалички. Това движение на полуротата напредъ бѣ забелязано отъ придружаващата таборица планинска батарея, току-що засела позиция югозападно отъ в. 85, и отъ батареите въ укрепленията предъ Булаиръ, които откриха шрапнеленъ огънъ по Разрѣзана могила, който, обаче, бѣ недействителенъ, защото шрапнелите се прѣскакаха много високо, или пъкъ удряха въ земята, безъ да се прѣскатъ. Неприятелската крепостна артилерия откри огънъ и по главната позиция, прехвърли я и случайно улучи обоза на 13-и полкъ; въ безуменъ страхъ обозътъ хукна назадъ, озова се чакъ задъ рѣка Кавакъ и предизвика голѣмо смущение въ тила.

По този начинъ се завѣрза боятъ, предизвиканъ отъ настѫпването на противника. Той, както се изясни отпосле, отъ пленници, презъ нощта на 7-и срещу 8-и февруари, незабелязано отъ позицията ни, стоварилъ отъ паракодите си три пехотни полка въ устието на р. Соукъ-дере, и съсрѣдоточилъ главните си сили въ дѣлбокия долъ на тази рѣка*). Тукъ, за насырдчение, било раздадено на войниците голѣмо количество ракия**) и, за мѣжествено самопожертвуване, били подведени подъ клетва. Неприятельтъ почна на-

*) Такъвъ десантъ не е извѣршенъ. (Бележка на редакцията).

**) Следъ боя, на 9-и февруари, Б. К. лично се увѣри, че неприятелските трупове, които лежеха единъ върху други въ завоите на дѣлбокия долъ между рѣтовете Ъ и Т, издаваха силна миризма на ракия; новите манерки на турските войници бѣха пълни съ тази течностъ.

огънь по тъхъ. Неприятельтъ спрѣ за мигъ; обаче, нови негови вериги прииждаха, дадоха тласъкъ на първите и настѫпването продължи. Капитинъ Жековъ Димитръ, виждайки многочисления противникъ, който настѫпваше почти безспирно отвѣкъ, и, забелязвайки усамотеното си, издадено напредъ, опасно положение — оттегли ротата въ окопитѣ си на главната позиция. Обаче, това оттегляне, освенъ че стана безредно, защото 1-и взводъ, намѣсто въ окопитѣ си предъ чифлика Доганъ-Арсланъ, отстѫпи на северъ, по рѣта Ъ, но настѫрди противника, който го смѣтна за успѣхъ и започна да настѫпва още по-дръзко. При все това, ротата успѣ съ трите си взвода да заеме позицията си и откри силенъ огънь по напредващия противникъ.

Въ това време командирътъ на 6./7. батарея, майоръ Подгоровъ Антонъ, забеляза по гърба на рѣта Р настѫпващи неприятелски дружинни колони, които се насочваха къмъ лѣвия ни флангъ. Донесе веднага това по телефона на началника на артилерията въ лѣвия участъкъ, подполковникъ Аврамовъ Димо, който поискъ разрешение отъ Б. К., при когато се намираше*), да се открие огънь. Батарейниятъ командиръ допустна неприятельтъ да приближи на действителенъ артилерийски огънь и обстреля изпърво на мѣрникъ 38 дветѣ неприятелски вериги, които предшествуваха колонитѣ. Следъ това пренесе незабавно огъня по последнитѣ, щомъ се показаха тѣ по рѣтоветѣ Р и Ъ и по доля между рѣтоветѣ Ъ и Т. Турциятъ търпѣха голѣми загуби. Успѣшната стрелба се наблюдаваше ясно, защото следъ всѣки ураганъ, обстрелянитѣ колони се прѣскаха въ безредие и обрѣщаха полунадѣсно, къмъ морето. Батареята стреля почти непрекъснато до 9 ч. 30 м. и изстреля за два часа 187 шрапнела. Мѣрникътъ, на който стреля се мѣни отъ 48 до 34.

Така започна боятъ на дветѣ ни крила. Неприятелското настѫпване срещу тѣхъ бѣ забелязано навреме и отъ заставата на в. 195 (4-и взводъ отъ 15./22. рота) въ центъра. Ти извести тутакси ротния си командиръ, поручикъ Икономовъ Тома, който се намираше съ другитѣ си взводове на главната позиция предъ Сиври-тепе, че противникътъ настѫпва покрай Саросския заливъ и покрай Мраморно-море. Къмъ 7 часа заставата забеляза две голѣми неприятелски колони, които излизаха отъ доля на Соукъ-дере и се насоч-

*) Благодарение на щастливо и случайно обстоятелство, наблюдалната точка на началника на артилерията въ този участъкъ бѣ при тази на Б. К., и той имѣ възможностъ въ време на боя да знае навреме положението въ участъка, защото всички батареи тукъ, както и 2./22. дружина, бѣха въ телефонна врѣзка съ команда на 1./2. планинско отдѣление, подполковникъ Аврамовъ.

стѫпването си въ 4 ч. *) въ три маси: къмъ Разрѣзана могила — дѣсното ни крило — шестъ табора, полуескадронъ конница, картечници и една планинска батарея; къмъ в. Сиври-тепе — срѣдата на позицията — полуескадронъ конница, шестъ табора, картечници и три полски батареи; къмъ лѣвото ни крило — по брѣга на Мраморно-море — насочи главните си сили: ескадронъ конница, повече отъ дванадесетъ табора, картечници и две придвижаващи планински батареи. Понеже разстоянието, което трѣбаше да премине лѣвата неприятелска маса, до Разрѣзана могила е най-кратко и най-достжожно, то срещата стана най-напредъ тукъ. Срѣдната неприятелска маса закъснявѣ съ половинъ часъ, поради по-труднопроходимата мѣстностъ, особено въ тѣмнината. Дѣсната, макаръ и най-отдалечена, благодарение на достженната мѣстностъ и лесната насока по брѣга на морето, доближи на действителенъ артилерийски огънь отъ лѣвия ни флангъ почти едновременно съ започването на боя предъ Разрѣзана могила.

Къмъ 6 ч. 15 м. командирътъ на 6./22. рота, капитанъ Жековъ Димитръ, трѣгна отъ западния край на чифлика Доганъ-Арсланъ, кѫдето ротата му бѣ въ окопи на главната позиция, за да провѣри наблюдателната си застава предъ чифлика Б. Въ 6 ч. 30 м., бидейки южно отъ този чифликъ, той забеляза неприятелски конни съгледвачи (разезди), които се движеха по рѣта Ъ откъмъ морето. Изпрати веднага пехотни съгледвачи (патрули), да имъ устройятъ засада и да ги обстрелятъ. Малко следъ това откри, че и други неприятелски разезди настѫпватъ по пътищата откъмъ Булаиръ, срещу които сѫщо изпрати патрули. Но не се мина много, той вече забеляза въ здрача, че отвѣкъ настѫпватъ гжести неприятелски вериги, предшествувани отъ патрули; а задъ нѣколкото реда вериги напредватъ по запазената ивица край морския брѣгъ неприятелски дружинни колони. Тогава той, по свой починъ, извади ротата си изъ окопитѣ западно отъ чифлика Доганъ-Арсланъ, спусна я въ дѣлбокия долъ предъ чифлика, изведе я на рѣта Ъ, при чифлика Б, и тукъ я развѣрна въ боенъ редъ: 3-и взводъ въ верига на 200 метра южно отъ чифлика; 100 метра задъ 3-и взводъ и въ стѫпало вдѣсно 4-и взводъ; а 2-и и 1-и взводове — въ ротна поддрѣжка — на 200 метра задъ 4-и взводъ, на стѫпало вдѣсно.

Въ 7 часа веригитѣ на противника достигнаха по рѣта Ъ на 1200 крачки отъ 3-и взводъ. Взводътъ откри ураганенъ

*) За освѣтление на обстановката, при която се завѣрза и разви боятъ да се има предвидъ, че на 8-и февруари денътъ е 11 часа, а нощта 13, и че Слѣнцето изгрѣва въ 7 ч. и 15 м. и залѣзва въ 17 ч. 15 м., а се зазорява половинъ часъ по-рано отъ изгрѣва — въ 6 ч. 45 м. и се стѣмва половинъ часъ следъ заникъ — въ 17 ч. 45 м.

ваха по главното било срещу нея. Тия колони се предшествуваха отъ неприятелски полуескадронъ, който на разстояние действителенъ пехотенъ огънь бѣ отблъснатъ отъ заставата съ вихровъ огънь. Въ 7 ч. 15 м. три неприятелски полски батареи излѣзоха на позиция на седлото северно отъ в. 110. Командирътъ на 5/7. батарея, капитанъ Панайотовъ Иванъ забеляза батареитѣ, още като откачватъ и откриватъ по тѣхъ; но разстоянието бѣ по-голямо отъ 5,000 м., и стрелбата бѣ недействителна. По сѫщата неприятелска артилерия откри огънь и единъ взводъ отъ 9/7. батарея, поручикъ Христовъ, огънътъ на който бѣ сѫщо недействителенъ. Неприятелските батареи отговариха и насочиха доста сполучливо шрапнелитѣ си по центъра на позицията, обаче, прѣсканията имъ бѣха твърде високи, или пъкъ бѣха удари, поради което огънътъ имъ бѣ недействителенъ. Нѣкои тѣхни шрапнели, които прехвърляха окопитѣ на главната позиция, улучиха назадъ предници и ракли на наши батареи, раниха нѣколко войника и убиха и раниха нѣколко коня.

Дветѣ неприятелски пехотни колони, които настѫпваха срещу центъра, наблизавайки в. 175, се развѣрнаха въ боенъ редъ, като изпратиха три реда гжести вериги, предшествувани отъ съгледвачи. Наблюдателната застава отъ в 195 откри ураганенъ огънь по тѣхъ, а сѫщо и батареитѣ ни отъ центъра. Но неприятелътъ продължаваше да настѫпва смѣло, благодарение на закрититѣ подстѣжи и далечината. Заставата се дѣржа малко по-дълго, отколкото трѣбва и бѣ застрашена вече отъ обхватъ. Тогава поручикъ Икономовъ изпрати едно отдѣление, подъ команда на фелдфебела Д. Константиновъ, който самъ поискава да води отдѣлението, въ флангъ на неприятелския обхватъ, за да помогне на заставата да се оттегли. Неприятелската артилерия откри огънь по отдѣлението, но безвреденъ. То, водено мажестично, се яви на действителенъ пехотенъ огънь въ хълбокъ на обхвата и откри честъ огънь по него; противникътъ понесе значителни загуби, спрѣ, и заставата успѣ да се изтръгне заедно съ отдѣлението безъ загуби, като се присъедини къмъ ротата си на главната позиция.

Всички тия действия въ началото на боя — на частитѣ отъ позицията срещу неприятелския пристъпъ — станаха по собственъ починъ на началиците имъ, споредъ появяването на настѫпация противникъ. Презъ това време началикътъ на отбраната, Б. К., който премина нощта заедно съ командира на 22-и полкъ въ началото на доля, на сто метра не-посрѣдно на югозападъ отъ в. Байракъ-тепе, при първите още гѣрмежи отъ пушки, които долетѣха откъмъ Саросския заливъ, излѣзе на наблюдателната си точка. Оттукъ насочи далекогледа си право къмъ в. 110 и на югъ до морето;

заштото, споредъ направенитѣ си заключения отъ предидния денъ, той очакваше главния неприятелски ударъ именно отъ тази посока. Още не се бѣше разсъмнало добре. Презъ здрава почна да се прозира. Макаръ и трудно, той забелязва голѣми, четвъртити, тѣмни петна, като сѣнка отъ облаци въ слънчевъ денъ, които се носѣха по земята стремително напредъ вдължъ брѣга на Мраморно-море, къмъ лѣвия ни флангъ. Обаче, следъ малко, съ привикване очите въ дрезгавината и съ развиделяването, видѣ вече ясно нѣколко реда гжести рояци стрелци, следвани отъ нѣколко линии табори въ сборенъ редъ, по три—четири въ линия. Изброй, следъ внимателно взирале, десетина тabora; а отъ бѣлото на рѣта, южно отъ в. 110, се подаваха нови колони, като че извираха отъ дѣлбокия долъ на Соукъ-дере. Но ето че забеляза конни части, които се показаха на седлото северно отъ в. 110. Тѣ спрѣха следъ малко, откачиха на открита позиция ордия. Това бѣ неприятелска артилерия, по която изведнѣкъ почнаха да се прѣскатъ шрапнели, изпращани отъ батареитѣ ни въ центъра. Артилерията на противника бѣрзо отговори. Почна се силенъ артилерийски двубой. Таборитѣ продължаваха да настѫпватъ безспирно и стремително вдължъ брѣга. Веригитѣ имъ достигнаха вече рѣта и обрънаха лице (фронтъ) къмъ северъ. Започна усиленъ пехотенъ огънь, който скоро се обръна въ стихиенъ. Полската и планинската артилерия отъ лѣвия ни участъкъ откри сѫщо огънь по настѫпващите срещу лѣвия ни флангъ колони. Почна се и зловещото тракане на картечиците къмъ чифликъ Доганъ-Арсланъ, къмъ която страна Б. К. насочи далекогледа си. Едва сега забеляза той, че цѣлото Мраморно-море е невидимо — гжста, тѣмна мъгла го забулва много низко надъ самитѣ му води, които не се виждаха. Тази бѣ причината, че досега турските кръстосвачи слабо се обаждаха. Сутринта бѣ мрачна. Мъгляви облаци се носѣха надъ позицията, както обикновено бива на разсъмване, следъ студени, ясни нощи, по това време на годината и въ тази страна — между две така близки морета. Но малко преди 8 часа облаците надъ позицията се вдигаха, а остана само мъглата надъ Мраморно-море, което не се виждаше. Ненадейно изгрѣ Слънцето и освѣти цѣлото бойно поле. Сега вече защитниците на позицията имаха пълна възможност да видятъ ясно докуде е напредналъ числено превъзходния противникъ, който, използвалъ тѣмнината, обхващащая вече лѣвото ни крило и се приближаваше съ веригитѣ си по рѣта Т на 1000 метра отъ чифликъ Доганъ-Арсланъ; въ центъра доближаваше в. 195, и Разрѣзана-мотила, предъ дѣсното ни крило. За всички стана ясно, че турцитѣ предприематъ пристъпъ съ голѣми сили, особено срещу лѣвия ни флангъ, кѫдето имаха известенъ успѣхъ и

заха застрашително положение. Всички батареи отъ позицията, като по знакъ отъ изгрѣлoto Слънце, откриха огънь по ясновидимите вече предлежещи цели. Гърмежитѣ отъ картечниците и пушките се сливаха въ оглушително бучение. Разбира се, бѣсно отговаряше съ всички родове оръжие и противникътъ.

Действията му почнаха да се изясняватъ. Най-напредъ той съ значителни сили се втурна покрай Саросския заливъ срещу дѣсното ни крило, за да отвлѣче вниманието ни въ тази посока; а следъ това пѣведе решителния си ударъ противъ лѣвото ни крило, накѫдете бѣ насочилъ главните сили, и кѫдете му благоприятствуваха, като по-сгодни, закрититѣ подстѣжи, което е отъ първостепенна важност при сегашното оръжие; така и мощната подкрепа отъ флота, който можеше да бие позицията ни въ хълбокъ, вдлъжъ и втиль. Главната част отъ артилерията си съсрѣдоточаваше по централното бѣло, за да може да бие едновременно цѣлата позиция; когато, напротивъ, по причина въчшното очертание на мѣстността, нашата артилерия отъ дѣсния участъкъ на позицията не можеше да стреля по цѣли, които се намираха предъ лѣвия, и обратно — батареите отъ лѣвия участъкъ не можеха да биятъ цели, че се намираха предъ дѣсния — главното бѣло имъ прѣчеше. При това, турцитѣ използваха умѣло нощта и близостта си до позицията, доближиха се незабелязано, съкратиха подготовката мѣна (фаза) на боя, пехотата имъ достигна на действителния си огънь отъ позицията почти безъ загуби, навлѣзе изведенъжъ въ втората мѣна — решителниятъ ударъ.

Наблюдавайки тия действия на противника, Б. К. се питаше: какво му предстои да върши при тази обстановка? Преди всичко, трѣбваха сили, за да се обезпечи лѣвото ни крило — да се отблѣсне неприятелскиятъ обхватъ; а разполагаше за целта само съ една дружина, за която не знаеше още дали е пристигнала на Байракъ-тепе, защото до този мигъ нѣмаше никакво известие отъ дружинния ѹкомандиръ. Само маневренитѣ войски на дивизията можеха да обезпечатъ успѣха, но тѣ бѣха далече, и при това въ единствена разпоредба на Н. Д., който бѣше още по-далече. Време за губене нѣмаше. Б. К. направи веднага следнитѣ разпоредби:

1) Заповѣда на бригадния адютантъ, капитанъ Гашаровъ Стоянъ, да донесе по телефона въ село Кавакъ на Н. Д., че противникътъ настѣпва съ гѣсти пехотни маси, около бригада, срещу лѣвия ни флангъ; че на седловината източно отъ с. Булаиръ се забелязва едно неприятелско артилерийско отдѣление; че на дѣсния флангъ се води бой, но съ какви сили е противникътъ, е неизвестно, защото нѣма още съобщения оттамъ. Това донесение бѣ предадено

въ 8 часа въ Щаба на 7-а дивизия, на капитанъ Маринковъ Сотиръ.

2) Изпрати бригадния щабъ-сигналистъ, старши-подофицеръ Димитъръ Андоновъ, да намѣри 4/13. дружина, бригадната поддрѣжка, и да я доведе на в. Байракъ-тепе.

3) Даде заповѣдъ на началникътъ на участъците за непоколебима отбрана на позицията и за посрѣдане неприятелски ударъ на ножъ, ако такъвъ би последвалъ, на самата позиция, и нито крачка назадъ. Повторно напомни да се допусне противникътъ на възможно по-близки разстояния и тогава само да бѫде обсипанъ ненадейно съ вихровъ огънь.

4) Извика командира на 7-и с. с. артил. полкъ полковникъ Районовъ Василь, и му заповѣда — да извади отъ дѣсния участъкъ на позицията две батареи и ги изпрати веднага на Байракъ-тепе, кѫдете сѣмѣта да се даде най-мощенъ отпоръ на противника.

Едва въ 8 ч. и 35 м. стана известно на Б. К., че неприятельтъ настѣпва срещу дѣсното ни крило съ единъ пехотенъ полкъ и единъ стрелковъ тaborъ, срещу центъра — съ петь—шестъ тaborа, а срещу лѣвото ни крило силитѣ на противника постоянно се увеличаватъ и сѫ повече отъ бригада. Тия сведения за неприятеля капитанъ Гашаровъ предаде веднага въ 8 ч. и 40 м., по телефона въ Щаба на 7-а дивизия, въ с. Кавакъ, на сѫщия генералщабенъ офицеръ, капитанъ Маринковъ.

До това време 4/13. дружина, бригадната поддрѣжка, още не бѣ намѣрена — изпратениятъ подофицеръ да я дири, не се бѣше върналъ. Тогава бѣ изпратенъ и бригадниятъ адютантъ да я тѣрси.

Въ 8 ч. и 45 м. предадоха по телефона отъ с. Кавакъ на Б. К., че се дава въ негово разпореждане една дружина отъ 49-и полкъ (3/7. бригада). Но следъ това телефонътъ бѣ вдигнатъ отъ Щаба на дивизията; сврѣзката съ Н. Д. бѣ прекъсната и нѣмаше вече кому да се донася за положението, пъкъ и не се знаеше кѫде се намира Н. Д., за да го дѣржатъ въ течение на боя. Понеже телефонна сврѣзка съ дѣсния участъкъ на позицията сѫщо нѣмаше, при все че за построяването ѹ е било заповѣдано денъ по-рано, то за разпоредби до командира на 13-и полкъ се изпратиха конници и офицери отъ състава на Щаба на бригадата, който, като много малъкъ, веднага се изчерпи. Началникътъ на отбраната остана самичекъ на наблюдателната си точка въ време на най-силния развой на боя, управлението на който, по този начинъ, стана много трудно.

Следъ като дадоха дружина отъ 49-и полкъ въ разпореждането на Б. К., той почувствува вече известно облекчение, тѣй като едва сега виждаше ясно намѣрението на

Н. Д. — дава се подкрепление, макаръ и незначително, кое-то не е искано (!); значи предстои упорита отбрана до последни усилия. А до това време, отъ разпоредбите на дивизията и отъ разположението ѝ на Галиполския полуостровъ, както се изтъкна въ предидущия отдѣлъ, никакъ не можеше да се проникне въ тия намѣрения, ако е имало такива.

. . . Ако ли, предъ едно голѣмо числено превъзходство отъ страна на противника, както е случаятъ, е трѣбало, за да не се излага дивизията на отдѣлно разбиване, да отстъпи, то въ такъвъ случай е било наложително Н. Д. да нощува на позицията, за да може да даде своевременно нужднитѣ разпоредби за отстъпление.

Прочие, началникътъ на отбраната смѣташе вече, че си е достатъчно обяснилъ обстановката, както относно сили-
тѣ и намѣренията на противника, така и относно идеята на висшото нашо командуване на този операционенъ театъръ — да се отбранява позицията решително и упорито, за да се сломятъ о нея усилията на турцитѣ, да се отблъснатъ и да не имъ се позволи да нахлуятъ оттукъ въ Тракия. За да достигне тази цель, необходимо му бѣ да има мигъ по скоро подъ ржка: войскитѣ си за маневриране (4./13. дружина), дветѣ полски батареи отъ дѣсния участъкъ и дадената му въ разпореждане дружина отъ 49-и полкъ, съ които части той ще може мощно да отбие неприятелския обхватъ на лѣвото крило. Но, до това време, той не знаеше кѫде се намиратъ тѣзи части, а мѫжнотоитѣ всѣка минута растѣха. Нѣмаше вече нито единъ конникъ, когото да изпрати при командира на 49-и полкъ да иска дружината, вѣрвайки, че въ смущението едва ли Щабътъ на дивизията ще разпореди*) да настѫпи къмъ позицията тази дружина. Изпратенитѣ пѣкъ сигналистъ и адютантъ да дирятъ 4./13. дружина, още не се бѣха вѣрнали. Тази неизвестностъ го измѣжваше. Най-сетне се вѣрна отъ една поржка началникътъ на Щаба на бригадата, майоръ Живковъ, комуто заповѣда тутакси да напише писмо до командира на 49-и полкъ — да изпрати веднага дружината на Байракъ-тепе. За минута писмото бѣ готово и изпратено съ смѣлия и пъргавъ конникъ Велинъ Алексовъ.

Между това, боятъ се развиваше до крайния си пре-
дѣлъ — цѣлата бойна част на отбраната изригваше без-
спирно огънь; атакуващиятъ сѫщо, като едновременно на-
пираше упорито напредъ.

Зашитниците на Разрѣзана могила се дѣржаха здраво
повече, отколкото бѣ необходимо. Намѣсто да се оттеглятъ
на главната позиция — споредъ както бѣ далъ упътване

*) Отпосле стана известно, че такова разпореждане не е правено отъ Щаба на дивизията.

дружинниятъ командиръ — щомъ успѣятъ навреме да от-
криятъ настѫпващия противникъ и да го накаратъ да се развѣрне въ боенъ редъ, тѣ продължаваха по него стрѣл-
бата и го принудиха нѣколко пѫти да спира и дори го връщаха назадъ. Тогава неприятелската пехота бѣ подкрепена и съ полската си артилерия, отъ в. 175, и съ крепост-
ната, отъ укрепленията източно отъ Булаиръ, и съ кар-
течници, и съ приидване нови части. Наблюдалната заста-
ва изгуби единъ убитъ и четирима ранени войници. И тритѣ извода изстреляха патронитѣ си. Най-сетне бѣха принудени да отстѫпятъ на главната позиция, подъ здравото прикритие отъ точния огънь на батареитѣ ни отъ дѣсния участъкъ, които принудиха противника да спре наотрѣзъ и да почне настѫпването си по единично и съ кратки прибѣгвания. Той не можа да покаже главитѣ си надъ гребенитѣ, и се при-
нуди да дира закрити подстѣни по морския брѣгъ, кѫдето гази до поясъ въ водитѣ на Саросския заливъ. Обаче, 1./7 батарея ги откри и тукъ, и осути и този имъ опитъ. Съ голѣми загуби и усиленъ напѣнь неприятелската пехота успѣ най-сетне, къмъ 9 ч. 20 м. да завладѣе Разрѣзана мо-
гила, като постави картечници въ изоставенитѣ вечеръта ордѣйни окопи на 1./7. и 2./7. батареи. Но оттукъ нататъкъ, презъ цѣлия денъ на боя, турцитѣ не можаха да направятъ нито крачка напредъ подъ сполучливия огънь на бѣлгар-
ските батареи отъ дѣсния участъкъ.

Срещу центъра неприятельтъ напредваше сега едно-
временно съ лѣвото си крило и достигна на една линия почти съ Разрѣзана могила. Следъ оттеглюването на наблюдател-
ната ни застава отъ в. 195, противникътъ я завладѣсть пехота и картечници, и се окопа тукъ. Настѫпването му по-нататъкъ бѣ сѫщо решително спрѣно отъ бѣлгарската артиле-
рия въ центъра. Три неприятелски полски батареи къмъ това време се пренесоха незабелязано отъ седловината се-
верно отъ в. 110 на в. 175, защото мѣстността образува тукъ удобенъ, скритъ подстѣнъ. Една придружаваща не-
приятелска планинска батарея пакъ незабелязано излѣзе на гористата височина 600 метра южно отъ в. 195, и оттукъ откри ураганенъ огънь по лѣвия участъкъ и въ тилана по-
зицията.

Тѣ че настѫпването на противника срещу центъра и дѣсното ни крило бѣ решително спрѣно отъ точния огънь на артилерията и стихийния пехотенъ огънь отъ окопитѣ; но настѫпването му къмъ лѣвото ни крило продължаваше застрашително. По диритѣ на отстѫпилата 6./22. рота, той напредна по рѣта Ъ и по долишата западно и източно отъ него; а сѫщевременно други табори настѫпваха покрай брѣга, излѣзоха на рѣта Т и се натъкнаха въ храстите на 9./22. рота, капитанъ Гърбевъ Георги, който срѣщна про-

тивника съ огънъ. Тази рота, отбранявайки едно пространство отъ чифлика Доганъ-Арсланъ до морето — два километра, бѣше много пръсната и слаба навсяде, но все пакъ оказа известна съпротива — нѣкои отъ отдѣлениета ѝ преминаха дори въ ударъ на ножъ, следъ което бѣха принудени да отстѫпватъ предъ численото превъзходство въ северо-източна посока. Тогава турцитѣ по рѣта Т обѣрнаха лице къмъ северъ и се насочиха право къмъ чифлика Доганъ-Арсланъ, но бѣха забелязани отъ 8/22. рота и отъ 2./2. и 3./2. планински батареи, които ги обстреляха съ куршуми и шрапнели и задържаха настѫпването имъ, като ги принудиха да се спуснатъ въ долищата, и по тѣхъ да пъплятъ къмъ северъ.

Командирътъ на 2./22. дружина, подполковникъ Сапуновъ Стефанъ, който заемаше съ бойната си частъ — 6./22. и 8./22. роти — окопитѣ по западния и южниятъ край на чифлика Доганъ-Арсланъ и съ дружинната си поддръжка — 7./22. рота и две картечници — първата тераса северно отъ чифлика, виждайки нѣколко пѫти по-силния противникъ, който се насочваше срещу него, за да не бѫде обхванатъ, изпрати 4-и взводъ отъ 7./22. рота (подпоручикъ Веселиновъ) на рѣта Ъ — на незаетото пространство между 4./22. дружина и своята, за да му обезпечи дѣсния флангъ; помоли сѫщевременно командира на 22-и полкъ — да засили дружината съ една рота, за да може да премине въ настѫплеие и отблъсне настѫпващия противникъ. Въ 9 часа пристигна, северно отъ чешмата, исканото подкрепление — 11./22. рота, поручикъ Даскаловъ. Тогава командирътъ на дружината заповѣда — 7./22. рота, поручикъ Тановски Георги, и 2-и картеченъ взводъ (подъ началството на ротния фелдфебель) да настѫпятъ между 6./22. и 8./22. роти; а 11./22. рота да настѫпи влѣво отъ 8./22., и заедно съ ротитѣ отъ бойната частъ да контъратауватъ неприятеля. Ротитѣ и картечниците се спуснаха бѣзо отъ терасата, излѣзоха предъ чифлика, но, посрещнати съ убийственъ огънъ отъ турцитѣ, спрѣха, залегнаха на една линия съ окопитѣ на 8./22. рота и откриха огънъ. Батареитѣ ни отъ лѣвия участъкъ засилиха огъня си: 6./7. батарея по рѣта Ъ, 1./2. планинска батарея, капитанъ Пачевъ Ради, по дѣлбокия доль между чифлиците, 2./2. планинска батарея капитанъ Поповъ и 3./2. планинска батарея, майоръ Ракаровъ по рѣта Т. Неприятельтъ бѣ спрѣнъ за известно време; обаче нови вълни негови стрелци прииждаха отъ задъ и тласкаха напредъ спрѣлитѣ се, и тогава нито пехотниятъ, нито артилерийскиятъ огънъ на българитѣ успѣваше да спре настървения противникъ, който се бѣ доближилъ вече на разстояние за решителни действия и бѣ съ силно повдигнатъ духъ отъ обстоятелството, че:

1) ония негови части, които настѫпваха по морския брѣгъ, по запазената ивица, бѣха неуязвими отъ огъня на българската артилерия, понеже бѣха и далеко, и невидими отъ позицията, и, следователно, достигнаха безнаказано долищата, които се спускатъ между рѣтовете, на които лежатъ чифлиците:

2) достигайки тия долове, тѣ обѣрнаха лице (фронтъ) къмъ северъ и бѣзо пъплѣха къмъ фланга и тила на защитниците на чифлика Доганъ-Арсланъ;

3) турските офицери, съ завидна смѣлост и самопожертвуване, на коне и пеша — прави съ револверъ и сабля въ рѣка, принуждаваха войниците си, заплашвайки ги съ смѣрть, да вървятъ безспирно и безстрашно напредъ;

4) дръзкото настѫпване на неприятелските тaborи се крепѣше още и върху закрилата и поддръжката, която очаквала отъ мощните ордия на броненосците си;

5) начало на табуритѣ настѫпваха стремително и буйно доброволчески части, съставени отъ възторжен и образованi младежи, дали предварително клетва за „победа или смѣрть“, стъкмени съ преставително и хубаво облѣкло*) и снаряжение.

6) тия благоприятни условия удесеторяваха смѣлостта на турцитѣ: едни табури, съ нѣколко реда гжести вериги, настѫпваха яростно въ северна посока, къмъ чифлиците, други — продължаваха постоянно движението си въ североизточна посока, вдлъжъ морския брѣгъ, съ цель да обхванатъ и дори да обходятъ лѣвото ни крило. Когато последните достигнаха съ члените си части дола между рѣтовете Т и О и навлѣзоха въ нивата, която е на източния му склонъ, бѣха забелязани отъ командира на 3./7. батарея капитанъ Радоевъ Петъръ. Той, за да бѫде по-близко до противника, спусна две отъ ордията си 800 метра югоизточно отъ позицията си, на рѣта В, на 2100 метра отъ морския брѣгъ. Съ тия две ордия той откри ураганенъ шрапнеленъ огънъ по нивата. Противникътъ, изненаданъ, битъ въ хѣлбокъ (флангъ), спрѣ защеметенъ, и следъ малко обѣрна фронтъ къмъ северъ и настѫпи по дола къмъ чешмата, между рѣтовете Т и О. Но други неприятелски части продължаваха да настѫпватъ изъ храстите по морския брѣгъ.

Тогава, командирътъ на 22-и полкъ, забелязвайки опасните за лѣвото ни крило действия на турцитѣ, даде въ

*) Следъ боя бѣха намѣрени хубави доброволчески калпаци; на челото имъ бѣ пришила отличка на червена сукнена основа, на която е ушита красиво съ сребро арабската дума: „Самопожертвуване“.

8 ч. 30 м. заповѣдь на 1./22.**) дружина, майоръ Шишковъ Аврамъ, отъ полковата поддрѣжка, да настѫпи и контър-атакува неприятелския обхватъ откъмъ Мраморно-море въ флангъ. Дружината, въ съставъ три роти, се прехвърля отъ мѣстото на бивака си въ дола между рѣтоветѣ В и Е, въ закрито отъ погледитѣ на неприятелския флотъ, спусна се по този долъ, излѣзе на рѣта В, и тукъ на 2200 метра отъ морето, се развѣрна въ боенъ редъ съ 4./22. рота, поручикъ Сърбеновъ, въ бойна часть, а 1./22. и 2./22. роти, въ дружинна поддрѣжка. Пѣтъмъ, предната рота срещна отстѫпващи отдѣлениа отъ 5./22. рота, присъедини ги и продѣлжи настѫпването си съ 1-и и 2-и зводове въ верига, а 3-и и 4-и — въ ротна поддрѣжка. Така ротата настѫпи съ фронтъ къмъ Мраморно-море, навлѣзе въ храстите по западния склонъ на рѣта В и, достигайки единъ километъръ отъ брѣга, срещна настѫпващъ неприятелски таборъ. Ротата спрѣ, залегна, откри огънь по него и почна да се окопава. Противникътъ сѫщо спрѣ и откри бѣсенъ огънь. Вдѣсно отъ 4./22. рота, се развѣрна въ боенъ редъ 2./22. рота, поручикъ Камберовъ Тодоръ, съ 1-а полурота въ верига, а 2-а — въ дружинна поддрѣжка. Полуротата отъ бойната частъ завѣрза бой съ срещнатия противникъ почти едновременно съ 4./22. рота.

Постоянното приидване на нови неприятелски войски въ флангъ на лѣвото бѣлгарско крило принуди командира на 22-и полкъ да изпрати и последната си полкова поддрѣжка — 3./22. дружина, подполковникъ Кметовъ Хараламби, срещу неприятелския обхватъ откъмъ морето. Дружината, която преди половинъ часъ изпрати 11./22. рота за усилване 2./22. дружина, настѫпи съ останалите три роти, като остави 1-и зводъ отъ 9./22. рота съ знамето на мѣстото на бивака си. Въ кръга на далечния неприятелски огънь дружината се развѣрна въ боенъ редъ, като изпрати 10./22. рота, капитанъ Паспалѣевъ Иванъ, въ предна линия, а 12./22. и 9./22. роти остави въ дружинната поддрѣжка, следвайки отзадъ и въ стѫпало отъ дѣсно на 10./22. рота. Последната настѫпваше по дѣсния склонъ на дола между рѣтоветѣ О и В, влѣво отъ 11./22. рота, която настѫпваше по дѣсния склонъ на дола южно отъ чешмата. Когато 10./22. рота навлѣзе въ храстите и достигна на единъ километъръ отъ брѣга срещна многочисленъ противникъ, по когото откри ураганенъ огънь, разврѣщайки всичките си зводове въ верига. Неприятельтъ спрѣ за мигъ и откри сѫщо стихиенъ огънь; обаче, нови негови вериги пристигнаха и подбуждаха

настѫпването. Тогава се развѣрна и 12./22. рота, капитанъ Шоповъ Иванъ, вдѣсно отъ 10./22. рота. Огънътъ отъ дветѣ тия настѫпващи дружини достигна въ този мигъ до пълното си развитие; но обхващащиятъ отъ две страни противникъ засипа дружините съ превъзходенъ огънь, така че настѫпването и на дветѣ страни бѣ решително спрѣно.

Такова бѣ развитието на боя, когато ненадейно стана една важна промѣна въ хода му — това ще се види въ слѣдващия отдѣлъ.

**) Споредъ реляцията на командира на 22-и полкъ, изпратена е 3./22. дружина преди 1./22., и така е било въ сѫщностъ. — Бележка на редакцията.

Втори периодъ на боя.

**Събота, 8-и февруари 1913 год. Отъ 9 ч. 30 м.
до 16 ч. 30 м.**

(Гледай планъ № 2.).

И при отбраната „движението напредъ е главния способъ, който тръбва най-често да се употребява, за да се спре неприятеля, да се забави неговия успехъ, да се принуди по-рано да се развърне и, следъ като бъде достатъчно отслабенъ отъ огъня, да се разбие окончателно“. Уставъ за полската служба, § 448.

Къмъ 9 ч. 30 м. подухаше чувствителенъ, студенъ, североизточенъ вѣтъръ, който повдигаше мъглите, що още отъ ранни зори се разстилаха низко надъ самитъ води на Мраморно-море. Въ мигъ, като съ магически жезълъ, лъвиятъ участъкъ на позицията съ цѣлата грамада на височините Сиври-тепе се забулихасъ такава гъста, непрогледна мъгла*), че на 20 крачки не се разпознаваше човѣкъ. Тя завари двата противника въ следното положение.

Единъ неприятелски тaborъ, предшествуванъ отъ ескадронъ конница, настѫпваше по самия брѣгъ на Мраморно-море, въ полите на ръта В; конницата достигна дола между рътовете В и Е. Другъ неприятелски тaborъ, съ лице къмъ северъ, бѣ развърнатъ въ боенъ редъ по западния склонъ на ръта В, въ храстите, на 700 метра отъ морския брѣгъ, срещу 1./22. дружина, съ която водѣше бой. Два неприятелски тaborа бѣха развърнати по ръта 0, на 800 метра отъ брѣга, срещу 3./22. дружина, съ която водѣха бой. По ръта Т настѫпваха нѣколко неприятелски тaborа, веригите на които бѣха спрѣни на 500 метра отъ окопите на 8./22. рота, предъ чифлика Доганъ—Арсланъ, и водѣха бой съ 2./22.

*.) Отсега нататъкъ до 16 ч. 30 м — всички действия презъ този периодъ ставатъ въ мъглата. Читателътъ не бива да изпуска изпредъ видъ това обстоятелство, за да има по-ясна представа за боя.

дружина. По ръта Ъ веригите на противника бѣха достигали 400 метра северно отъ чифлика Б. Голѣмиятъ-долъ между рътовете Ъ и Т бѣ препълненъ отъ неприятелски стрелци, размѣсени отъ разни части, които търпѣха голѣми загуби отъ 6./7. полска и 1./2. планинска батареи; защото биятъ доля вдлъжъ, а завоите му сѫ слаби, за да могатъ да дадатъ какво годе закритие. Задъ завързалите бой неприятелски тaborи следваха други по брѣга, и постоянно приидваха нови. Въ центъра турцитъ владѣеха вече в. 195. и веригите имъ достигнаха седловината 1300 метра югозападно отъ в. Сиври-тепе. Срещу дѣсното ни крило тѣ владѣеха в. Разрѣзана могила съ вериги и картечници по линията на бившите окопи на 1./7. и 2./7. батареи — на 700 метра отъ окопите на главната позиция. До този мигъ на боя всички наши бойни части дѣржеха непоколебимо позициите си, съ изключение 5./22. рота, която, естествено, не може да противстои сама на главния неприятелски напоръ, отстѫпи, като нѣкои отъ отдѣленията ѝ се присъединиха къмъ настѫпващите отзадъ роти. Войските за маневриране на 1./7. бригада се намираха: 4./13. дружина въ дола задъ лѣвия флангъ на 2./13. дружина; а дружината отъ 49-и полкъ, дадена въ разпореждане на началника на отбраната (4./49. дружина), бѣ на станъ западно отъ с. Ексемилъ. Обаче, къмъ това време, Б. К. не знаеше мѣстонахождението на тия дружини. Дветѣ полски батареи, за които бѣ разпоредилъ да се взематъ отъ дѣсния участъкъ на позицията и изпратятъ на в. Байракъ-тепе, още не бѣха дошли.

Мъглата внесе изведенъжъ смущение и въ дветѣ страни — ориентиране, управление на частите, дѣржането имъ въ рѣка, ставаше извѣнредно трудно; сврѣзката се изгуби; стрелбата на мѣста спрѣ, на мѣста продължи рѣдко, и то само по звуците и по шума отъ противника. Невъзможността да се виждатъ нито свойтѣ, нито противниковите части, неизвестността, какво става влѣво и вдѣсно, силно влияше върху духа на войските. И двамата противници сега се боеха още повече единъ отъ другъ, и настѫпването бѣ спрѣно; обаче, тамъ, кѫдето противниците се бѣха доближили на действителенъ пехотенъ огънъ, стрелбата продължаваше все тѣй ожесточено, както презъ ясното време. Веригите на противника, които се възкачваха по ръта Ъ, на 500 метра надъ чифлика Б, почнаха да биятъ въ флангъ 6./22. роти и картечния възводъ. Последниятъ се разколеба и отстѫпи при 1./2. планинска батарея, подъ предлогъ че сврѣшилъ патроните и по липса на вода. Въ сѫщностъ, командирътъ на картечната рота отъ 22-и полкъ, капитанъ Цура, като видѣлъ съ какви голѣми сили противникъ настѫпва, изгубилъ присѫтствие на духа, взелъ ротния си резервъ и малодушно отстѫпилъ, безъ

разрешение, чакъ на р. Кавакъ, като изоставилъ на позицията бойната част на ротата си (четиригът картечници), отъ която само 2-и взводъ (две картечници) взе известно участие въ боя, когато другиятъ взводъ се криеше изъ гънките въ началото на долищата, и не взе никакво участие. Заедно съ картечния взводъ отстъпиха, безъ заповѣдь, и 3-и взводъ отъ 6/22. рота, който остана презъ цѣля денъ откъснатъ отъ ротата си. Следъ това и останалата част отъ 6/22. рота отстъпиха, спирайки въ окопитѣ на 7/22. рота на първата тераска, която е 300 метра северно отъ чифлика Доганъ-Арсланъ. Повлияни отъ оттеглянето на 6/22. рота и картечниците, отстъпиха, на свой редъ, и 7/22. и 8/22. роти; а 11/22. рота, намирайки се влѣво отъ 8/22. рота, се спусна полуналѣво, въ дола на чучура, излѣзе на рѣта О и, отстъпвайки въ югоизточна посока, срещна 1/22. дружина, къмъ която се присъедини. Противникътъ на рѣта Т., който се спрѣ въ мъглата на 300 метра южно отъ чифлика Доганъ-Арсланъ, не забеляза отстъпването на ротите ни отъ чифлика и, небезпокоенъ вече отъ огъня имъ, почна опипомъ да се подава напредъ, докато го завладѣ безнаказано, излѣзе на северната му окрайнина и поставя тукъ картечници; но бѣ вече посрещнатъ съ ураганенъ огънь отъ приведениетѣ въ редъ роти на 2/22. дружина, и по нататъшното му настъпване бѣ спрѣно; дори бѣ принуденъ да обърне назадъ, като едни негови стрелци се скриха задъ зданията, а други — мнозинството — се спуснаха въ долищата вдѣсно и влѣво отъ чифлика.

Тогава командирътъ на 2/22.* дружина реши да концъратакува и да завладѣ обратно чифлика. Повика 1/2. планинска батарея за придръжаваща и даде заповѣдь на ротите си да подгответъ пристъпка съ ураганенъ огънь по чифлика и по гласоветѣ, понеже отъ мъглата не виждаха противника. Следъ това даде заповѣдь на ротите да настъпятъ. Тѣ се спускаха стремително надолу, но, доближавайки на 200 крачки отъ чифлика, бѣха посрещнати съ убийственъ огънь отъ многочисленъ противникъ и принудени да отстъпятъ. Въ време на отстъпването пристигна 1/2. планинска батарея за придръжаваща**), обаче, при това положение

*) Командирътъ на 2-а дружина не е правилъ подобно разпределение, а командирътъ на 7-а рота се е опиталъ самъ първи пътъ, а после заедно съ 6-а рота. Вижъ реляцията на 6-а рота. — Бележка на редакцията.

**) Когато въ 8 ч. 30 м. и въ 9 ч почна настъпването на 1/22. и 3/22. дружини, Б. К. даде заповѣдь на начальника на артилерията въ лѣвия участъкъ, подполковникъ Аврамовъ, да назначи една планинска батарея за придръжаваща тия дружини. Той, намѣсто да назначи най-близката до дружините 3/2. планинската батарея, назначи по телефона 1/2. планинска батарея — сѫщата, която извика и командира на 2/22. дружина. Тази е причината, че настъпващите срещу неприятелиния обхватъ дружини останаха безъ придръжаваща артилерия.

като нѣмаше възможност да разтовари и да открие огънь, върна се назадъ, на старата си позиция. Отстъпилъ роти заеха отново окопитѣ на 7/22. рота и откриха по чифлика честъ огънь, който накара турцитѣ да напуснатъ първите му здания. Това обстоятелство накара командира на 7/22. рота, поручикъ Тановски, да помисли, че неприятель е очистилъ чифлика, и той реши да настъпи и да го завладе, като покани командира на 6/22. рота за съдействие. Следъ това поведе ротата си напредъ. Но, когато се спусна отъ терасата, отъ гънките около чифлика наизлѣзе многоброенъ противникъ, който откри убийственъ огънь по ротата и я принуди да отстъпи съ значителни загуби. Тукъ падна убитъ младшиятъ офицеръ подпоручикъ Тодоровъ. Ротата отстъпиха подъ прикритието на 6/22. и 8/22. роти и зае ново старите си окопи.

Между това, по рѣта Щ и по голѣмия долъ източно отъ него турцитѣ продължаваха, макаръ ибавно, да настъпватъ и да заематъ такова застрашително положение, че 4-и взводъ отъ 7/22. рота, който бѣ изпратенъ да отбранива незаетото пространство на този рѣтъ между 4/22. и 2/22. дружини, и сѫщевременно да охранява дѣсното крило на дружината си, бѣ принуденъ да отстъпи. Това даде възможност на неприятеля да се яви срещу дѣсния флангъ на 2/22. дружина и да открие огънь по нея отъ близко разстояние. Ротата, която бѣ на това крило (6/22.), се разколеба досущъ, отстъпиха и повлѣче следъ себе си и другите две роти — 7/22. и 8/22. И трите роти отстъпиха на следната назадъ тераска, предъ самитѣ планински батареи, на 700 метра отъ чифлика Доганъ-Арсланъ и почнаха да се устройватъ и окопаватъ тамъ. При това последно отстъпване дружината претърпѣ голѣми загуби. Раненъ бѣ и командира на 7/22. рота, поручикъ Тановски, който бѣ замѣстенъ отъ младшия си офицеръ подпоручикъ Веселиновъ, току-що се завръналъ съ взвода си отъ рѣта Щ. Доста малодушни войници отъ тази дружина, ужасени отъ неравния бой, почнаха да напускатъ самоволно редоветѣ и се губятъ въ мъглата. Мнозина отъ тѣхъ, отстъпвайки до планинските батареи, окопаха се и залѣгаха въ верига въ междините на батареите. Положението тукъ отъ мигъ на мигъ ставаше по-опасна. Въ това време дойде тамъ командирътъ на полка, полковникъ Савовъ, който предаде заповѣдта, че отстъпване нѣма да има, и нито крачка повече назадъ, че подкрепление иде. Съ личния си примѣръ и съ присъствието си на тази опасна точка, командирътъ на полка повдигна духа у борци: дружината се закрепи на тази позиция, отъ която вече не отстъпи. Следъ това полковникъ Савовъ отиде при Б. К. и го освѣти върху положението на участъка си. Поне съ подкрепа и помоли да се даде заповѣдь на 13-и полкъ

да настъпи срещу лъвото неприятелско крило, съ което да се облекчи положението на 22-и полкъ. Идея отлична, обаче, не се знаеше нищо какво става на нашето дълно крило, защото нищо се не виждаше отъ мъглата, а донесения и до това време нъмаше никакви оттамъ Б. К. обеща подкрепа, но отбеляза, че за преминаване на дълното ни крило въ настъпление е още рано, докато не пристигне 4./13 дружина. Изпратенитъ щабъ-сигналистъ и бригаденъ адютантъ да я дирятъ, както и конникътъ — за 4./49. дружина, къмъ това време още ги нъмаше. Дветъ полски батареи отъ дълния участъкъ също не бъха пристигнали още на Байракъ-тепе. Б. К. помисли, че всички съз се заблудили отъ гжстата мъгла и не могатъ да го намърятъ, затова той не се отдъли отъ наблюдателната си точка, която, макаръ и безъ особенъ белегъ, намирайки се на пътя с. Екземилъ-чифлика Доганъ-Арсланъ, можеше и въ мъглатада се намъри, стига тия, които го диратъ, да излъзватъ на този пътъ.

Почнаха да минаватъ покрай него тълпи ранени войници отъ 22 и полкъ, мнозина отъ които при все че можеха и сами да отидатъ до превързочния пунктъ се водъха всъки единъ отъ по двама — трима здрави, малодушни войници. Последнитъ, ужасени отъ ожесточения бой, възползвани отъ случая и мъглата, забравили най светия си дългъ въ боя, на въпроса къде отиватъ, отговаряха: „Ние сме разбити; всички бъгатъ, кой на къде види!“ — „Ами нъма ли санитари, попита Б. К., чиято длъжност е да изнасятъ раненитъ, и то тежко раненитъ, а вие да се биете?“ — „Толкова много ранени има, отговаряха бъгълците, че санитарите не могатъ да успеятъ да изнесатъ всички“.

Такова бъдущевното състояние на раненитъ и малодушните въ боя. Даде се строга заповъдъ — здравите войници да се върнатъ бъгомъ въ ротите си, подъ страхъ на смъртно наказание, за неизпълнителите; а онни ранени, които не могатъ сами да отидатъ до превързочния пунктъ, да чакатъ тукъ идзането на санитарите.

При все това 2./22. дружина, отъ позицията си на втората тераска надъ чифлика Доганъ-Арсланъ, отъ която вече не отстъпи, откри силенъ огънь по подалия се предъ чифлика неприятель, принуди го да отстъпи назадъ, въ чифлика, и не му позволи по-нататъкъ да настъпи.

Отъ разказа дотукъ става ясно, че свѣткавичниятъ успѣхъ на турцитъ срещу лъвото ни крило — завладяването чифлици и половина отъ лъвия участъкъ на позицията — се дължи главно: на обстоятелството, че, бидейки Мраморно-море въ владение на флота имъ, стрелбата отъ броненосците не ни позволяваше да заемемъ участъка отъ чифлици до морето, защото е равенъ и изложенъ на действителенъ огънь отъ близко разстояние;

на слабото укрепяване на позицията, защото не можеше да се работи денемъ, а само нощемъ, по която причина не бъха усъвършенствувани окопите — тъй бъха пригодени само за стрелба на колѣне. Защитниците на този участъкъ бъха принудени денемъ да стоятъ неподвижно въ гънките на мъстността; а тия закрития се намираха само северно отъ чифлици, където мъстността представяше известни закрития, и по същата причина, полковата поддръжка — 1./22. и 3./22. дружини — отстоеше далече отъ опасния пунктъ на позицията и не можеше навреме да го подкрепи; както и артилерията отъ същия участъкъ заемаше неестествена позиция съ лице къмъ морето, въвсто къмъ посоката, откъдeto се очакваше неприятелскиятъ пристъпъ;

на обстоятелството, че знаеха добре разположението и слабите сили, съ които заемаме позицията, понеже имаха пълна възможност да ни наблюдаватъ отъ броненосците, отъ Булаиръ и отъ в. 175, и виждаха ясно, че незаето, съвяща слабостта ни и насочваха главния си ударъ тъкмо тукъ, съ превъзходни сили, съ упоритост и стремителност, които имъ даваха възможност да обхванатъ лъвото ни крило, а следъ това можеха да продължатъ настъпването си къмъ Кавакъ-дере, където да прикриятъ товарването на прѣсни войски;

на гжстата мъгла, която принуждаваше артилерията ни да мълкне, отъ страхъ да не стреля по своите войски, и съ действителния си огънь да настърди още повече противника, който използва този мигъ;

на добрите закрити подстъпи предъ този участъкъ; въ най-вече, на главния решаващъ деецъ въ всъки бой — на духа, който у турцитъ бъде вече повдигнатъ, защото до този бой тъй само отстъпваха, а сега изведенъжъ възприеха най-решителния начинъ за действие — пристъпъ, придруженъ дори съ известенъ успѣхъ, който не можеше да не се изрази тягостно върху духа на шепата защитници на лъвия участъкъ, обречени на отбрана, що също влияе отрицателно върху духа на войските, като всъка отбрана.

И тъй, следъ падането на мъглата, неприятель успѣлъ да завладѣе чифлика Доганъ-Арсланъ, зае северната му окрайнина съ гжсти вериги стрелци и картечници и откри силенъ огънь по 2./22. дружина, но настъпването му по-нататъкъ бъде силно затруднено. Дотукъ чифликътъ Доганъ-Арсланъ му служеше за насока и за мъстонахождане, движещъ се по мъстност, ако и вълнообразна, сравнително равна, поддържана съ артилерийски огънь отъ в. 175 и отъ Флота; оттукъ настъпътъ, въ непрогледната мъгла, той не знаеше накъде

отива, не можеше да се ориентира, не виждаше какви сили има насреща си, не познаваше никакът местността; защото, при все че действуващите въ своя страна — не я познаваше, тъй като това бъха войски току-що пристигнали отъ Ерзенъ, Трапезундъ, Алепъ . . . отъ Анадола; слабо бъ поддържанъ вече отъ артилерията си; връзката между частите му бъше скъсана; тъ се разбръкаха отъ постоянното прииждане на нови части; ставаше натрупване; а загубите, макаръ артилерията ни да стреляше редко въ мъглата, бъха големи, защото въ гъстите многочислени тълпи всъки шрапнелъ намираше жертви, особено въ долишата, които се биеха вдлъжъ и бъха препълнени съ войски.

Тукъ се изпръчи единъ случай за артилерията ни, не познать отъ мирновременната ѝ опитност и слабо отбелязанъ отъ военната история. Okаза се, че и въ най-тъмна нощъ, когато нѣма мъгла, отблъсъците на неприятелската артилерия и пехота се виждатъ, и стрелбата по тѣхъ е много по-възможна, отколкото денемъ въ гъста мъгла; защото презъ нея отблъсъците не се забелязватъ, стрелбата става почти невъзможна, и артилерията не е въ състояние да поддържа здраво пехотата си; ако не вземе известни мѣрки, които опитътъ досега не е освѣтилъ — усилване връзката съ от преддействуващите пехотни части, изпращане отъ батареите съмѣли наблюдачи при пехотните вериги въ боя да съобщаватъ по телефона или съ други бѣрзи срѣдства кѫде се намира противникъ и кѫде своята пехота, стреляне по звука въ посока на неприятелските гърмежи, очистване фронта предъ артилерията отъ нашите стрелци на близките разстояния, придружаване веригите съ единични ордия, по-малко страхъ за загубата имъ и др.

Падането на мъглата благоприятствуващо неприятелското настъпване по главното било, къмъ в. Сиври-тепе. Артилерията му премина незабелязано и безнаказано отъ в. 175 на в. 195 и откри оттукъ огънь по центъра на позицията ни и по лѣвия ѝ участъкъ, като обстреляше често и тила на позицията. Неприятелската пехота също, съвсемъ незабелязано, настъпваше постоянно и се доближи до окопите на 4/22. и 2/13. дружини на 200—300 крачки, а нѣкѫде дори и на 60—70 крачки. Това се потвърди отпосле отъ изкопаниятъ стрелкови неприятелски трапчета. По този начинъ турцитъ се доближиха до ударъ „на ножъ“ — единъ последен напѣнь, единъ скокъ и щѣха да нахлуятъ въ окопите ни. Тъ се спуснаха решително на ножъ върху наблюдателната застава предъ 8/13. рота, отстоеща едва на сто крачки отъ окопите на ротата. Завърза се ожесточенъ двубой съ ножове — гърди срещу гърди. Два пъти тази укрепена предна точка пада въ турски рѣже, докато командиръ на 2/13. дружина, подполковникъ Жабински, съ свойстве-

ното му спокойствие и мѣжество, даде заповѣдь — една полутората отъ 8/13. рота да отблъсне противника и да завладѣе отново окопа. Следъ кръвопролитъ пристъпъ „на ножъ“, полутората стана пълна господарка на тая предна точка, която се състоеше отъ единъ окопъ само за възводъ. Съ каква упоритост неприятель напираше да я завладѣе, може да се сѫди по убитите, които бѣ оставилъ тамъ: трима офицери и 48 войници.

Въ сѫщото време настъпването на противника срещу дѣсното ни крило, при Сароския заливъ, следъ като за владѣ Разрѣзана могила, бѣ спрѣно на отрѣзъ отъ действителния огънь на 1./7., 2./7. и 7./7. батареи и отъ стихийния огънь на частите отъ 13 и полкъ отъ главната позиция, и защото тази част отъ позицията не бѣ забулена съ гъста мъгла: действията на противника се виждаха; пехотата му не бѣ вече поддържана отъ артилерията си, понеже последната, разположена въ укрепленията при с. Булаиръ, не можеше на такова далечно разстояние — шестъ километра — да стреля презъ главите на своята пехота, която се бѣше доближила до окопите ни на 700 метра. Тогава неприятель изпрати една придружаваща планинска батарея, която при напускането пътя с. Булаиръ — гр. Кешанъ и насочвайки се къмъ в. 85, бѣ забелязана отъ 7./7. батарея, поручикъ Койчевъ Сава, който откри веднага огънь по нея. Съ големи загуби, тя, ползувайки се отъ гънките на местността, продължи пътя си къмъ южния жгъль на лозята задъ в. 85, и зае позиция северно отъ тази височина, на склона, що се спуска въ Сароския заливъ. Но тукъ бѣ забелязана и отъ 2./7. батарея, майоръ Коджовъ Янко, който откри сѫщо огънь по нея, и тя едва успѣ да даде нѣколко изстрела, бѣ така силно поразена, че прислугата напусна ордията си и се разбрѣга.

Къмъ 10 ч. 30 м. една група неприятелски началници, на брой двадесет конника, спрѣ южно отъ в. 85. Забелязана бѣ отъ командира на 7./7. батарея който тутакси я обстреля и почти унищожи. На следния денъ бѣха намѣрени тамъ убити: единъ полковникъ, единъ майоръ, единъ капитанъ, единъ подпоручикъ, четири войници и шестъ коня.

Докато се развиваха тия действия на дѣсния ни флангъ, положението на лѣвото ни крило отъ мигъ на мигъ се влошаваше. Полковата поддрѣжка тукъ — 1./22. и 3./22. дружини, настъпвайки за противодействие на обхвата, забулени отъ мъглата по тази неравна местност, не можеха да се ориентиратъ. 3-а дружина се натъкна на югоизтокъ отъ чифликъ Доганъ-Арсланъ, по ръта 0, на превъзходенъ противникъ, който я изненада съ картеченъ и пехотенъ огънь въ флангъ и дори въ тилъ. Ротите отъ бойната част на дружината понесоха за кратко време големи загуби, разколе-

баха се, и почнаха да отстъпватъ въ североизточна посока, за да се изтъргнатъ отъ обхвата. Едновременно съ това, неприятелските тaborи, които настъпваха по морския бръгъ, излъзоха въ флангъ на 1./22. дружина, която независимо отъ тази опасност, бѣ увлѣчена отъ отстъпилите вдѣсно отъ нея роти отъ 3./22. дружина, и почна на свой редъ да отстъпва. При оттеглянето си ротите се смѣшиха, Малодуши войници почнаха да напускатъ редовете и да се прѣскатъ въ разни посоки. Тогава противникъ почна да застрашава не само съ обхватъ фланга на позицията, но застрашаваше и тила ѝ, понеже никой му не противодействуваше вече въ тази посока. Настъпи най-опасниятъ за насъ мигъ въ боя.

2./22. дружина при последното си отстъпление на втората тераска, северно отъ чифлика Доганъ-Арсланъ, както видѣхме, зае позиция непосредствено предъ планинските батареи. Командирътъ на дружината, боеки се за безопасността на последните, даде заповѣдь да отстъплятъ. Това повлия още по-зле върху духа на бойците; защото до това време планинските батареи, особено 2./2. и 3./2., въпрѣки мъглата, стреляха, макаръ и рѣдко, по редове, съ мѣрникъ 1100 презъ главите на пехотата си и я настърдчаваха. До оттеглянето си 2./2. планинска батарея, капитанъ Поповъ, изстреля 323 шрапнела, които нанесоха голѣми поражения въ гжестите тѣлпи неприятелски строилци задъ и около чифлика Доганъ-Арсланъ. Също и 3./2. планинска батарея майоръ Ракаровъ, макаръ и още по-рѣдко, изстреля 88 шрапнела, но много сполучливо, въ дола между рѣтовете Т и О и причини значителни загуби на противника, забавяйки настъпването му. Оттукъ нататъкъ въ лѣвия участъкъ на позицията остана да се бори само пехотата ни, и тя бѣ разнебитена.

Въ този сѫдбоносенъ часъ командирътъ на планинското отдѣление, подполковникъ Аврамовъ Димо, виждайки страшното положение, въ което се намираше лѣвиятъ участъкъ, отиде веднага при Б. К. да го освѣти лично. Единственото срѣдство за спиране и отблъсване неприятеля е бригадната поддрѣжка — 4./13. дружина, но тя и до тази минута не бѣ пристигнала и не се знаеше кѫде се намира, а трѣбаше да бѫде още вечерята на Байракъ-тепе. Това обстоятелство тури въ съмнение началника на отбраната, че заповѣдътъ му не е изпълнена — командирътъ на 13-и полкъ имаше обичай да проявява подобенъ пакостенъ починъ и понѣкога да изпълнява заповѣдите наполовина. Ето защо, Б. К. изпрати единствения останалъ при него по това време офицеръ — адютантътъ на командира на 2-и планински артилерийски полкъ, подпоручикъ Христовъ — да отиде съ най-бѣръзъ алюръ при полковникъ Мановъ и да му предаде устно (че

време за писане нѣма) строга и изрична заповѣдь — да изпрати незабавно на Байракъ-тепе не само 4./13. дружина (бригадната поддрѣжка), но и полковата си поддрѣжка съ двѣтъ полски батареи, които части да заведе на указаното място подпоручикъ Христовъ. Той замина тутакси въ галопъ, забелязанъ бѣ отъ турската артилерия на в. 195, която стреля по него, шрапнелъ куршумъ проби шапката му, по чудо остана живъ, намѣри въ скоро време полковникъ Мановъ и му предаде заповѣдъта. Обаче, получи отрицателенъ отговоръ, че нѣма свободни части (!), когато дѣсниятъ участъкъ не е никакъ застрашенъ, защото противникътъ е спрѣнъ решително предъ него . . . Изпратените до това време конни ординарци да търсятъ 4./13. дружина не успѣха да я намѣрятъ. Най-сетне я намѣрилъ капитанъ Гашаровъ. Този храбъръ офицеръ, притежавайки твърде ценното качество топографски усътъ на мястността и рѣдка способностъ да се ориентира по нея, намѣрилъ дружината въ бездействие, спрѣна въ сборенъ редъ задъ лѣвия флангъ на 2./13. дружина. Веднага предадъ заповѣдъта — дружина незабавно да отиде въ разпореждане на началника на отбраната, на североизточния склонъ на в. Байракъ-тепе, на пжтя с. Екземилъ — чифликъ Доганъ — Арсланъ.

Когато капитанъ Гашаровъ се върна при Б. К. и му доложи, че е намѣрилъ дружината, която току-що пристига на Байракъ-тепе, още никаква частъ отъ маневрените войски на 7-а дивизия не бѣ пристигнала на бойното поле, нито дори дружината отъ 49-и полкъ, за която още рано сутринята бѣ известенъ, че се дава въ негово разпореждане. Не знаейки общото положение на дивизията, недоумявайки, защо и до това време не идваше нито маневрените войски, нито тъкъ самъ Н. Д., съ когото отъ 9 часа не бѣ вече въ свръзка, Б. К., изпрати капитанъ Гашаровъ да дири Н. Д. и да освѣти устно върху извѣнредно опасното положение, въ което се намира лѣвиятъ участъкъ на позицията, срещу който турцитѣ съсрѣдоточаватъ все нови и нови сили.

Капитанъ Гашаровъ замина на бѣръзъ алюръ. Пътъомъ той срещналъ конника отъ Щаба на бригадата, Велинъ Алексовъ, че се връща съ писмото отъ Б. К. до командира на 49-и полкъ, което не можаше да предаде. Понеже то бѣ писано въ отсѫтствието на адютанта, той не знае сѫдбоносното му значение, отваря го и прочита:

„До командира на 49-и полкъ,
№ 66. Позицията, 26-и януари (8-и февруари) 1913 г.
9 часа 50 минути преди пладне.

Дружината отъ повѣрения Ви полкъ, която по заповѣдь отъ дивизията се дава въ наше разпореждане, веднага да настъпи

като се насочи на най-високата височина (Байракъ-тепе Б. А.).
По заповѣдь.

Началникъ на Щаба на 7-а бригада,
Майоръ Живковъ.“

— Има ли дружина тамъ? — попиталъ капитанъ Гашаровъ.

— Тъй вѣрно, има, господинъ капитанъ, отговорилъ конникътъ, но дружинниятъ командиръ не иска да отвори писмото, понеже не било надписано до него, а до командира на полка.

Капитанъ Гашаровъ, съзнавайки напълно отъ какво значение е тази дружина за изхода на боя, бутналъ коня въ галопъ, намѣрилъ дружината западно отъ с. Екземилъ, на бивакъ, отишель при дружинния командиръ, майоръ Мариновъ Вълко*), прочелъ му писмото, казаль му, че то се касае именно за дружината му, помолилъ го да се разпише за прочитането му и да го изпълни. Майоръ Мариновъ се разписалъ на писмото и отбелязалъ 10 ч. 30 минути; посочилъ на бригадния адютантъ кѫде се намира Н. Д. и разпоредилъ веднага дружината да тръгне. Следъ това капитанъ Гашаровъ отишълъ да изпълни поръчаното му. Пътъмъ той срещналъ въ 10 ч. 40 м. главата на 50-и полкъ (отъ войски-тѣ за маневриране на 7-а дивизия). Командирътъ на този полкъ, полковникъ Симеоновъ Андрей, потвърдилъ, че Н. Д. се намира на пътя гр. Кешанъ — с. Булаиръ, западно отъ с. Екземилъ. Тогава бригадниятъ адютантъ описалъ на полковникъ Симеоновъ опасното положение на позицията и изказалъ мнение, че е добре полкътъ да се насочи на Байракъ-тепе. Къмъ 10 ч. и 50 м. капитанъ Гашаровъ намѣрилъ Н. Д., докладвалъ му за положението на бойното поле, и го повелъ за наблюдателната точка на Б. К. Тукъ последниятъ бѣ останалъ самичъкъ, следъ заминаването на бригадния адютантъ да търси Н. Д., и чакаше нетърпеливо да му се представи командирътъ на 4./13. дружина, който, само на стотина крачки и незабелязано въ мъглата, престройваше дружината си отъ походенъ редъ въ „линия възводни колони“, следъ което се яви на началника на отбраната съ докладъ, че дружината му е готова за действие.

Б. К. отиде веднага предъ срѣдата ѝ. Не бѣ мѣсто и време за поздравъ, защото противникътъ бѣ много близо и грѣмотевичниятъ отговоръ би издалъ присъствието ѝ. Дружината бѣ въ пъленъ съставъ, въ стройни редове, и непоколебимъ стоежъ спазваше по командата: „Мирно!“ мъртва тишина. По зачервенитѣ лица на бойците отъ движението

*.) Умолява се читателътъ да има предвидъ, че командиръ на 4./49. дружина е майоръ Мариновъ Вълко, командиръ на 4./13. дружина е майоръ Мариновъ Пано, и да не ги смѣсва.

имъ нагоре, по блѣсъка на очите имъ се забелязваше решимостъ и съзнание за най-страхотния и най-важния мигъ, какъвто само може да се представи въ единъ неравенъ, кръвопролитенъ бой съ действие съвсемъ на открито, при сегашното смъртоносно оржие и съ противникъ като турцитѣ . . .

„Майоръ Мариновъ, командувайте: Турни ножа!“ заповѣда Б. К. Раздаде се обичайната команда, блѣсъка на ножовете и тракането имъ. Следъ което пакъ мъртва тишина.

„Войници! обѣрна се Б. К. къмъ дружината, ние сме преградили тукъ, между тия две морета, пътя на вѣковния си врагъ. Оттукъ е нахулъ той преди петъ вѣка, за да пороби Родината ни; оттукъ иска и сега да нахутлата пакъ, за да си вѣзвѣрне изгубеното. Доста е само единъ погледъ да метнете, и ще сеувѣрите въ действителността, че, ако го оставимъ да мине, ще извѣршимъ едно гнѣжно предателство спрямо братята си на Чаталджа и Одринъ, на които въ такъвъ злочестъ случай той ще се яви въ гърба. Ясно ви е, вѣрвамъ, като бѣлъ денъ, че за нась избране нѣма: ние сме длѣжни тукъ юнашки и мѫжествено да отблѣснемъ турцитѣ и да ги повалимъ, или само по труповете ни да минатъ. Историята ни учи, че въ такива решителни мигове като този, бойове сѫ били спечелвани често отъ единъ храбъръ взводъ, отъ една юначна рота, които сѫ се втурвали безстрашно срещу разбръканъ и изморенъ неприятелъ, па макаръ и многочисленъ. Случаятъ е сѫщия, съ тази само разлика, че вие сте цѣла дружина — повече отъ хиляда юнаци — здраво калени въ мѫжното и на войната, решени на смърть или победа. Разположени сте много сгодно тукъ, на най-високата точка: пристѫпътъ отгоре надолу е неудържимъ, и противникътъ ни, който иде отдолу, е вече отпадналъ; а мъглата ви скрива отъ погледите ѝ, и ще го изненадате страшно! И знаете ли какво значи такава изненада въ боя? Поражение и гибелъ за неприятеля; пълна победа за нась. Така че, не само нито крачка назадъ, а ще настѫпите, ще се спуснете по този долъ (сочи го), що е тѣкмо предъ васъ, той ще ви изведе срещу дѣсното крило на противника — въ слабините му. Прочие, никаква стрелба, никакъвъ шумъ, докато го доближите, и само когато забиете ножовете си до кръстете въ вражи гърди, ще нададете грѣмотевичното си и победоносно „ура“, което въ тази непрогледна мъгла, що не ми позволява да ви следя съ очи, ще ми обади, че вие сте изпънили най-светия си дѣлгъ. . . Майоръ Мариновъ, водете дружината напредъ и на ножъ!“

Б. К. направи кръстенъ знакъ надъ дружината, покъжда и успѣхъ и я пропуска. Спокойно, като на мирновременно упражнение, тя тръгна по указания отъ Б. К. долъ, между рѣтовете В и Е, за да се яви срещу дѣсния флангъ на обхващаща откъмъ Мраморно-море противникъ. Понеже дoliщата тукъ още отъ началото на образуването си се рѣзко очертаватъ, и понеже се спускатъ право къмъ морето, то е лесно и въ най-гѣстата мъгла дружината, безъ да се заблуди, да се насочи къмъ указаното крило на противника.

Нека проследимъ отъ самото начало действията на тази дружина, която, прехвърлена отъ най-дългото крило — Сароския заливъ — на най-левото крило — Мраморноморе, има решително влияние върху успѣшния изходъ на боя.

Както се изтъкна по-рано, на 7-и февруари, въ 17 ч. 30 м. бѣ дадена заповѣдъ на дружината — да се оттегли отъ Разрѣзана могила и да отиде незабавно на Байракъ-тепе, въ разпореждане на Б. К. Дружината отиде до моста на пътя с. Булаиръ-гр. Кешанъ и тукъ, по заповѣдъ на командира на полка, подъ предлогъ късното време, остана да ношува, въпрѣки ясната заповѣдъ — да ношува на Байракъ-тепе. Едновременно съ оттеглянето на дружината отъ Разрѣзана могила, Б. К. даде заповѣдъ — бойната часть на 13-и полкъ да се сстои отъ две дружини, а третата да остане въ полкова поддръжка, и ако се окаже нужда, да привлече и тази дружина къмъ лѣвия участъкъ, въ случай, че бѫде силно застрашенъ, споредъ предвидането.

На 8-и февруари, сутринта, съ почването на боя — 4./13. дружина се вдигна отъ стана си при моста и се упложи не за Байракъ-тепе, кѫдето бѣ назначението ѝ, а мълчаливо застана въ дола задъ лѣвия флангъ на 2./13. дружина, като полкова поддръжка, и не донесе на Б. К. за мѣстонамирането ѝ. Едва въ 9 ч. 30 м., следъ като се изпратиха нѣколко конника да я дирятъ безуспѣшно, намѣри я най-сетне капитанъ Гашаровъ и предаде заповѣдъта — дружината да отиде тутакси на Байракъ-тепе. Ако не бѣ намѣрена дъреме щѣше да остане тамъ, и ясно е какви можеха да бѫдатъ последиците отъ това...

Въ 10 ч. 30 м., дружината построена вече на Байракъ-тепе, въ „линия взводни колони“, получи заповѣдъ тя — въ този строй и съ турнати ножове да настѫпи стремително и да увлѣче отстѫпващите роти отъ 22-и полкъ. Този строй на дружината отговаря тѣкмо на обстановката: задруженъ ударъ, гъвкавъ е, взводовете могатъ и въ колона по единъ да се движатъ навсѣкѫде по тая мѣстностъ, може фронтът ѝ да се стѣснява до 25 метра и да се разширячава до 200 и повече метра, споредъ мѣстните условия; може въ мигъ да се развѣрне въ боенъ редъ. Обаче, щомъ дружината се скри въ мѣглата, командирът ѝ я спрѣ, заповѣда да снематъ ножовете, и я изтегли въ походенъ редъ, като изпрати патрули за охрана. Напусна дадената отъ Б. К. посока и на мѣсто къмъ югъ, тръгна на югозападъ, като се движеше бавно и опипомъ. Когато достига до гребена на рѣта В., на единъ километъ югоизточно отъ Байракъ-тепе, срещна отстѫпващи войници отъ 22-и полкъ; изпрати единъ взводъ (1-и отъ 15./13. рота), подъ команда на поручикъ Трѣнка Адамъ на рѣта Е., къмъ в. 130, за охрана лѣвия флангъ на дружината и за връщане отстѫпващите войници отъ 22-и

полкъ. Следъ това спрѣ дружината, развѣрна я въ боенъ редъ, изпращайки 13./13. рота (капитанъ Тилевъ Александъръ) — бойна частъ — и пакъ продължи бавно да настѫпва, докато въ 11 ч. 30 м. срещна отстѫпващата 12./22. рота (капитанъ Шоповъ). Къмъ това време 1./22. и 3./22. дружини, неподдържани дъреме, се намираха пълно отстѫпление, преследвани отблизо отъ неприятеля.

Майоръ Мариновъ Пано, намѣсто да действува въ случая по предписаните отъ устава правила и споредъ дадените упътвания отъ Б. К., спрѣ дружината си, даде заповѣдъ — всички да викатъ гърмовно: „22-и полкъ напредъ, напредъ!“, а въ това време дружината стоеше на място и бездействуваше. Командирът на 16./13. рота, капитанъ Минковъ, забелязвайки, че противникът настѫпва и преследва отстѫпващите роти, командува: „Тури ножа“, която команда изпълни цѣлата дружина. Командирът пъкъ на 15./13. рота, капитанъ Минчевъ, даде заповѣдъ на ротата си да вика „ура“, и цѣлата дружина подхвана грѣмогласно „ура“, безъ да настѫпватъ (!). Дружиниятъ командиръ предаде на отстѫпващите роти отъ 22-и полкъ заповѣдъта, че отстѫпление нѣма да има, а ще има поврѣтно нападане и атака. Той и офицерите му накараха отстѫпващите части да спратъ и да се устроятъ. За спиране и връщане назадъ на отдѣлни групи войници бѣ употребено тукъ-таме дори и оржжие. Заплашени сѫ били и нѣкои отстѫпващи офицери да спратъ и устроятъ частитъ си. Отстѫпващите роти спрѣха, залегнаха и откриха честъ огнь по преследващия неприятель, който на свой редъ, бѣ принуденъ да спре, да се закрие и да открие огнь. Виковетъ „ура“ отъ 4./13. дружина подбодриха поколебаниетъ роти, че видяхаха въ пристигащите помощъ, която отъ мѣглата не видяхаха въ какви сили е; а противникътъ, изненаданъ отъ пристигащите наши прѣсни сили, отъ спирането на отстѫпването ни и отъ становиля обратъ въ боя, изгуби присъствие на духа и спрѣ всѣкакво преследване.

Употребените своеобразни срѣдства отъ командира на 4./13. дружина да спре отстѫпленето успѣха до известна степенъ, но, оттукъ до преминаването въ настѫпление, тѣ се оказаха недостатъчни. Тогава той даде заповѣдъ на 13./13. рота — бойната частъ на дружината — да „прегази“ отпредлежащите вериги на 22-и полкъ и да ги увлѣче напредъ. Ротата се спусна смѣло бѣгомъ напредъ, премина веригата на 12./22. рота; посрещната съ силенъ картеченъ и пехотенъ огнь, понесе изведенъ значителни загуби, залегна и откри огнь по неприятелските стрѣлци, които бѣха само на 400 крачки. Тогава се почна едно истинско съревнуване и надпреварване — прояви се едновременно и настърдчение, и осъщено честолюбие, и гнѣвъ, които повдигнаха духа на

борцитъ отъ 22-и полкъ до възторгъ. Командирътъ на 12./22. рота, капитанъ Шоповъ, подъ убийственъ огънь, вдигна ротата си смѣло напредъ, водейки я отъ закритие на закритие подъ яросния огънь на неприятелските много бойни стрелци и картечници, и увлѣче съ доблестния си примѣръ и съседнитѣ роти. На двесте крачки отъ противника той падна геройски, пронизанъ съ куршумъ, и командуването на ротата пое младшиятъ офицеръ, поручикъ Коркориновъ. Ротата понесе страшни загуби: ротниятъ командиръ и 14 войници убити и 41 ранени. Влѣво отъ тази рота настѫпи по сѫщия начинъ 10./22. рота, увличана отъ безстрашния и смѣлъ кандидатъ офицеръ Спасовъ Димитъръ, който бѣ раненъ тежко. Вдѣсно отъ 12./22. рота, и на една височина съ нея, настѫпващите 9./22. рота, поручикъ Гендовъ; на 500 крачки отъ противника, ротата бѣ засипана съ картеченъ и пущеченъ огънь и понесе изведнѣжъ тежки загуби въ началствуващи лица, които предвождаха смѣло войниците си. Ранени бѣха подпоручикъ Божиловъ*), фелдфебелътъ на ротата, двама взводни подофицери, трима отдѣленни началници, двама войници, и убити 6 войници; ротата бѣ въ съставъ три взвода, а единъ взводъ остана назадъ, съ знамето. Тамъ остана и ротниятъ командиръ, който не знаеше какво става въ това време съ ротата му; а сѫщо и дружинниятъ командиръ остана при знамето (!), и не знаеше какво става съ дружината му. Командирътъ на 5./22. рота, капитанъ Гърбевъ, събра частите отъ прѣнатата си рота и настѫпи вдѣсно отъ 9./22. рота, къмъ чифлика Доганъ-Арсланъ, предъ който бѣ раненъ, и командуването на ротата пое подпоручикъ Луковъ.

Едноврѣменно съ поврѣтните действия на 3./22. дружина и настѫпленето на 4./13. дружина къмъ чифлика Доганъ-Арсланъ, настѫпи и 1./22. дружина съ 11./22. рота на дѣсния си флангъ. Последната се спусна бѣгомъ въ дола между рѣтовете О и В. и по този долъ настѫпи на югъ, къмъ морето. Влѣво отъ тази рота настѫпи бѣзо 2./22. рота, по лѣвия склонъ на сѫщия долъ, а влѣво отъ последната — 1./22. рота, капитанъ Коевъ. Доближавайки запазената ивица при морския брѣгъ, тия роти се натъкнаха на гжести неприятелски вериги, по които откриха честъ огънь и ги принудиха да отстѫпятъ въ безредие. Тукъ единъ неприятелски ескадронъ, закръти въ гѣнкитѣ на мѣстността, излѣзе напредъ да атакува, но посрещнатъ съ вихренъ огънь, избѣгна. Следъ това всички тия роти постепенно обѣрнаха лице къмъ западъ и съ бой заеха бѣлото на рѣта О, кѫдето се натъкнаха на още по-силни неприятелски ве-

*) На дивизионния превързоченъ пунктъ подпоручикъ Божиловъ починалъ отъ ранитѣ си.

риги, и следъ ожесточенъ огънь, втурнаха се „на ножъ“, завладѣха лѣвия склонъ на дола, що се спуска отъ чулура, продължиха огъня по неприятеля, който заемаше срещния брѣгъ на сѫщия долъ. Когато противникътъ бѣ разколебанъ, ротитѣ се спуснаха смѣло въ дола, изкачиха се „на ножъ“, на срещуположния склонъ, отблъснаха турцитѣ и завладяха бѣлото на рѣта Т, южно отъ чифлика Доганъ-Арсланъ. При тия поврѣтни действия бѣ раненъ командирътъ на 1./22. дружина, майоръ Шишковъ. Къмъ 14 часа цѣлятъ рѣтъ Т, южно отъ чифлика Доганъ-Арсланъ, бѣ завладѣнъ. Частитѣ се смѣсиха, патронитѣ имъ се свѣршиха, умората бѣ голѣма, особено после дѣлгитѣ упорити борби „на ножъ“ и силнитѣ прибѣгвания напредъ. Смѣсенитѣ роти заеха източния брѣгъ на голѣмия долъ между рѣтовете Ъ и Т, поустроиха се, попълниха патронитѣ си и преследваха съ огънь противника, който още не губѣше надежда и нѣколко пѫти се опита да премине въ контъратака, силейки се да се устрои по бѣлото на рѣта Р; обаче, тия опити не бѣха общи, не бѣха дружни, биваха отбити съ буенъ огънь отъ нашитѣ роти, които бѣха вече съ силно повдигнатъ духъ. Тия борби ставаха въ мѣглата, която отъ време—навреме се поразрѣдаваше, колкото да се забележатъ за кратко нѣкои само неприятелски части и да бѫдатъ веднага обсипани съ вихренъ огънь. Презъ всичкото време на тѣзи поврѣтни наши действия, тритѣ планински батареи и 3./7. полска не взеха никакво участие въ боя, понеже бѣха извадени далече назадъ, и се намираха на очаквателна позиция, задъ главното бѣло югозападно отъ Байракъ-тепе; а можеха да бѫдатъ отлично използвани като придвижаващи батареи. Разбиването на противника щѣше да бѫде тогава още по-решително.

Какъ действуваше презъ това време 4./13. дружина? Командирътъ на 13./13. рота, (капитанъ Тилевъ) следъ като успѣ да даде необходимия тласъкъ напредъ на 12./22. рота, спрѣ ротата си, остана задъ веригитѣ на 3./22. дружина, дѣржайки се близко задъ тѣхъ, като дружинна поддръжка, понасяше загуби, както и настѫпващите роти отъ тази дружина. Другитѣ роти, обаче, отъ 4./13. дружина — 15./13. и 16./13. — останаха назадъ, на сѫщите мѣста, откѫдeto викаха: „22-и полкъ напредъ, ура!“ Тия викове обѣрнаха вниманието на неприятелската планинска батарея, която бѣ излѣзла скрито на позиция северно отъ чифлика Л на рѣта Ъ. Тя откри ураганенъ шрапнеленъ огънь по посока на виковете, принуди ротитѣ да се криятъ въ гѣнкитѣ на източния склонъ на рѣта О и ги дѣржа въ бездействие цѣлъ часъ. Командирътъ на дружината пѣкъ, съ 14./13. рота и съ по единъ взводъ отъ 15./13. и 16./13. роти, се намираше още по-назадъ отъ последнитѣ роти, кѫдето остана почти презъ

всичкото време на боя във пълно бездействие, ужасенъ отъ шрапнелитъ на противника. Шесттъ взвода, които бѣха съ него, имаха презъ цѣлия денъ на боя загуби само двама войници, ранени случайно отъ неприятелски шрапнель. По този начинъ на действие, майоръ Мариновъ Пано бѣ прѣсналъ дружината си на единъ километъръ въ дълбочина, като 13./13. рота се намираше единъ километъръ далече отъ него и само на двеста крачки отъ противника; а 15./13. и 16./13. роти — на 500 крачки отъ него. Така че командирътъ на дружината не бѣ въ никаква връзка съ ротите си отъ първа и отъ втора линия, не ги знаеше кѫде сѫ, и не бѣ въ състояние по-нататъкъ да действува мощно. Когато неприятелскиятъ артилерийски огънь по 15./13. и 16./13. роти спрѣ, а неприятелската пехота бѣ въ пълно отстъпление, и, следователно, бѣ прекратила и тя огъня си, тогава само тия роти, по свой починъ, настъпиха къмъ чифликъ Доганъ-Арсланъ и се доближиха до бойната част на 22-и полкъ, като полкова поддръжка. Загубитъ на тия две роти — двама убити и четиринаадесетъ ранени войници — бѣха отъ случайни неприятелски шрапнели, насочени по виковетъ „ура“; когато, обратно, страшнитъ загуби, що търпѣха 3/22. дружина, 2./22. и 13./13. роти бѣха изключително отъ картечния и пехотенъ огънь на противника, съсрѣдоточенъ източно отъ чифликъ Доганъ-Арсланъ; а, понеже тия наши части бѣха твърде близко до неприятеля, то артилерията му не можеше да стреля по тѣхъ презъ главитъ на пехотата си, и, следователно, тѣ нѣмаха загуби отъ шрапнели.

Колкото и своеобразни да бѣха действията на 4./13. дружина, все пакъ, съ явяването си на най-опасната точка и въ най-опасния мигъ на боя, когато 1./22. и 3./22. дружини се намираха въ пълно отстъпление и бѣха преследвани „по петитъ“, успѣ да извърши решителенъ обрат въ боя: отстъпващите дружини спрѣха; преследващиятъ неприятел сѫщо; но не само това, а току-що падналитъ духомъ дружини се съзвезха, обрънаха лице срещу противника, обстреляха го съ стихиенъ огънь, втурнаха се върху му съ възторгъ, обрънаха го въ бѣгство, отнека му свободата на действие, поправиха извѣнредно опасното положение на този флангъ и възстановиха боя въ наша полза.

Обаче, тия действия не бѣха известни на началника на отбраната, понеже мѣглата му прѣчеше да ги вижда, а командирътъ на 4./13. дружина не му донасяше нищо, защото самъ нищо не знаеше за тѣхъ, тѣй като се намираше много назадъ съ дружинната си поддръжка. Само отдалечаващето се „ура“ даваше да се разбере, че има известенъ успѣхъ. Тогава Б. К. тръгна по пътя за чифликъ Доганъ-Арсланъ, за да провѣри какво става тамъ, но на 300—400 метра отъ наблюдателната си точка го притегна капитанъ Гашаровъ,

който му долови, че намѣрилъ Н. Д. и го довелъ на наблюдателната точка, а сѫщо — че маневрените войски на дивизията пристигатъ вече на Байракъ-теле. Б. К., считайки положението обезпечено съ пристигането на тия войски на бойното поле, продиктува на капитанъ Гашаровъ следната писмена заповѣдь:

„Щабъ 1./7. бригада. До командира на 13-и Рилски полкъ. № 26. 26-и януари (8-и февруари); 1913 г., 11 ч. 30 м. — Отъ височината (Байракъ-теле Б. А.).

По заповѣдь на началника на дивизията *), преминете въ настѫпление, като подавате дѣсния си флангъ напредъ.

Вземете и една придвижаваща батарея. По заповѣдь.

Капитанъ Гашаровъ.“

Веднага следъ изпращането на тази заповѣдь, яви се на Б. К. майоръ Мариновъ Вѣлко, командиръ на 4./49. дружина, който доложи, че дружината му пристигна на Байракъ-теле, и моли указание, кѫде да я спре. Б. К. даде заповѣдь — дружината да се построи непосрѣдно югоизточно отъ въ Байракъ-теле, като изпрати капитанъ Гашаровъ Стоянъ съ дружинния командиръ да му посочи точно мястото, за да не се заблуди въ мѣглата.

Десетина минути следъ заминаването на майоръ Мариновъ и капитанъ Гашаровъ, дойде при Б. К., самъ, безъ щаба си, пеша и много смутенъ Н. Д. Още не успѣлъ Б. К. да освѣтли последния върху положението на боя, и място то, на което стоеха открито двамата началници, почна да се обсипва съ шрапнели отъ сѫщата неприятелска планинска батарея, която обстреляваше 4./13. дружина. Къмъ това време (12 часа) пристигна тукъ и началникътъ на Щаба на 7. Рилска дивизия, полковникъ Овчаровъ, на конъ и не отседна. Той неволно, за първи пътъ въ военната си служба, изпадна въ такова опасно положение. Шрапнелитъ зачестиха още по-силно, понеже и неприятелската артилерия отъ въ 195 почна да обстреля сѫщата мястотъсть. П. О., по лицето на когото бѣ изписанъ панически страхъ, поискъ да каже нѣщо, но тѣкмо въ този мигъ се притече къмъ тридесета началници войникъ отъ 22-и полкъ, обезумѣлъ отъ страхъ, който се обѣрна къмъ Б. К.:

*). Б. К. даде тази заповѣдь отъ името на Н. Д., безъ да е взелъ съгласието му и безъ да се е срещналъ още съ него. Причинитѣ за подобна постѣжка ще бѫдатъ обяснени въ запискитѣ (мемоаритѣ) на Б. К., които ще има да чете потомството.

*) Редакцията не може да се съгласи съ това, че бригадниятъ командиръ е далъ тая заповѣдь преди срещата си съ началника на дивизията. Обаче, В. И. комисия не може да провѣри тоя фактъ, защото не разполага съ документитѣ, които сѫ у автора. (Бележка на редакцията).

— Господинъ генералъ! 13-и полкъ отстъпва! . .

— „Какъ тъй?! Ти идвашъ отдолу откъмъ лъвия флангъ, попита го строго Б. К., какъ можа да видишъ презъ планината и въ тази непрогледна мъгла, че 13-и полкъ отстъпва? Защо не си на мястото си въ ротата? Забравилъ ли си, че войници, които напускатъ частта си въ боя нарушаватъ клетвата си, и се наказватъ съ смъртъ?“

Б. К. извади револвера си и го насочи срещу войника: „Бъгомъ въ ротата си, или! . . .“ Войникътъ презъ глава търти надолу, въ посока на боя, може би, по-скоро да се измъкне отъ шрапнелния огънь, който бъ много по-стршенъ, отколкото отъ револвера. Но и П. О. не можа повече да издържи този ужасъ, и се обърна къмъ Н. Д.:

— „Господинъ генералъ, време еда помислимъ за Кавакъ!“.

— „Какъ за Кавакъ! . . .“ пита очудено Б. К., и едва сега забеляза по лицата на двамата си събеседници, че отстъплението е било предрешено отъ тяхъ, и че тъжъ съдълътъ на малодушния войникъ и на безумната му измислица, за да оправдае бъгството си отъ строя. Всичко му стана ясно: отъ гжстата мъгла не се виждаше наоколо по-далече отъ 20 крачки, и понеже Н. Д. и Б. К. бъха неизвестни, обърнати съ гърбъ къмъ 13-и полкъ, който по това време, съгласно гореприведената заповѣдь № 26, настъпваше, и се почна силна стрелба на крайния дъсенъ флангъ, то, естествено, доби се впечатление, като че ли 13-и полкъ действително отстъпва и като да е вече задъ гърба имъ.

Н. Д. не отговори нищо на поканата за отстъпление, а гледаше смутило ту П. О., ту Б. К. Последниятъ извади компаса си, който въ случая се оказа много полезенъ, обърна се по страните на свѣта съ лице къмъ боя и посочи къмъ 13-и полкъ:

„Господинъ генералъ, обърнали сме се несъзнателно отъ мъглата съ гръбъ къмъ боя, та ви се струва, че действително 13-и полкъ е отстъпилъ, и че е вече задъ настъ; но, като се обърнете, накъдето гледамъ сега азъ, съ лице къмъ боя, ще се увѣрите, че 13-и полкъ не само не отстъпва, а настъпва. Гърмежитъ отъ усилена стрелба, що допитатъ оттамъ, подтвърдяватъ това. Малко преди да пристигнете тукъ, както ви докладвахъ, на моя отговорност изпратихъ писмена заповѣдь отъ ваше име, командиръ 13-и полкъ — да премине въ настъпление, за повдигане духа и за облекчаване положението ни на лъвото крило. Така че нѣма никакви причини за отстъпление на Кавакъ, за което не трѣбва и да се помисля, толкова страшни ще бѫдатъ последиците отъ него — ще убиемъ духа у войските си, ще насърдчимъ неприятели, когото вече не ще можемъ да спремъ. А какво ще стане съ армиите ни на Чаталджа и

при Одринъ? Независимо отъ това, ако бихме отстъпили, всичката ни полска артилерия, която е сега на позиция, ще падне въ ръцете на противника, по причина слабостта на конетъ и, труднодостъпната мястностъ, и непосредствената близостъ на турцитъ. Много е късно сега да се мисли за отстъпване. Само презъ нашите тѣла тѣ ще могатъ да настъпватъ. Далъ съмъ най-строга заповѣдь до всички части на позицията, че нико крачка назадъ нѣма да се отстъпва. Пристигна и 4./49. дружина, може и тя да се изпрати на лъвото ни крило да подкрепи 22-и полкъ, ако стане нужда; а колкото се касае за дъбния ни флангъ, понеже нѣмамъ донесения оттамъ и отъ мъглата не се вижда какво е положението тамъ, ще отидя въ кариеръ на мястото и тутакси ще ви донеса. Дотогава за отстъпление, както виждате, не може и да се мисли“.

Н. Д. мълчаливо одобри мнението на Б. К. Полковникъ Овчаровъ, виждайки, че отстъпление нѣма да има, и, следователно, нѣма да има предлогъ да се махне по-скоро отъ ужасните шрапнели, които продължаваха да избухватъ надъ главите, помоли Н. Д. да му разреши да замине за с. Кавакъ, че ималъ неотложна работа тамъ (!). Това му се разреши (!), и той не загуби нито мигъ, обърна коня и замина. Една отъ неотложните му работи бѣ да пригответи приемателна позиция на Кавакъ, както това ще се види понататъкъ, увѣренъ, че сегашната позиция е неудържима.

Къмъ това време — 12 ч. 15 м. — пристигнаха три дружини отъ 50-и полкъ на в. Байракъ-тепе, кѫдето по-рано бѣше построена въ резервенъ редъ и 4./49. дружина Б. К. изказа мнение, че може и тази последната да се изпрати въ поддръжка на 22-и полкъ, щомъ 50-и полкъ е вече на разположение. Н. Д. възприе това, извика командира на дружината, майоръ Маринковъ Вълко, комуто даде заповѣдь:

„Нашиятъ лѣви флангъ е застрашенъ отъ противника, който заема вече чифликъ. Преминете въ контрапатака и заемете чифликъ, като настъпите бързо и енергично.“

Командирътъ на дружината съ похвално спокойствие я повежда по насоката, що му бѣ далъ по-рано Б. К. Обаче, поради гжстата мъгла, още отъ самото начало дружината взе погрѣшна посока. Изпратиха тутакси началника на Щаба на 1./7. бригада, майоръ Жиковъ Константинъ да упъти дружината къмъ чифликъ Доганъ-Арсланъ; но, когато началникътъ на Щаба се завръща, тя наново изгуби посоката и пое по доля между рѣтовете О и В, право на югъ; ала навреме бѣ срещната отъ адютанта на 22-и полкъ, капитанъ Гичевъ Константинъ, който я заведе на позицията на 2./22. дружина, кѫдето по това време се намираше командирътъ

на 22-и полкъ. Последният даде заповѣдь — дветѣ дружини (2./22. и 4./49.) да настѫпятъ заедно, да контъратакуватъ и да завладѣятъ чифлика Доганъ-Арсланъ, като обедини командуването подъ началството на подполковникъ Сапуновъ Стефанъ. Тогава 4./49. дружина се развѣрна въ боенъ редъ — съ 16./49. и 14./49. роти въ бойна частъ, а 13./49. и 15./49. роти въ дружина поддръжка, спусна се бѣрзо напредъ, премина презъ веригитѣ на 2./22. дружина, увлѣче ги, и дветѣ дружини извѣриха нѣколко кѣси прибѣгвания подъ бѣсния огънъ на турцитѣ, следъ всѣко прибѣгване залягаха и откриваха честь огънъ по северната окрайнина на чифлика. Когато размѣсенитѣ стрелци отъ дветѣ дружини доближиха чифлика на 200 крачки, майоръ Мариновъ Вѣлко даде заповѣдь да се тръжи „за атака“, и съ грѣмовенъ викъ „напредъ на ножъ!“ и победоносно „ура!“ дружинитѣ, съ слѣти вериги и поддръжки, нахълтаха неудържимо въ чифлика и северната му околнност. Започна се решителенъ бой „на ножъ“ — гѣрди съ гѣрди, въ който турцитѣ неиздѣржаха. Тѣ бѣха отблъснати въ широкия долъ между рѣтовете Т и Т съ страшни загуби. Но и нашиятѣ не бѣха малки: 4./49. дружина за единъ мигъ изгуби единъ ротентъ командиръ, ранентъ, 12 войници убити и 51 ранени. Едновременно съ този пристѫп срещу чифлика Доганъ-Арсланъ откъмъ северъ, водѣше се другъ, както се каза по-рано, откъмъ изтокъ, отъ 3./22. дружина, който бѣ още по-опоритъ и покръвопролитенъ — тази дружина даде най-голѣми жертви презъ този денъ: освенъ убититѣ и ранени офицери, които поименно се споменаха по-горе, дружината изгуби 42 убити войници и 117 ранени; тя завѣрши пристѫпа си съ бой „на ножъ“ въ и предъ чифлика и завладѣ южната честь отъ западната му окрайнина. Южно отъ тази дружина и непосрѣдно съседство съ нея настѫпи 1./22. дружина, която се спусна стремително отъ рѣта О, премина дола западно отъ този рѣтъ, изкачи се на рѣта Т и завладѣ гърба му южно отъ 3./22. дружина. Така, че цѣлиятъ рѣтъ Т, заедно съ чифлика Доганъ-Арсланъ, въ 14 ч. 30 м. бѣ въ наши рѣце, и опасния обхватъ на лѣвото ни крило бѣ победоносно отбитъ. Но противникътъ още не се бѣ отказалъ напълно отъ предначертания си планъ за този денъ. Почна частично повратни действия за обратно завладяване на чифлика, отъ които особено упорити бѣха тѣзи, за да си вземе назадъ изгубеното знаме. Обаче, всички тия повратни действия бѣха отбити съ вихренъ огънъ отъ ротитѣ, които заемаха западния склонъ на рѣта Т; а когато мѣглата се поразреди — и съ огънъ отъ 6./7. и 9./7. батареи — единственитѣ, които оставаха на позиция въ цѣлия лѣвъ участъкъ.

Когато тия кръвопролитни борби се водѣха на лѣвото ни крило за отбиване неприятелския обхватъ, въ съседство

на Мраморно-море, въ сѫщото почти време, дѣсното ни крило — въ съседство на Бѣло-море — тръгна на пристѫп срещу Разрѣзана могила. Въ 11 ч. 40 м. командирътъ на 13-и полкъ получи писмена заповѣдь № 26 (вж. стр. 77) за настѫплеие. Полковникъ Мановъ Стефанъ, намирайки се при командира на 1./13. дружина, майоръ Совкаровъ Георги, даде на последния устна заповѣдь — да настѫпи съ три роти отъ дружината си и съ две картечници, да отблъсне противника и да завладѣе височината съ Разрѣзана могила, а изпрати писмена заповѣдь за сѫщата цель на командира на 3./13. дружина, подполковникъ Каролевъ Иванъ, който получи заповѣдта малко по-късно отъ 1./13. дружина, защото бѣ отдалеченъ отъ командира на полка и бѣше въ това време при 1./7. батарея. Съ получаване заповѣдта, 1./13. дружина излѣзе изъ окопитѣ си на главната позиция и се спусна стремително на казаната могила, развѣрна се въ боенъ редъ съ 4./13. и 3./13 роти въ бойна линия и 2./13. рота въ дружинна поддръжка. Тутакси ротитѣ бѣха забелязани, както отъ неприятеля, който се бѣ затвѣрдилъ на височината Разрѣзана могила съ 50-и Трапезундски полкъ, единъ таборъ стрелци, две картечници и една плаванска батарея, така и отъ батареитѣ му, разположени на в. 195 и въ редутитѣ предъ Булаиръ. Всички откриха кръстосанъ огънъ по настѫпващите роти. Не изпитвали досега почти никакви загуби отъ неприятелския огънъ, понеже до този мигъ на боя бѣха на закрито въ окопитѣ си, тѣ сега понесоха за кратко време чувствителни загуби. Мѣсността, по която настѫпваха, не бѣ забулена съ мѣгла. Но колкото и да бѣше силенъ неприятелскиятъ огънъ, ротитѣ не се разколебаха нито за мигъ; нѣкои отъ тѣхъ газѣха мокритѣ ниви до колѣне въ каль. Използвуваха, обаче, всички гѣнки на мѣстността, кѫдето спираха, откриваха огънъ, поотдыхаха и пакъ съ сѫщия устремъ продължаваха движението напредъ, което бѣ мощно подкрепено и подгответо съ точень и добре насоченъ огънъ отъ главната позиция отъ 1./7., 2./7., 7./7., 8./7. батареи. Ротитѣ отъ 3./13. дружина, макаръ и малко по-късно, настѫпиха по сѫщия начинъ, и скоро се подравниха съ ония отъ 1./13. дружина, като 11./13. 10./13. и 12./13. роти бѣха въ първа линия, а 9./13. рота — въ поддръжка. Срещу Разрѣзана могила бѣ насочена 11./13. рота, а другитѣ роти, съобразявайки се съ нея — вдѣсно отъ нея настѫпваха по склоновете, които се спускатъ направо въ Саросския заливъ. Турцитѣ, безъ да обрѣщатъ внимание на загубитѣ, що тѣрпѣха отъ огъня на настѫпващите роти и картечници и отъ ураганния артилерийски огънъ на бѣлгаритѣ, държаха се яко и непрекъжнато об-

сиваха цѣлата предлежаща мѣстностъ съ огънь, който не бѣше отъ най-точнитѣ, но бѣ потресяващъ съ стихийността си, понеже всичко това хвърчеше надъ главите на открито настѫпващите роти и ги възбуждаше до крайност. При все това, дветѣ дружини продължаваха непоколебимо да настѫпватъ, макаръ управлението имъ да не бѣше обединено подъ едно общо командуване, което трѣбваше да дѣлда това на полковия командиръ, споредъ заповѣдта, нико то пѣкъ бѣ въ рѣдъ на дружинните командири, които се дѣржеха твърде далече отъ ротите си. Благодарение, обаче, на доблестта на ротни и възводни командири, отъ които бликаше такава рѣдка на война проява отъ самоотвержение и благородно надпреварване, заразяваха всички борци така че, общият стремежъ за постигане една и сѫща цель бѣ замѣнила до известна степень необходимостта отъ обединяване командуването. Отъ особена важност е да се изтѣкнатъ тукъ действията на настѫпващите роти въ ония мигове, когато тѣ се доближиха на най-действителния пехотенъ огънь отъ силнодѣржещия се на позицията си противникъ. Ротата, която даваше насоката — 4/13., подъ команда на поручикъ Самоковлийски Д., настѫпваше решително. Предъ възводовете и вървѣха безстрашно възводните командири — подпоручиците: Атанасовъ, Величковъ, Дертилиевъ и ротниятъ фелдфебель Юранъ Велиновъ. Когато достигнаха на сто крачки отъ неприятеля, той поискъ съ вѣроломство и съ махане шапки да ги залъже и задържи по-дълго подъ огъня си, изкарвайки се за християнски войници, каквито имаше тогава въ редовете на турската войска; момчета, това сѫ турци! Цѣлата рота „на ножъ“ и съ оглушително „ура“, нахлу въ неприятелските окопии Разрѣзана могила падна въ български рѣце. Ротата я зае, и веднага почна преследването на бѣгащи противници съ огънь. За кратко време само ротата изгуби двама убити и 12 ранени. Вдѣсно отъ тази рота настѫпваше подпоручикъ Митрушевъ съ дветѣ си картечици, съ които косѣше и сѣше смърть въ редовете на противника, като пристигна почти едновременно съ ротите и зае позиция на Разрѣзана могила, вдѣсно отъ 4/13. рота. Влѣво отъ последната настѫпваше 3/13. рота, капитанъ Рачевъ Димитръ, начело съ храбрите си възводни командири: подпоручикъ Сираковъ Стоянъ и кандидатъ офицеръ: Митковъ Димитръ Харлановъ, Ангеловъ Миланъ и Таневъ Борисъ. Ротата въ устрема си се увлѣче, излѣзе доста напредъ и влѣво отъ 4/13. рота зае позиция и преследва противника съ огънь. При този смѣръ пристъпъ падна убитъ храбриятъ възводенъ старши-подофицеръ Точевъ Никола, и, освенъ него, ротата изгуби 18 ранени войници. Назадъ и въ стѫпало влѣво отъ

3/13. рота настѫпваше 2/13. рота, капитанъ Пеневъ, като дружинна поддръжка. Поради убийствения огънь и тя се развѣрна въ две линии вериги и настѫпи бѣрзо. Ротата се спрѣ влѣво отъ 3/13. рота, на височина съ Разрѣзана могила, удължи бойния редъ на дружината съ лице къмъ шосето Кешанъ—Булаиръ за охрана лѣвия флангъ на дружината, понеже тя тѣрпѣше поражения и въ флангъ отъ неприятелската пехота, която заемаше склоновете на рѣта къмъ чифликъ Куру. Ротата изгуби ранени: младши подофицеръ Иванъ п. Николовъ и десетъ войника. Вдѣсно отъ картечния възводъ настѫпи 11/13. рота, поручикъ Караповъ Боянъ. Макаръ и получила заповѣдъ за настѫпление покъсно, настигна картечния възводъ и едновременно съ 4/13. рота отблъсна неприятелските части, които се дѣржеха срещу нея, и спрѣ на позиция, вдѣсно отъ картечниците. Неприятелски офицеръ, който съ сабля и револверъ принуждаваше войниците си да атакуватъ 11/13. рота, бѣ убитъ отъ редника отъ тази рота Горномалски Рангелъ Стаменовъ. Неприятелските войници, като видѣха, че началникътъ имъ е убитъ, хукнаха назадъ и, преследвани съ огънь, скоро се укриха отъ погледите на ротата. Вдѣсно отъ 11/13. рота настѫпи 10/13. рота, капитанъ Георгиевъ. Срещу ротата действуваше упоритъ противникъ. Тя тѣрпѣше голѣми загуби, но продължаваше твърдо да настѫпва. Възводовете се водѣха отъ командирите юначно, и, когато достигнаха твърде близко до дрѣзкия противникъ, обсипани съ градъ куршуми, тукъ се разиграха зрелища, достойни за отбелязване въ родната ни военна история. Командирътъ на 2-и възводъ, старши подофицеръ Стоевъ Георги, залегналъ съ възвода си на 30 крачки отъ окопите на неприятеля, стана правъ, подъ страшния огънь, запѣ „Шуми Марица“ и поведе смѣло възвода си напредъ; но падна пронизанъ отъ куршумъ въ херойско чело. К-рътъ на 3-и възводъ, кандидатъ офицеръ Драевъ Стаменъ, по сѫщия начинъ скочи правъ съ извадена сабя и повежда юначно възвода си „на ножъ“, но и него постига сѫщата зла участъ. Тогава войниците имъ, вмѣсто да паднатъ духомъ, както това се случва обикновено въ подобни страшни мигове съ бойци по-малко вдѣхновени отъ дѣлга си, се втурнаха неудържимо напредъ съ яростни викове: „Напредъ, на ножъ, ура!“ и съ неутолима жаждъ за мъсть за падналите си началници, нахлуха въ неприятелските окопи и, всички неприятелски бойци, които имаха дѣрзостта да останатъ тамъ, бѣха избити отъ станалия вече чутовенъ български ножъ. Но и ротата за съвсемъ кратко време изгуби, освенъ двамата си херои възводни командири, още петъ войници убити и единадесетъ ранени. Вдѣсно отъ 10/13. рота настѫпваше 12/13. рота, капитанъ Райковъ Крѣстьо. Тя бѣ най-дѣсната,

и напредваше до самия Саросски заливъ. Срещу нея, освенъ многочислени неприятелски стрелци, действуваха две картечници и една планинска батарея. Картечниците косеха и прѣчеха много на ротата да настѫпва, а въ това време се привѣршваха и патроните ѝ. Но на мѣстността, по която напредваше ротата, бѣха прѣснати много турски пушки и сандъци съ патрони. Командирътъ на 1-и взводъ, подпоручикъ Гърчевъ, съ рѣдко самообладание грабна пушка и цѣль сандъкъ съ патрони, откри лично огнь по неприятелските картечници свѣткавично. Войниците му последваха неговия примѣръ, и неприятелските картечници бѣха принудени да мълкнатъ, готовки се да отстѫпятъ. Планинската батарея сѫщо почна да товари, за да отстѫпи. Подпоручикъ Гърчевъ, виждайки това, поведе взвода си, за да завладѣе ордията и картечниците. Когато излѣзе на бѣлото на плоската издигнатина североизточно отъ в. 85, въ лозята, взетъ бѣ отъ 1./7. батарея за отстѫпващъ неприятел и обсипанъ*) отъ нея съ шрапнели. Убитъ бѣ единъ войникъ и единъ раненъ отъ взвода, който обръна назадъ, въ дола, за да се укрие отъ огнь на своята артилерия. Докато известятъ назадъ за погрѣшната стрелба, планинската батарея и картечниците успѣха да избѣгатъ; но при все това, оставиха една картечница, едно ордие и всички щитове на поставките, които ротата завладѣ заедно съ два товара шрапнели, два коня съ патрони, шестъ сандъка картечни ленти съ патрони, четири запасни цеви отъ картечница и два аптечни сандъка съ лѣкарства. Ротата изгуби единъ убитъ и петнадесетъ ранени войници.

Изобщо пристѫпътъ се извѣрши отъ всички тия роти съ такова въодушевление, че дори единъ взводъ отъ 9./13. рота, капитанъ Мициевъ Димитръ, който бѣ въ полкова поддръжка, неможейки да изтѣрпи какъ другите жънатъ слава въ боя, откъсна се отъ ротата си, втурна се напредъ, увлѣче се, слѣ се съ бойните вериги на дружината си и излѣзе съ тѣхъ на позицията при Разрѣзана могила, като даде петь войника ранени.

При тия смѣли атаки „на ножъ“ за отблъсване лѣвото крило на неприятеля нѣкои негови части се държаха упо-

*) Погрѣшната стрелба на тази батарея се дѣлжи на обстоятелството, че тя трѣбаше да придружи настѫпващите дружини. Командирътъ на батареята, вмѣсто да настѫпи съ цѣлата си батарея, съвмѣстно съ 3./13. дружина, какъ бѣ заповѣдано, изпрати две ордия само съ младшия си офицеръ, подпоручикъ Георгиевъ, който, бидейки съ слаба подготовкa, остана назадъ и бездействува. Съ другите две ордия, останали на главната позиция, командирътъ на батареята продължаваше да стрѣля презъ главите на настѫпващите роти, но тази стрелба стана вече пакостна, щомъ ротите се доближиха до противника и се отдалечиха отъ ордията на повече отъ два километра, на което разстояние неприятелските войски слабо се различаваха отъ българските.

рито до такава крайность, че, когато 4./13. и 11./13. роти се доближиха до тѣхъ съ страхотни викове: „Напредъ, на ножъ, ура!..“, тукъ се разигра зрелище, неотбелязано въ военната история. Неприятелските войници вцепенени отъ ужасъ, ставаха прави въ окопитѣ си, безъ да турнатъ ножове, стоеха „мирно“, като по команда за среща на началникъ, и неотговаряха на удара съ ударъ!..

Съ завладѣването на Разрѣзана могила отъ ротите ни, понеже командуването имъ небѣ обединено, а тукъ нѣмащите дружини командиръ, нито к-ра на полка, то ротните командири, незнаейки по-нататъкъ какво да предприематъ, събраха се на съветъ и решиха да заематъ тази позиция да устроятъ ротите си на нея, да попълнятъ патроните и да преследватъ противника, докѫдeto го виждатъ, съ огнь, докато да получатъ нови разпореждания да се заематъ веднага съ укрепяването на позицията. Обаче, противникътъ бѣ упоритъ — поддържанъ отъ батареите си отъ в. 195 и отъ укрепленията при Булаиръ, той предприе поврѣтни действия, за да завладѣе наново Разрѣзана могила. Но тукъ бѣ посрещнатъ съ вихровъ огнь и съ голѣма готовностъ отъ победоносните роти за ударъ „на ножъ“. Най-сетне турците паднаха духомъ предъ сръдния си противникъ и, ужасени отъ голѣмите си загуби, обрънаха гърбъ и въ безредие напускаха бойното поле, преследвани отъ мощната огнь на артилерията, пехотата и картечниците на българите, оставяйки убити: предъ участъка на 3./13. дружина 216 убити войници и 4 офицери, и предъ участъка на 1./13. дружина 238 убити.

Отблъсването на турците отъ Разрѣзана могила и безумното имъ отъ страхъ отстѫпление всѣхъ смутъ въ редоветъ имъ. Тѣ загубиха първата си свобода на действие и почнаха да взематъ мѣрки споредъ повелята на измѣнилото се за тѣхъ положение. И обратно — този успѣхъ на българите повдигна духа на войските имъ отъ дѣсното Крило и отъ центъра до възторгъ, и ни предостави въ наши ръце почина и свободата на действие. Противникътъ почна да съсрѣдоточава войски за подкрепа на лѣвото си крило и за усиливане на центъра си, кѫдете мислѣше сега да опита щастието си — да пробие нашия центъръ.

Всички описани дотукъ действия за обратното завладяване на Разрѣзана могила и на чифликъ Доганъ—Арсланъ съ ръта Т, ставаха въ мѣглата, тѣй че Н. Д. не знаеше нищо за тѣхъ и се колебаеше между две решения: отбрана до крайностъ или отстѫпление. Особено той се беспокоеше за дѣсния флангъ, откѫдете още нѣмаще никакви донесения. Тогава Б. К., за да се избѣгне едно гибелно отстѫпление, за втори пътъ предложи да отиде на дѣсния флангъ, да изучи положението и веднага да донесе за успокоение,

и, безъ да чака одобрение, възседна коня. На тръгване Н. Д. му даде въ разпореждане 1./50. дружина, майоръ Корфонозовъ, отъ войските за маневриране на дивизията. Изпратенъ бѣ тутакси капитанъ Гашаровъ да доведе дружината при Б. К. Когато последниятъ се спусна само на петдесетина метра отъ Байракъ-тепе, той излѣзе неочеквано отъ мъглата, и бѣ изненаданъ отъ слънце, което освѣтляваше мѣстността на дѣсния участъкъ. Той видѣ добре, какво става отъ Сароския заливъ до в. Сиври-тепе. Само тази чука и лежещата предъ нея мѣстност, по главното било, бѣ забулена въ мъгла. Съ просто око той виждаше ясно, че дѣсното крило на 13-и полкъ настѫпва успѣшно, и, следователно, нѣмаше нужда да ходи тамъ. Но, когато спрѣ погледа си къмъ в. Сиври-тепе — центърътъ на позицията, той забеляза съ беспокойство, че тукъ неприятелската пехота съ картечници се бѣ доближила твърде близко до окопитѣ ни, и че положението сега тѣкмо тукъ е най-опасно. И той мигомъ реши да не отива на дѣсния флангъ, а — на центъра, като привлѣче тукъ и дадената му въ разпореждане дружина. Въ полски галопъ се понесе той съ Щаба си за тамъ. По това време неприятелската артилерия (която бѣше вече на позиция на в. 195 и която не се виждаше, но мъглата, що я забулваше бѣ така низко надъ нея, че тя виждаше всички наши движения задъ дѣсния участъкъ), щомъ зърна Щаба на бригадата (петь—шестъ конника) да лети бѣзо къмъ Сиври-тепе, мигомъ го обстреля съ шрапнели. Подъ този огънь Щабътъ пробѣга разстоянието единъ и половина километра, що го дѣлѣше отъ чуката. Когато я доближи на стотина крачки, нѣколцина артилерийски офицери, които бѣха въ наблюдателната точка на 5./7. батарея, северозападно отъ чуката — командирътъ на 7-и с. с. артилерийски полкъ, полковникъ Райновъ Василь, адютантътъ му, командирътъ на 2./7. отдѣление, майоръ Захариевъ Захари, съ адютанта си, командирътъ на 5./7. батарея капитанъ Панайотовъ Иванъ, и др. срещнаха Б. К. съ радостно „ура“, макаръ противникътъ да бѣше толкова близко, и макаръ предъ батареята да нѣмаше наша пехота, понеже мѣстността не позволяваше това. По наблюдателната точка стреляше неприятелска картечница. Б. К. скочи отъ коня, последванъ отъ офицерите си, влѣзе бѣзо въ наблюдателния пунктъ на закрито и изучи положението отъ присъствующите офицери и отъ това, което видѣ самичъкъ. Сега той, при страхъ си отъ неизвестното положение на лѣвото ни крило, при твърде опасното положение въ центъра на позицията, бѣ обладанъ отъ другъ по-сѫщественъ страхъ — да не би Н. Д. да даде заповѣдь за отстѫпление въ негово отсѫщество. Време за губене нѣмаше. Б. К. реши въ себе си да отклони по косвенъ начинъ едно гибелно

отстѫпление и продиктува въ 1 ч. сл. пл. (13 часа) съ високъ гласъ, предъ всички присъствующи офицери, на началника на щаба си, майоръ Живковъ, следното писмено донесение:

„№ 67. Острата могила (Сиври-тепе Е. А.) 26. I (8. II) 1913 год.
Положението на дѣсния флангъ е добро.

Полковникъ Мановъ е миналъ въ настѫпление съ една дружина и една батарея къмъ могилата около морето (Разрѣзана могила Б. А.).

Майоръ Нейковъ (4./22. дружина Б. А.), въ центъра се държи здраво.

Щомъ пристигне дружината на майора Корфонозова (1./50 дружина Б. А.) ще премине въ настѫпление.

Командиръ на бригадата,
Полковникъ Митовъ“

Съкровената мисъль на Б. К. бѣ, че, следъ едно таково донесение — че 13-и полкъ настѫпва, а не отстѫпва — голѣма отговорност взема върху си, който би се решилъ да предприеме, безъ най-уважителни причини, едно отстѫпление, което би докарало неминуемо до неизбрими злочестини, ако не и до непоправимо поражение. Независимо отъ това, понеже дветѣ ни крила настѫпиха вече и бѣха се подали напредъ, отблъсвайки неприятеля, то реши и той да настѫпи въ центъра, при удобенъ моментъ, като пристигне дружината.

Какво бѣ въ това време истинското състояние на главния деецъ въ боя — нраствената мощъ, безъ която никога нито една победа не е била спечелена? Отговорътъ се на мира въ високия или падналия духъ у войските и главно у тѣхните началници, което отъ разказаното дотукъ е изтѣкнато донѣкѫде. Но този духъ не бѣ на еднаква височина у всички началници. Така: началникътъ на дѣсния участъкъ, при все че имаше успѣхъ, искаше настоятелно подкрепление, безъ нужда, разбира се, предъ да бѣше донесълъ за положението предъ участъка си, и съ мѣлчанието си караше ржководителя на боя да иска самичъкъ тия сведения; началникътъ въ центъра се държеше здраво, но и той поиска подкрепления, защото противникътъ се бѣше доближилъ дори на 75 крачки отъ окопитѣ му. Но имаше и студено самообладание, и повишенъ духъ, както бѣ, напримѣръ у командира на 7-и с. с. артилерийски полкъ, полковникъ Райновъ и батареитъ му, както бѣ въ 2./13. дружина, въ което Б. К. се увѣри лично на самото място. Ето какво пише командирътъ на дружината, полковникъ Жабински Иванъ, въ описанието си на боя: „Благодарение на гжстата мъгла, противникътъ можа да се доближи до позицията на 200 крачки до окопитѣ, а картечниците му — на 250 крачки и батареите на високата кота 127 (това е грѣш-

ка отъ неточно четене на картата — батареитѣ на противника излизатъ на в. 195, Б. А.). Дадохъ на ротитѣ и батареитѣ отъ подучастъка изрична заповѣдь, че нито крачка назадъ нѣма да се отстѫпи и ударътъ ще бѫде посрещнатъ на позицията и самитѣ окопи. Сѫщото се съобщи и на батареитѣ които нѣколко пѫти питаха да ли да отстѫпятъ, като имъ се втѣлпи отъ менъ, че, за да вземе противника батареитѣ имъ, ще трѣбва да мине презъ нашите трупове и тогава да дойде до тѣхъ, и четвѣртъ сѫдъ да поддържатъ дружината ми. Това спаси положението на центъра". Тукъ действуваше и капитанъ Панайотовъ Иванъ, командиръ на 5./7. батарея, предъ която нѣмаше никакви наши пехотни части. Ето какво пише той за действията си въ този най-опасенъ мигъ на боя въ центъра: „Следъ даването на четири батарейни реда (по неприятелска планинска батарея на 600 м. югозападно отъ в. 195 Б. А.), около 10 ч. 30 м.* пр. пладне падна гъста мъгла — нищо не се виждаше. Батареята прекрати огъня. Докато траеше мъглата, сѫдейки по честия пушеченъ и картеченъ огънь, противникътъ настѫпваше твърде енергично и дръзко. Нашите пехотни части** се отдръпнаха на главната ни позиция и застанаха редомъ съ ордията. Положението ставаше критическо, защото противникътъ настѫпваше съ превъзходни сили, усилено стреляше, а въ другъ, нищо не се виждаше, за да се отгадае, кѫде насочва удара си, а най-важното, че нашата отбранителна линия бѣше много тѣнка. Липсаха ни при това подкрепления въ тоя пунктъ. Предъ неизвестността, забеляза се едно смущение у войниците, особено у пехотното прикритие, нѣкои отъ които ставаха и се отдалечаваха назадъ, подъ предлогъ, че отиватъ за свръзка. Застанахъ срѣдъ батареята, заповѣдахъ да се дотъркалятъ ордията напредъ, на самия гребенъ, и пригответъ за близка отбрана. Сѫбъщихъ на чиноветѣ отъ батареята, че тукъ, на главната позиция, ще се приеме удара, дума за отстѫпление не трѣбва да става — или всички ще умремъ, или, когато противника да дойде до батареята, съвмѣстно съ пехотинците ще го контратакуваме и унищожимъ, за което да се пригответи шансовиятъ инструментъ за лична отбрана. Предупредихъ всички, въ туй число и пехотното прикритие, че ще застъпятъ този, който посмѣе да напустне мѣстото си. Това релямъ този, който посмѣе

*) Повечето отъ описанията за боя съвсемъ различно опредѣлятъ часа за падането на мъглата, като се почне отъ 8 ч. 30 м., та до 11 ч. 30 м. Въ действителностъ, мъглата падна въ 9 ч. 30 м. Б. К. съ часовникъ въ ръка отбеляза всички събития въ боя; по този начинъ отбеляза, когато е билъ забуленъ съ мъгла въ 9 ч. 30 м.

**) Това сѫ наблюдалитѣ застави, съглеждаватъ (патрулитѣ) и секретитѣ, които сѫ се отдръпнали въ окопитѣ на главната позиция, а не бойнитѣ части, които заематъ окопитѣ.

ободри всички. Пушечниятъ и картеченъ огънь на противника се усили извѣнредно много, и по долината на около 100—150 крачки се забелязваха вече силуетитѣ на турски войници. Открихъ огънь отъ цѣлата батарея, като обстрѣлахъ на редове предлежещата мѣстностъ. Ефектътъ отъ туй обстрѣлане бѣ, че огънътъ на противника взе да по-утихва, което значително ободри и окуражи войниците".

Отъ току-що приведенитѣ изводки отъ описанията може да се сѫди съ известна положителностъ, какво бѣ положението въ центъра и на дѣсното крило на позицията, и съ каква нравствена мощь бѣха въодушевени главнитѣ дейци тукъ. Обаче, отъ най-голѣма важностъ е за самата действителностъ да се знае до каква степень бѣ обвзетъ отъ твърда воля да победи главниятъ деецъ въ този мигъ на боя — Н. Д., който отъ 11 ч. 40 м. пое лично ржководенето на боя, и какъ го е ржководиъ.

Следъ заминаването на Б. К. за центъра на позицията, на наблюдателната му точка остана Н. Д. съ нѣкои отъ офицеритѣ на щаба си. Тукъ, къмъ 13 часа, Н. Д. долови въ мъглата, че се оттегля отъ боя офицеръ. Повика го. Оказа се, командирътъ на 3./7. батарея, капитанъ Радоевъ Петъръ, който, както видѣхме въ началото на боя, по свой починъ, бѣ смѣкналъ две ордия на 800 метра югоизточно отъ позицията си, по рѣта В, съ цель да може да стреля по-отблизо по настѫпващия противникъ; смутенъ отъ падането на мъглата, а следъ това уплашенъ отъ отстѫпването на 5./22. рота (части отъ която се оттегляха предъ считѣ му задъ ордията) следъ дълго колебание, той, подъ предлогъ да види, какво правятъ горнитѣ му две ордия, оставилъ на мѣстото имъ смѣкнатитѣ напредъ, и се оттегли самичъкъ въ северна посока, по рѣта В; въ мъглата не видѣ горнитѣ си ордия, отмина ги и се натъкна на Н. Д. Запоярко освѣтление истинското душевно състояние на участниците въ тази среща, нека приведемъ произлѣзлия тукъ разговоръ, който капитанъ Радоевъ чистосърдечно излага въ описанието на действията си въ този бой:

„Следъ получаване заповѣдта да не стрелямъ* и падането на мъглата, дойде при мене (изпратенъ отъ батарейния ми фелдфебель) единъ коненъ ординарецъ, който ми доложи, че планинскиятъ обозъ билъ отстѫпилъ назадъ, та какво да правѣлъ той съ нашия обозъ. Заповѣдахъ да се съобразява съ обозитѣ на полскитѣ батареи.

„Убийствения огънь, а особено този отъ флота**),

*) Заповѣдано му бѣ да не стреля по чифлика Доганъ-Арсланъ, защото наши части контратакуватъ последния и сѫ много близко до него.

**) До това време неприятелските броненосци не стреляха по позицията, а къмъ селото Екземиль и по-назадъ.

който всъка секунда можеше да унищожи*), даже само съ един снарядъ, раклата, оръдието и хората, невъзможността да стрелямъ презъ непроницаемата гъста мъгла, предвидъ получената отъ командира на 22-и полкъ заповедъ — да не стрелямъ по чифлика, където именно тръбаше сега, ако можеше да се стреля, ме поставяше въ най-межително положение, „да търпишъ поражения, безъ да можешъ да поражавашъ“, но на това положение тръбаше да се намери изходъ и като оставилъ взводния командиръ при ввода, излъзохъ нагоре... за да искамъ указание, а също, ако мога да разбера и положението на горния си взводъ. Тукъ недалече отъ ввода си съзрѣхъ група офицери, отъ които бѣхъ повиканъ. Тамъ бѣше н-ка на дивизията съ часть отъ щаба си. Генерала ме запита: „капитанъ Радоевъ, вие идете отдолу, я ми разясните какво е тамъ положението?“ Доложихъ, че турцитъ настѫпватъ въ безчленни маси, че отначало тѣ стремително настѫпваха по брѣга за къмъ Кавакъ-дере, обаче като не успѣхме да го задържимъ, но настѫпването имъ право къмъ чифлика е тѣй упорито и бѣсно и настѫпватъ въ таквъзъ множество, че нашитѣ тѣнки вериги, макаръ съ стойкостъ, бавно и въ редъ но все пакъ се отдръпнаха отъ чифлика и идатъ насамъ. Тѣ сѫ на стотина крачки предъ моите оръдия. Турските вериги не се виждатъ, но ще сѫ вече на другия брѣгъ на дола. Положението е критично**).“

Ето мъглата, малодушието и липсата на връзка съ бойната част на отпреддействуващата пехота, докѫде довеждатъ въображението. „Убийствениятъ огънь, а особено този отъ флота“, е толкова страшенъ, че... „хора убити и ранени — нѣма“ въ 3./7. батарея презъ течение на този бой, сведения, които самъ батарейниятъ командиръ дава въ описането си. За още по-ясно освѣтление призранинъ ужаси, които описва командирътъ на 3./7. батарея въ единъ мигъ, когато положението ни на лѣвото крило бѣ досущъ подобрене (но той не знае това), привежда се тукъ заключението отъ описането на действията на 2./2. планинска батарея въ сѫщия бой, която е била на 400 метра западно отъ 3./7. батарея и, следователно, била е по-изложена отъ последната:

„Въ дневния бой, пише капитанъ Поповъ, батареята изстреля всичко 323 шрапнели по неприятелски пехотни части въ беспорядъчни маси и имъ нанесе доста голѣми поражения, тѣй като нѣмаше шрапнелъ, който да не попада въ цель.“

*) Привидно: отъ малодушие.

**) Всички приведени изводки сѫ оставени безъ поправки.

Презъ всичкото време на стрелбата батареята не бѣ безпокоена отъ артилерийски огънь, а само отъ неприятелски пехотенъ.

По неприятелска артилерия не стреляхъ, тѣй като тава не се показа презъ ясното време въ участъка на батареята. Ранени или убити хора и коне батареята въ днешния бой не даде.“

Изяснено отъ капитанъ Радоевъ по горния начинъ, положението на боя въ лѣвия участъкъ, се видѣ на Н. Д. толкова правдоподобно, че той възкликалъ предъ окръжаващите го: „Единствениятъ, който ме освѣтили истински върху положението, е капитанъ Радоевъ!“ И повлиянъ отъ него, даде тутакси заповѣдъ 2./2. планинска батарея, (капитанъ Поповъ), да отстѫпи, отъ очаквателната си на Байракъ-тепе позиция, да отиде чакъ на височинитѣ при селото Екземиль и тамъ да заеме приемателна позиция, заедно съ 4./50. дружина, майоръ Ивановъ, като се окопаятъ. Изваждането на тази батарея въ решителния мигъ отъ най-опасния участъкъ на боя и изпращането ѝ назадъ, на приемателна позиция, бѣше вече начало на отстѫпление. А тази батарея, вмѣсто назадъ, тръбаше да бѫде изпратена тѣкмо въ обратна посока — напредъ, като придружаваща*) нашите пехотни части, които контратачуваха въ това време. Но и началницътъ на Щаба на дивизията постоянно въ необходимостта отъ отстѫпление, и не се отказа отъ заблудата си. Потресенъ отъ буйнитѣ неспирни тѣтнеки, които долитаха отъ позицията, очаквайки всъки мигъ отстѫпление, той изпрати на приемателна позиция при с. Кавакъ изведенитѣ две батареи отъ дѣсния участъкъ на позицията. Тия две батареи (2./7. и 7./7.) действително се снеха отъ главната позиция въ 15 ч. 30 м. — въ онзи мигъ, когато турцитѣ съсрѣдоточиха вече сили за пробивъ на центъра ни — отстѫпиха назадъ, при с. Кавакъ, и тукъ излъзоха на позиция на височината непосредствено на югоизтокъ отъ селото (по билото на Текиръ-Дагъ), като тутакси почнаха да се окопаватъ и да пригответъ даннитѣ за стрелбата си. Каква е била повелителната необходимост да се изваждатъ батареи отъ боя, да се изпраща дружина при селото Екземиль, да се отслабватъ защитниците на позицията при наличността на цѣлъ 9-и нескорост. артилерийски полкъ, който презъ цѣля денъ на боя бездействува на бивака си, при с. Екземиль?

Ясно е, прочие, че предвзетото решение за отстѫпление почна да се турга въ действие. Обаче, тѣкмо въ това време — 13 ч. 20 м. — Н. Д. получи донесението № 67 отъ Б. К.,

*) Германскиятъ уставъ за обучение на пехотата отъ 1906 год., § 331, гласи: „Придружаване атаката съ отдѣлни батареи повдига нравствения духъ на пехотата и може да побърка на едно отстѫпление“.

отъ което се увѣри, че дѣсниятъ ни флангъ не отстѫпва, а напротивъ — настѫпва успѣшно, че положението на дѣсното ни крило и въ центъра ни е добро; а отдалечаващето се „ура“ на лѣвото ни крило, къмъ страна на противника, потвърдява, че и тамъ положението не е лошо, и благодарение на тия обстоятелства, отстѫплението бѣ осуетено.

Малко следъ получаване споменатото донесение, дойде при Н. Д., който въ това време бѣше при резерва си, на Байракъ-тепе, старши подофицеръ отъ 22-и полкъ, напусналъ частта си отъ страхъ, и уплашено каза на генерала, че противникъ въ тѣлпа отъ 3,000 души настѫпва по дола (сочейки между рѣтоветъ В и Е). Н. Д., забелязвайки уплашения видъ на подофицера, не повѣрва на донесението му и даде заповѣдъ — „Изпѣждете този уплашенъ д... отъ тука!“. Но следъ нѣколко минути се чу „ура“, и Н. Д. даде заповѣдъ — 2./50. дружина, майоръ Щиляновъ, да настѫпи по указания отъ подофицера доль и да атакува, ако срещне противникъ. По този начинъ въ разпореждането на Н. Д. остана, като резервъ, само една дружина — 3./50., подполковникъ Ефтимовъ, разположена на Байракъ-тепе.

И тѣй, голѣмитѣ три опасности въ този бой: а) действителната — обхватътъ на лѣвия ни флангъ и завладяването отъ противника на чифлика Доганъ-Арсланъ; б) привидната — отстѫплението на 13-и полкъ, споредъ не вѣрното донесение на малодушния войникъ отъ 22-и полкъ; и в) най-сѫществената — предвзетото решение за отстѫпление, бѣха отстранени. Предъ центъра на позицията, противникътъ, благоприятствуванъ отъ мѣглата, която продължаваше да го забулва, и подкрепенъ мощно отъ артилерията си на в. 195, нахълта въ мѣрвото пространство, що се образува непосрѣдно предъ самитѣ окопи на 4./22. и 2./13. дружини, и се приближи на 200—300 крачки отъ тѣхъ, а на мѣста — и на 60—70 крачки. Тукъ бѣ последната му надежда, и той се напъна съ крайни усилия, за да подготви удара съ ножъ и да пробие центъра ни. Чуха се вече командитѣ му, сигналитѣ му съ тръби и викове: „Юрушъ!“. И картечницитѣ му се доближиха на 200—300 крачки и опипаха съ курсуми участъците на споменатитѣ дружини. Къмъ 15 ч. 30 м. решителниятъ му ударъ бѣ вече готовъ

— всѣки мигъ се очакваше последниятъ му наскокъ и удача на ножъ! Тѣкмо въ този часъ дойде въ наблюдателния пунктъ на 5./7. батарея войникътъ отъ 16./22. рота, Александъръ Стефановъ Гаджовъ, отъ с. Кара-Бунаръ, който подъ градъ курсуми прибѣгна 500 метра на открито, за да покаже на артилерията мѣстото, кѫдето били скрити неприятелските картечници Б. К., който се намираше тукъ — въ наблюдателната точка, бѣше въ вѣзоргъ отъ необикновеното усърдие и безстрашие на войника, запита го за име-

то и мѣсторождението му, записа си ги, и му заповѣда да постави пушката си на валчето и се премѣри точно въ картечницитѣ, които едва се съзираха презъ мѣглата. Капитанъ Панайотовъ гледаше по мѣрната линия на насочената пушка, съзрѣ картечницитѣ и веднага даде нужнѣ разпоредби: две ордия отъ батареята му се изтикаха смѣло напредъ, на гребена, подъ огъня на противника, и съ шрапнель на картечно действие тутакси накараха картечницитѣ да замлѣкнатъ. Този внушителенъ огънь на нашитѣ ордия презъ главитѣ на турския пехотни части ги накара да заставятъ атаката си, смути ги и ги разколеба. Настигъ изсъсрѣдоточи прѣсни сили отъ дола, западно отъ рѣта Р и откъмъ завоя на Соукъ-дере къмъ центъра ни, за да тласне атаката напредъ. Почна се нова подготовка на пристѣна съ ожесточенъ огънь по центъра, на който нашитѣ роти вече не отговаряха, а бодро и внимателно следѣха да посрещнатъ съ огънь и ножъ всѣки опитъ на неприятеля за движение напредъ.

До този мигъ на боя двата турски броненосци, прегътствувани отъ мѣглата, стреляха въ тила на позицията, къмъ с. Екземиль и по-нататъкъ, съ цель, види се, да попрѣчатъ на приидването на подкрепления; но сега тѣ застанаха срещу лѣвия флангъ на позицията и започнаха да обстрѣлятъ въ Сиври-тепе — центърътъ на позицията, кѫдето мѣглата почна да се разрѣдява по малко, и по този начинъ подкрепяха пристѣна на пехотата си. Обаче, този огънь отъ флота бѣ недействителенъ и не причини почти никакви поражения. Единъ снарядъ отъ голѣмъ калибръ удари на 50 крачки отъ наблюдателната точка на 5./7. батарея, цѣлъ гейзеръ отъ прѣсть избухна и засипа намиращитѣ се тамъ офицери, като контузи леко командира на 2./7. отдѣление, майоръ Захариевъ Захари и Б. К.

Такова бѣ положението въ боя, когато въ 16 ч. 30 м. то се промѣни и взе другъ обратъ. Това ще бѫде разказано въ следния отдѣлъ.

Трети периодъ на боя.

Събота 8-и февруари 1913 г., отъ 16 ч. 30 м.
до 18 ч. 30 м.

(Гледай планъ № 3).

„Победата прилага всъкога на тия, които я заслужаватъ чрезъ по-голѣма сила на воля и на умѣніе.“ Маршалъ Фошъ (De la conduite de la guerre, p. 190).

„Победата е равна, прочие, на волята плюсъ упоритостта.“
Дьо Бракъ.

„Въ боя се оправдава старото правило, че и дветѣ страни се боятъ една отъ друга. Победата при надлежи на тогова, който първи вземе връхъ надъ това впечатление и въ нравствено отношение стане господарь на положението; понеже надъ всичкитѣ сили по-горе стоятъ тѣзи, които вълнуватъ душата и я изпълняватъ или съ страхъ и грижи, или съ слабостъ и самоувѣреностъ.“
Фонъ деръ Голцъ.

Отблъснати съ голѣми загуби отъ чифлика Доганъ—Арсланъ, отъ ръта Т. и отъ Разрѣзана могила, турцитѣ отстъпиха безредно, съ размѣсени части, отъ които едни бѣгаха на ръта Ъ, други — къмъ безопасната ивица на брѣга на Мраморно-море, трети се спускаха въ дола, между рѣтоветѣ Р и Ъ, и тукъ се мѫчеха да се уредятъ. Нѣкои тaborи въ този долъ не бѣха още взели участие въ боя и не бѣха разколебани. Щомъ бѣгашитѣ излѣзоха отъ кръгла на действието на огъня ни, възползвани отъ мъглата и отъ прикритията, които имъ даваше мѣстността, спираха по гребена на ръта Ъ, отъ къмъ Мраморно-море, и задъ въ 85. къмъ Сароския заливъ, кѫдето се мѫчеха, непреследвани, да се уреждатъ и започнаха да се окопаватъ. Тѣй като, въ центъра, турцитѣ бѣха вече доближили до нашите окопи на разстояние за ударъ на ножъ, тѣхното командуване ре-

ши сега да пробие центъра ни, и да насочи срещу в. Сиври-тепе останалитѣ прѣсни, неразколебани тaborи, намиращи се въ дола между рѣтоветѣ Р и Ъ, и резервиратъ си, отъ завоя на Соукъ-дере къмъ в. 195 и чифлика Куру.

По това време нашето положение бѣ следното:

Въ лѣвия участъкъ. Двадесетъ роти отъ три различни полка — дванадесетъ отъ 22-и полкъ (въ това число и картечната рота), четири отъ 13-и полкъ и четири отъ 49-и полкъ — заемаха западния склонъ на ръта Т (лѣвия брѣгъ на широкия долъ, между рѣтоветѣ Ъ и Т). Тия роти, отъ петъ дружини: 2./22., 3./22., 1./22., 4./13. и 4./49., размѣсени, но съ повишенъ духъ, бѣха разположени приблизително въ следния редъ, отдѣсно налѣво (отъ северъ къмъ югъ) въ първа линия: 16./49., 6./22., 15./49., 7./22., картечната рота на 22-и полкъ, 5./22., 9./22., 14./49., 8./22., 12./22., 10./22., 11./22., 2./22. и 1./22. роти; въ втора линия: задъ чифлика Доганъ-Арсланъ — 13./49., 15./13., 16./13. и 13./13. роти; на стѫпало задъ лѣвия флангъ — 4./22. рота, и на стѫпало задъ 16./49. рота — 14./13. рота (б възвода). Въ тази обстановка преднитѣ роти преследваха противника съ огънь докѫдете се вижда въ мъглата, поустроиха се, попълниха патронитѣ си и почнаха да се окопаватъ.

Въ центъра. Положението бѣ сѫщото, както и въ началото на боя: — 4./22. дружина заемаше непоколебимо окопитѣ си предъ в. Сиври-тепе.

Въ дѣсния участъкъ. Вдѣсно отъ 4./22. дружина, заемаше непоколебимо окопитѣ си предъ в. Сиври-тепе и пѫти с. Булаиръ — гр. Кешанъ, отлѣво надѣсно, бѣха четири роти въ първа линия: — 16./13., 8./13., 7./13., 1./13. и две картечници; и въ втора линия: — 5./13. рота. Тия части отъ 13-и полкъ заемаха непоколебимо сѫщото положение, както бѣ въ началото на боя. Между казаното шосе и Сароския заливъ на плоската издигнатостъ съ Разрѣзана могила, единъ километръ предъ главната позиция, бѣха седемъ роти и две картечници въ следния редъ, отлѣво надѣсно: въ първа линия — 2./13., 3./13., 4./13. роти, две картечници отъ 13-и полкъ, 11./13., 10./13., 12./13. роти, и въ втората линия — 9./13. рота.

На позицията по това време оставаха въ бойна линия, отъ дванадесетъ батареи (9 полски и 3 планински) само шестъ полски батареи, отлѣво надѣсно: 6./7., 9./7., 5./7., 4./7., 8./7. и 1./7., които запазиха сѫщите мѣста, както и преди почването на боя; а другите батареи бѣха извадени неоснователно и ненавреме изъ боя: планинските батареи — отъ командирътъ на 2./22. дружина; 3./7. батарея — по починъ отъ батарейниятъ си командиръ и съ разрешението

на Н. Д.; 2./7. и 7./7. батареи отъ началникътъ на Щаба на 7-а Рилска дивизия и изпратени отъ същия на приемателна позиция на рида Текиръ-дагъ, предъ с. Кавакъ; 2./2. планинска батарея и 4./50. дружина бѣха изпратени назадъ, отъ Н. Д., на приемателна позиция при с. Екземиль на в. 210; а 3./7., 1./2. и 3./2. планинска батареи бѣха на очаквателна позиция на в. Байракъ-тепе. По този начинъ, въ лѣвия участъкъ, отъ Сиври-тепе до Мраморно-море, нѣмаше вече нито едно наше оржие на позицията.

Въ бригадна поддръжка бѣ 1./50. дружина, въ дола северозападно отъ Сиври-тепе. Задъ крайното ни лѣво крило, до брѣга на Мраморно-море бѣ 2./50. дружина въ поддръжки на 22. полкъ.

За резервъ на дивизията остана само 3./50. дружина, на в. Байракъ-тепе, и 9-и нескоростреленъ артилер. полкъ (петъ батареи), на бивакъ при с. Екземиль. Две батареи отъ този полкъ бѣха изпратени да замѣстятъ извадените отъ боя 2./7. и 7./7. батареи; но пристигнаха късно на позицията и не взеха никакво участие въ боя.

Брѣгътъ на Мраморно-море се охраняваше отъ лѣвия флангъ на позицията до устието на Кавакъ-дере, отъ 3./22. рота и отъ устието на последното до Шаркъой — отъ 49-и полкъ (три дружини и четири картечници) и две скроострелни планински батареи.

При това положение на двата противници, и малко преди 16 ч. 30 м., 13./22. рота бѣ много беспокоена отъ огъня на доближилия се въ мъглата противникъ, който не се виждаше. Тогава командирътъ на ротата, поручикъ Душковъ, изпрати редниците Янко Младеновъ и Ив. Д. Джукеловъ, които по желание се озоваха на поканата отъ ротния си к-ръ, да изгонятъ залостилиятъ се наблизо неприятелски стрелци, за да рарузнаятъ какъвъ противникъ иматъ на среща си и къде точно се намира. Двамата войници бѣзо се скриха въ мъглата и се натъкнаха на две неприятелски роти, отстоящи отъ окопите на 13./22. рота само на 150 кракчи, залегнали въ мъртвото пространство, югозападно отъ в. Сиври-тепе. Тутакси Янко Младеновъ падна убитъ, а Ив. Д. Джукеловъ, раненъ се върна въ ротата си като посочи точното място къде сѫ залегнали неприятелските роти. Потъхъ подпоручикъ Бѣлковски, съ второ оржие отъ 9./7. батарея, което бѣше до самитъ окопи на 13./22. рота, откри честъ, шрапнеленъ огънь на картечно действие; а поручикъ Душковъ съ ротата си (два взвода) откри огънь съ отлично издържани залпове. Неприятелските роти бѣха изненадани, спрѣха стрелбата, понасяйки голѣми загуби*), не

*) Следъ боя, предъ 13./22. рота, намиратъ убити: единъ ротенъ командиръ и 40 неприятелски войници.

можаха да издържатъ мощния огънь, избѣгаха назадъ и дадоха начало за отстъплението на турцитѣ отъ центъра. Съ-седните на бѣгашите роти, неприятелски части, бѣха силно изплашени, и намѣсто „юрушъ“, за който току-що се готовиха, тѣ останаха заковани на мястото си, като спрѣха дори стрелбата. Но друга, още по-страшна изненада ги очакваше. Тъкмо въ този часъ (16 ч. 30 м.) почна да се вдига мъглата, постепенно но бѣзо, забелязватъ се и блѣсъците на невидимите досега неприятелски топове на в. 195, на открита позиция — само на 1800 метра отъ нашите оржия.

Артилеристите ни бѣха въ възторгъ — уаде имъ се твърде сгоденъ случай, да покажатъ на противника си пре-възходството на мирновременната си бойна подготовка и да му дадатъ единъ незабравимъ урокъ, съ точната си и съ-крушителна стрелба.

Всички офицери отъ наблюдателната точка на 5./7. батарея, съ вдигането на мъглата, станаха прави и насочиха също тукъ, забелязвайки открыто стърчащите неприятелски топове на разстояние на най-действителенъ артилерийски огънь, каза на командира на 7-и скроостреленъ артилер. полкъ: „Ето добра целъ за нашата артилерия, но трѣбва тя първа да мине на поражение съ близантни гранати“. Полковникъ Райновъ даде заповѣдъ на командира на 5./7. батарея да открие огънь по неприятелската артилерия съ близантни гранати. Оказа се, обаче, че при оржията нѣма такива. Тогава Б. К. разпореди всѣки войникъ отъ ротата на 1./50. дружина, която се намираше до самитъ ракли на 5./7. батарея, да вземе по две близантни гранати и, бѣгомъ, да ги донесе при оржията. Въ мигъ войниците отъ тази рота се затичаха съ по два патрона нагоре къмъ оржията; атия последните се избутаха на самия гребенъ на открыто. При-слугата при тѣхъ, спокойно, като на мирновременно упражнение, насочише оржията си по готовите данни за стрелба. Неприятелската артилерия, щомъ забеляза оржията ни на открита, откри по тѣхъ рѣдъкъ, шрапнеленъ огънь за престрелване, обаче, нескопосно се престреля, като даде удари далече предъ оржията ни и още по-далече, презъ главите ни назадъ се прѣскаха шрапнелигъ и, и докато да мине на поражение, 5./7. батарея съ всичките си оржия, откри огънь съ близантни гранати на редове. Подпоручикъ Шарковъ, отъ тази батарея, стреляше съ възвода си по лѣвия топъ на противника, който тутакси бѣ разрушенъ и прислугата около него бѣ избита. Веднага огъня се пренесе по второто неприятелско оржие, което бѣ разрушено съ първия още редъ. И това се наблюдаваше съ просто око

отъ всички защитници на позицията въ центъра. Гърмотевично „ура“ се изтръгна неочекано отъ възторгъ изъ гърдите на всички борци. Прислугата при останалите турски топове, като забеляза очевидната участь, която я очакваше, търти кой накъде види, за да дира укритие, и остави само топовете да стърчатъ открито на североизточния склонъ на в. 195. Почти едновременно по дъсните ордия на неприятелската артилерия откри шрапнеленъ огънь и 9./7. батарея. Раниха командира на трето ордие отъ тази батарея, младши-подофицеръ Ст. Тодоровъ, който, тутакси следъ превръзката изтърпѣ болките и се върна доблестно въ боя при ордието си.

Между това, мъглата се съвършено вдигна. Неприятелската пехота, която се криеше твърде близко въ мъртвите пространства предъ окопите ни, като виждаше участъта на артилерията си, бѣгството на дветѣ си роти, разбити отъ залповете на 13./22. рота и второ ордие отъ 9./7. батарея, ужасена отъ стихийния огънь на артилерията ни, който лежащ презъ главите имъ и — отъ победоносното „ура“ на пехотата ни въ центъра — се увѣри, че ще бѫде атакувана на ножъ, забрави своя „юрущъ“, излѣзе отъ закритията си и въ неудържимъ бѣгъ, въ пълно безредие открило се прѣсна като стадо по склоновете, които се спускатъ отъ в. Сиври-тепе къмъ страната на противника и по ония, които се възкачватъ къмъ в. 195. Чакъ сега защитниците на центъра видѣха ясно, каква неминуема опасност ги е застрашавала и съ какво несравнено числено превъзходство противникътъ се е готвѣлъ да се нахвърли върху имъ. Тогава всички наши роти отъ центъра откриха най-честъ огънь по бѣгащия противникъ, който гледаше мигъ по-скоро да се скрие въ гънките на местността. Въ бѣгството си неприятельтъ не се спрѣ за стрелба, и нито единъ куршумъ, нито единъ шрапнель не долитаše вече откъмъ негова страна; тъй че, никой не беспокоеше вече защитниците на позицията, и стрелбата имъ ставаше все по-точна и по-смъртоносна. Батареите: 9./7., 5./7., 4./7. и 8./7., бѣха изтиканы на билото, на открито; ордията, изригваха най-честъ огънь, съ какъвто можеха да действуватъ презъ този денъ. Полковникъ Райновъ спокойно обикаляше и провѣряваше батареите си, наблюдавайки едновременно страхотните поражения върху бѣгащата неприятелска пехота, кѫдето всѣки нашъ шрапнель поваляше цѣла купчина неприятелски войници. Бойното поле предъ позицията до 1800 метра се осъ съ трупове.

Точно когато неприятелската пехота започна да бѣга отъ центъра, командирътъ на четвърто ордие отъ 9./7. батарея, офицерския кандидатъ Христовъ, забеляза гжести неприятелски части, които излизаха отъ началото на дола между рътовете Р и Щ, настѫпвайки къмъ в. Сиври-тепе. Той

откри честъ огънь по тѣхъ. Скоро следъ това и 5./7. батарея забеляза сѫщите неприятелски табори, пренесе огъня по тѣхъ и ги обѣрна въ бѣгство. Неприятелските резерви, насочени къмъ чифлика Куру и къмъ в. Сиври-тепе, откъмъ завоя на Соукъ-дере, бѣха забелязани на свой редъ отъ 4./7. и 8./7. батареи, които съ точната си стрелба ги обѣрнаха сѫщо въ бѣгство.

Виждайки отстѫпването на пехотата си и оставените топове да стърчатъ на в. 195, незаштитени отъ никого, противникътъ изпрати предниците да закачатъ; но, едва се показаха на гребена, съгледани бѣха отъ мл. подофицеръ отъ 1./7. батарея, Христо Механджийски, който тутакси ги посочи на батарейния си командиръ. Последниятъ незабавно откри честъ шрапнеленъ огънь съ едно ордие по предниците, които скоро бѣха забелязани и обстреляни и отъ други наши батареи. Б. К. лично наблюдаваше стрелбата отъ добре насочените шрапнели: яздачи, коне, предници се обръщаха въ невъобразима бѣркотия; едни впрѣгове хукнаха назадъ въ кариеръ; други се мѫчеха да последватъ лежеха поразени и топовете останаха незакачени. . .

Вдигането на мъглата даде възможност и на 6./7. батарея, най лѣвофланговата сега, да зърне неприятеля, който заемаше ръта Щ, откри по него честъ шрапнеленъ огънь, бѣ една отъ най-точните. Наблюдавана бѣ отъ командира на 3./7. отдѣление, майоръ Златановъ, отъ най-добрата наблюдателна точка на позицията — самия върхъ на чуката Сиври-тепе. Следъ боя, въ обстрѣланата отъ батареята зона, намѣриха много неприятелски трупове, поразени отъ шрапнели куршуми.

Всички наши роти (двадесетте), които заемаха лѣвия бѣгъ на голѣмия долъ, между рътовете Щ и Т, като по знакъ отъ бѣгството на турските табори предъ центъра, се спуснаха въ ударъ „на ножъ“ въ дола, избиха турците, които се държеха още тукъ, изкачиха се на дѣсния бѣгъ на дола и завладѣха „на ножъ“ гребена на ръта Щ. При тази контърата падна убитъ подпоручика отъ 8./22. рота, Рангеловъ Захари; а преди атаката раниха подпоручика Веселиновъ, отъ 7./22. рота, която остана безъ офицери. Презъ време на пристѫпа неприятелска конница опита да атакува крайния ни лѣвъ флангъ, откъмъ западната ивица, при морето; но биде отбита съ вихренъ огънь отъ 2./22. рота; а 1./22 рота атакува дори до бѣгъ на мерето, кѫдето натика и издади множество турци. Командирътъ на ротата, капитанъ Коевъ, замѣстваше по това време ранения си дружиненъ командиръ, майоръ Шишковъ.

Съ изчезването на мъглата отъ в. Байракъ-тепе, старши подофицеръ отъ 3./7. батарея, Ив. Д. Чавдаровъ, забеляза блъсъците на неприятелската планинска батарея, която стреляше отъ закрито, северно отъ чифлика А. Тутакси 3./7. батарея откри огънь по блъсъците, и още съ първите 5—6 реда, неприятелската батарея бъде принудена да мълкне и избъга. Тогава командирът на планинското отдѣление, подполковникъ Аврамовъ, даде заповѣдь — 1./2. и 3./2. планински батареи, както и 3./7. батарея да настѫпятъ отъ очаквателната си позиция. Батареите се спуснаха отъ в. Байракъ-тепе, като 1./2. планинска батарея излѣзе на позиция при чифлика Доганъ-Арсланъ, откѫдeto откри огънь по отстѫпващия противникъ; 3./2. планинска батарея сѫщо излѣзе на позиция при чифлика Доганъ-Арсланъ, но не успѣ да открие огънь; а 3./7. батарея се спрѣ на позиция въ окопитѣ на 2./2. батарея безъ да открива повече огънь.

Едновременно съ тия действия, билото на рѣта ъ бѣ увѣнчано съ нашитѣ двадесетъ роти отъ лѣвия участъкъ. На крайния дѣсенъ флангъ на тия роти, северно отъ чифлика Б., редникътъ отъ 6./22. рота, Лозанъ Чилевъ, увлѣче съ решителността и смѣлостта си 4-и взводъ отъ 16./49. рота по пѫтя чифлика Б. — в. 175; взводътъ излѣзе на гребена на рѣта Р., откри оттукъ честъ огънь въ флангъ на противника, който заемаше този рѣтъ. Тогава цѣлото неприятелско, дѣсно крило бѣ окончателно обѣрнато въ неудържимо бѣгство. Умѣстно е тукъ да се отбележи, че въ 6./22. рота се проявиха отдѣлни личности съ високъ духъ и безстрашие, които съ примѣра си увличаха другите. Така, взводниятъ командиръ на 4-и взводъ, мл. подофицеръ Георги Ивановъ, презъ всичкото време на боя дѣржеше яко войниците си въ рѣже; а мл. подофицеръ отъ сѫщия взводъ отдѣлнения н-къ, Пенчо Ангеловъ, спокойно провѣряваше мѣрниците на войниците въ време на стрѣлбите, като на мирновременно учение. По този начинъ 4-и взводъ се запази въ редъ, когато малодушни войници отъ другите взводове на ротата се разпилѣха.

И тѣй, противникътъ бѣ вече отблѣснатъ навсѣкѫде съ голѣми загуби. Той напусна безвѣзвратно бойното поле. Нито една негова частъ никѫде не оказа никаква съпротива, нито една негова частъ не спираше, поне съ огъня си, да попрѣчи на стрѣлбата ни. За нѣкакво правилно отстѫпление нѣмаше и помисъль: всичко бѣгаше. Доблестнитѣ неприятелски офицери, които съ оржие и камшикъ въ рѣка, въ началото на боя, насила караха войниците си да вървятъ напредъ, не се виждаха вече: едни бѣха убити или ранени, а други бѣха заразени отъ общата паника. Бойното поле предъ позицията ни бѣ осъяно съ убити и ранени бойци и

коне, изпотрошени картечници, пушки, сандъци съ патрони, сандъци съ лѣкарства, шанцевъ инструментъ, раници, заливки, торби съ сухари и др. военни предмети. Съ една речъ, налице бѣха всички признаци за пълното поражение на турцитѣ. Никога победа въ единъ съвремененъ бой не е била по-очевидна, никога поражение — по-решително. Всичко това Б. К. наблюдаваше отъ Сиври-тепе и решава, че е настѫпилъ часа за контърата отъ центъра и за усилено преследване, споредъ както бѣ донесълъ съ № 67 (гл. стр. 87.). Обмисля вече плана си за това настѫпително действие, което смѣта да предприеме — съ три роти отъ 1./50. дружина (една рота отъ тази дружина бѣ изпратена на командира на 13-и полкъ по силното му настояване за подотъ 4./22. и 2./13. дружини и съ 5./7. и 9./7. батареи, като придружаващи. Съ тия сили той мислѣше да настѫпи по посока: пѫтя в. Сиври-тепе — в. в. 195 и 175 и тукъ — отъ главното било да поражава съ артилерийски огънь противника, който се намираше по склоновете му до дветѣ. морета. За отстѫпващия противникъ по тия два склона това преследване щѣше да бѫде най-мощно, защото е успоредно. Въ окопитѣ на позицията смѣташе да остави непобутнати пехотните части, които ги заематъ; защото не искаше по никакъ начинъ да излага нищо на случайностите въ боя; а бѣха напълно свободни и прѣсни. Каква слава биха покънали тукъ нашите хвѣрковати ескадрони! Що нѣмаше поне два отъ тѣхъ, за да увѣнчаятъ съ множество пленници и трофеи славната победа и да заметатъ безпомощния противникъ! . . . Когато Б. К. вписваше вече въ бележника си разпоредбите, които ще диктува за настѫпление, получи отъ Н. Д. въ 17 ч. 20 м. следната писмена заповѣдь, предадена чрезъ командира на 22-и полкъ:

„№ 333, 1913 г. отъ 26 и януари (8. II. Б. А.) 4 ч. 40 м. сл. пл. (16 ч. 40 м. Б. А.):

„Противникътъ е отбитъ. Нашите заеха изгорѣлия чифликъ (чифликъ Б. Б. А.) и настѫпиха къмъ Булаиръ.

По заповѣдь на н-ка на дивизията ще се установятъ по височините предъ чифлика и ще се укрепятъ.

Н-ка на див. заповѣда да се не увличате много напредъ. Частите да се приведатъ въ редъ, за да отблѣснатъ неприятеля, който би се опигалъ да мине наново въ атака.

Известни ли сѫ досега силите на неприятеля и нашите загуби?

Полковникъ Савловъ*)“.

* Командирътъ на 22-и полкъ въ реляцията си пише: „Тукъ къмъ 4 ч. 30 м. сл. пл. начальникътъ на дивизията получи донесение отъ единъ Навалеристъ, че турцитѣ правятъ десантъ при Шаркъ, вследствие на което той заповѣда да пиша отъ негова страна на Б. К. да не се увлича и пр.“ (Бележка редакцията).

Тази заповѣдъ изненада Б. К., защото и следъ толкова очевидното поражение на неприятеля, и явния нашъ успѣхъ, Н. Д. продължава да се бои отъ поврѣтнитѣ действия на противника отъ нови атаки и иска да се приведатъ въ редъ частитѣ, когато всички наши войски въ центъра и въ дѣсния участъкъ на позицията бѣха въ пъленъ редъ, каквъто само може да се желае въ боя, понеже заемаха непоколебимо окопитѣ си. Заповѣдва се на Б. К. да не се увлича много напредъ (!), когато центъра, кѫдето се намира той, не се бѣ мръдналъ и бѣ назадъ отъ подалитѣ се напредъ флангове. Бои се Н. Д. отъ увличане, когато то е изразъ на смѣлостъ и рѣдка военна добродетель, която трѣбва да се настърчава и подбужда въ боя съ всички нравствени сили и срѣдства, а не да се спъва. Ето докѣ могатъ да доведатъ колебанието и нерешителността, а известно бѣ на какво се дѣлжатъ тѣ. Въ този върховенъ часъ на боя, когато трѣбва съ всичката си мощь да използваме спечелената, съ толкова жертви и усилия, победа, вмѣсто да настѫпимъ и преследваме съ крайна упоритостъ, оставаме на мѣстата си въ бездействие; а имахме и най-сгодния случай, който въ хиляди години единъ пѫтъ се представя — да доведемъ победата до тѣржественъ край; защото притежавахме въ този мигъ всички стихии, съ които се печелятъ пълнитѣ победи: 1) твърдата и непреклонна воля на водачитѣ въ центъра да вървятъ напредъ; 2) високия духъ на войските ни и горещото имъ желание да се нахврълятъ върху противника, което открыто изказаха; и 3) поражението на неприятеля и бѣгството му. Прочие, ние имахме най-рѣдката на война възможностъ — по петитѣ на безпомощната тѣлпа и съ ножове въ бѣрецитѣ ѝ, да нахълтаме въ неприятелската, укрепена позиция; а на другия денъ — въ Галиполи, съ неизброимитѣ тамъ военни припаси, що бѣ натрупалъ противника. Какво не сѫ постигнали смѣлостта и решителността на война?! И съвременици и потомство ще могатъ добре да схванатъ каква е била нравствената сила на войските ни въ този мигъ на боя, и да се убедатъ напълно въ току-що изказанитѣ размисли, като прочетатъ историческите описания за действията на частитѣ, напримѣръ: отъ к-ра на 7-и скоростреленъ артилер. полкъ, отъ к-ра на 2./7. отдѣление, отъ к-ра на 5./7. батарея, отъ к-ра на 4./22. дружина и много други, писани веднага следъ боя.

Отъ запазенитѣ пѣкъ писмени заповѣди и донесения между началниците на частитѣ, писани въ време на самия бой, поличава ясно, кѫде е билъ високия духъ, кѫде колебанието, нерешителността и дори страхъ, и кои сѫ истинските виновници, за да не се използува победата докрай. Тия неопровержими документи се привеждатъ тукъ по

реда на времето, когато сѫ писани, придружени съ размислите на Б. К., които ги е получавалъ, обмислялъ, разпореждалъ и привеждалъ въ изпълнение. Любознателниятъ читателъ ще може по тѣхъ да основе и изгради сѫдженятията си, безпристрастно, относно дейността на най-важния деецъ въ боя — водачитѣ, и сѫщевременно ще може да си направи вѣрно заключение за причинитѣ, които сѫ повлияли да се вземе такова, неотговаряще на обстановката, решение. Тия причини сѫ свързани една о друга, като брънкитѣ на верига и изпъватъ последователно въ писменитѣ документи, като могили въ равнина.*)

Въ изложеното на „Втория периодъ на боя“ се изтъкна, че въ 11 ч. 30 м. Б. К. заповѣда на командира на 13-и полкъ да премине съ дѣсния флангъ въ настѫпление, като вземе и една придружаваща батарея. Обаче, командирътъ на полка не донася нищо за направеното. И въобще презъ цѣлия денъ на боя той не донесе **) нищо, до 15 ч. 40 м. на Б. К. Последниятъ, по странични пѫтища, знаеше и отъ лични наблюдения виждаше, че дѣсниятъ флангъ на 13-и полкъ отби противника и завладѣвъ Разрѣзана могила; но при все това, нищо не донесе. Тогава Б. К. му изпрати следната писмена заповѣдь за свръзка**), коя успокоява, и за повдигане на духа:

„№ 68, 26. I (8. II) 1913 г., 2 ч. 20 м. сл. пл. (14 ч. 20 м. Около Острата могила (Сиври-тепе Б. А.).
По заповѣдь.

*) Командирътъ на 7-и артилерийски полкъ, при когото е билъ Б. К., въ реляцията си пише: „Къмъ 5 ч. 30 м. сл. пл. помолихъ Б. К. да се премине съ дружинитѣ отъ центъра въ настѫпление, като разчитахъ, че турскиятъ батареи на дѣсния гребенъ непремѣнно ще паднатъ въ наши рѣже. Той, обаче, ми отговори, че получилъ заповѣдъ да не се увлича въ преследване и пр... Действително, указа се следъ това, че турцитѣ сѫмъквали и отвличали на рѣже ордията, понеже предниците избѣгали къмъ Булаиръ. И това свличане траяло до сутринта, когато нашитѣ изпратени напредъ патрули завариха последната ракла... ?“

При това предложение на командира на полка, като се вземе предвидъ, че заповѣдъта на началника на дивизията е само да не се увлича много, и че, ако Б. К. бѣ настѫпилъ поне съ част отъ центъра до в. 175, дето бѣха турскиятъ батареи, това нѣмаше да бѫде никакво увлѣчение, а щѣщие да бѫде просто изравняване на центъра съ двата фланга. (Бележка на редакцията).

**) Уставътъ за полската служба § 423 гласи: „... подчинениетѣ отъ своя страна, държатъ началника въ течение за положението, въ което се намиратъ частитѣ имъ и за движенията и действията, които предполагатъ да извѣршатъ, а сѫщо и за всѣко важно и неизбѣжно произшествие.“

***) Последната алинея отъ § 423 гласи: „... Всѣки по-горенъ началникъ да изпраща офицери на коне при подчинениетѣ си съ цель: било да съобщаватъ сведения на началниците на тия части, било за да събиратъ непосредствено сведения за хода на действията, или, най-после, за да упътватъ частитѣ при извѣршване на движенията и действията.“

Една дружина отъ 50-и полкъ е задъ Вашия леви флангъ.
Щаба на бригадата е при Острата могила.
Положението на нашия общ леви флангъ е отлично.
Дръжте се здраво.

Н-къ щаба бригадата,
Майоръ Живковъ.“

Шомъ получи тази заповѣдь и видѣ, че Б. К. разполага съ една дружина въ центъра, първата грижа на команда на 13-и полкъ бѣ да иска подкрепления*), и едва тогава влѣзе въ свръзка**) съ непосрѣдния си началникъ, като му изпрати следното писмено донесение:

„№ 118, 26. I (8. II) 1913 г., 3 ч. 30 м. сл. пл. (15 ч. 30 м.).
Отъ 1-а с. с. батарея на могилата.

Получено на 26. I (8. I) 1913 г., 3 ч. 40 м. (15 ч. 40 м.).
Дѣсния флангъ се подаде много напредъ. Значителна неприятелска пехота настѫпва срещу крайния дѣсень флангъ. Единъ взводъ отъ 1-а с. с. батарея (1./7. бат., Б. А.) изпратихъ къмъ дѣсния флангъ, но отъ силния***) пехотенъ огънь не може да излѣзе още на позиция. Положението е добро; много турски пушки сѫ ѝ зети, има много турци убити, 4 турски войника сѫ въ пленъ.

Полкова поддръжка нѣмаме, всичко е въ предната линия.
Необходимо е изпращането на малка пехотна част за поддръжка на полка.

Командиръ на 13-и Рилски полкъ,
полковникъ Мановъ.“

Прочитайки това донесение, Б. К. помисли, че полковникъ Мановъ се намира на Разрѣзана могила, понеже то е изпратено „отъ 1-а с. с. батарея на могилата“. Въ такъвъ случай дѣсния флангъ е подаденъ действително доста напредъ, ако отъ Разрѣзана могила е изпратенъ напредъ 1-и взводъ отъ 1./7. батарея. Въ сѫщностъ, тукъ има недоразумение и положението съвсемъ не стои така — 1./7. батарея не бѣ придружила атакуващите роти, а остана на старата позиция, кѫдето се намираше и полковникъ Мановъ, което дветѣ дружини бѣха вече на Разрѣзана могила. Ако батареята бѣ придружила пехотата си, споредъ заповѣдта, и ако полковникъ Мановъ бѣ лично ржководилъ това действие, той щѣше да бѫде на Разрѣзана могила; и тогава,

*) Уставътъ за полската служба, § 439, гласи: „Обаче, по принципотъ (началницитъ на частитъ) не трѣбва да разчитатъ на войските, съ които разполага старшия началникъ, а само на собствените сили.

**) Но не и съ онази свръзка, която е длъженъ да направи, съгласно § 423 отъ У. П. С., и не изпраща презъ цѣлия денъ никакъвъ „офицеръ на конь.“

***) Отъ силния пехотенъ огънь „убити или ранени“ бойци нѣма въ 1./7. батарея въ течение на боя, а само три коня сѫ „слабо ранени“ въ 1-и взводъ презъ време на настѫплението му къмъ Разрѣзана могила. (Споредъ описание на батарейния командиръ).

виждайки съ очитѣ си пораженията на противника, бѣгство и напускането му бойното поле, щѣше да се увѣри, че никакъ не е било нуждно да държи две дружини въ бойна частъ, и че една дружина и картечниците съ батареята сѫ били напълно достатъчни за това, а другата дружина да остане въ полкова поддръжка. Положението позволява така да се пестятъ*) силите и нѣмаше нужда да се иска подкрепление отъ центъра, кѫдето въ това време противникътъ насочващъ решителния**) си ударъ. Благодарение на това недоразумение, Б. К. изпрати веднага една рота отъ 1./50. дружина на команда на 13-и полкъ, заедно съ следната писмена заповѣдь за повдигане на духа:

„№ 69, 26. I (8. II) 1913, 4 ч. сл. пл. (16 ч.), Високата могила (Сиври-тепе. Б. А.).

По заповѣдь.

Задръжте се на заетото положение, недейте се подава по-вече напредъ.

Прашамъ Ви една рота отъ 50-и полкъ.

Сега пристига и 9-и не с. с. артилер. полкъ къмъ Васъ. Послужете си съ артилерията.

Тукъ положението е отлично.

Благодарение на Ваш то настѫжение, морала на всички се повдигна и общото положение стана отлично.

Началникъ на Щаба на 1-а бригада
майоръ Живковъ.“

За да държи въ течението за направеното, Б. К. изпрати на Н. Д. следното писмено донесение:

„№ 70, 26. I (8. II) 1913 г., 4 ч. 15 м. сл. пл. (16 ч. 15 м.) —
Могилата (центъра).

Полковникъ Мановъ засе височината край морето, западно отъ п. 127 (Разрѣзана могила, Б. А.).

Той донася, че положението му е добро, насрещу него се насочватъ гжести пехотни части.

Тамъ пристигнаха наши 2 не с. с. батареи, освенъ това му пратихъ една рота подкрепление.

Изобщо, положението на дѣсния флангъ е отлично.

Командиръ на бригадата,
полковникъ Митовъ“.

Изразътъ въ това донесение, че срещу полковника Манова „се насочватъ гжести пехотни части“ обезпокоя Н. Д. и той изпрати веднага на Б. К. заповѣдта си № 333,

*) Едно отъ основните начала за изкусто водене на боя е: „силите да се икономисватъ, за да останатъ достатъчно войски за главния удар и за преследването, или за възстановяването на реда (въ случай на неуспѣхъ). Глед. § 420, п. 5 отъ У. П. С.

**) Да се назначатъ максимумъ сили за главното нападение, минимумъ за второстепенните действия, които сѫ предназначени да го обезпечатъ. Ето началото за пестене на силите минало въ областта на изпълнението. Маршалъ Фошъ (Principes de la guerre, стр. 54).

106

която приведохме по-горе (гл. стр. 101) да не се увлича много напредъ. До получаването на донесението № 70. Н. Д. е билъ съгласенъ съ едно настъпление, понеже още въ 13 ч. 20 м. той е билъ получилъ писмото отъ Б. К. № 67 (гл. стр. 87), съ което донася, че ще премине въ настъпление, щомъ пристигне дружината отъ 50-и полкъ, и, следователно, одобрявалъ е това действие, тъй като до 16 ч. 40 м. не го отмънява.

Получвайки заповѣдта № 69 и рота подкрепление, командира на 13-и полкъ замина отъ могилата при 1/7. батарея за Разрѣзана могила, кѫдето завари всички седемъ роти въ първа линия. Тогава той изпрати на Б. К. тутакси следното донесение:

„№ 123, 26. I. (8. II) 1913 г., 6 ч. 30 м. сл. пл. (18 ч. 30 м.) —
Могилата до Саросския заливъ (Разрѣзана могила Б. А.).
Получено, 26. I (8. II) 7 ч. 30 м. сл. пл. (19 ч. 30 м.)
Полкътъ съ 7 роти е заелъ въ предна линия дѣсния участъкъ, така, че линията е много разстегната. Ротата отъ 50-и полкъ пристигна, но тази поддръжка е недостатъчна при туй положение. Има се нужда отъ също пехотна поддръжка.

Командиръ на полкъ,
полковникъ Мановъ“.

Това донесение е достатъчно доказателство, какво командирътъ на 13-и полкъ не можа да оцени, че се намира на второстепенна точка на позицията, кѫдето силитъ, съ които разполага, бѣха напълно достатъчни, стига да ги разпредѣли пестовно, като извади отъ предната линия една част за полкова поддръжка и като незаетото пространство охранява съ наблюдателни застави. Въ такъвъ случай той нѣмаше постоянно да иска подкрепления, отъ които нѣма нужда, а щѣше да се съобрази съ духа на основните начала за водене съвременния бой*); но за това се изискватъ; междество, положителни знания и желѣзна воля да се побеждава страхъ. Всичко това става така ясно на Б. К., че той не само не му изпрати нови поддръжки, но и на другия денъ сутринта, взимайки назадъ изпратената рота отъ 50-и полкъ, при все че разполагаше вече съ цѣлъ полкъ (войски за маневриране), не изпрати полковнику Манову други подкрепления. Туй се вижда отъ писмените доказателства, които се привеждатъ по-нататъкъ.

Щомъ не се предприе никакво преследване съ движение напредъ, частитъ отъ позицията преследваха противника само съ стрелба, докато бѣ въ кръга на действителния

*) Глед. § 420 и 439 отъ У. п. с., относително пестенето на силитъ, разчитане само на собствените сили, а не на тия, съ които разполага началника, за решителния ударъ на решителната точка.

огънь, следъ което стрелбата се прекрати и боя се свърши. Б. К. направи веднага всички разпоредби за презъ нощта. Въ 19 ч. 30 м. той получи следната писмена заповѣдъ отъ Н. Д.:

„№ 32, 26. I (8. II) 1913 г., 6 ч 46 м. сл. пл. (18 ч. 46 м.) — Центъра*) на позицията.

Разпоредете частитъ отъ повѣрената Ви бригада да останатъ на мястата си и да се самоокопаятъ презъ нощта. Ако дѣсния флангъ на 13-и полкъ е издаденъ много напредъ, да се отдръпне на една линия съ останалите части.

Частитъ отъ центъра заематъ старитѣ позиции, а тѣзи отъ лѣвия флангъ сѫ малко по-напредъ (при червения чифликъ). Азъ ще бѫда на Ваша старъ бивакъ.

Началникъ на 7-а дивизия
генераль-майоръ Тодоровъ“.

Тази заповѣдъ събуди голѣмо недоумение у Б. К. Какво нравствено впечатление ще произведе на частитъ отъ „дѣсния флангъ на 13-и полкъ“, връщането имъ назадъ отъ Разрѣзана могила, и какви ли не предположения и тѣлкувания ще се правятъ по това нелепо оттегляне въ тѣмнината? Какво ще помислятъ съседните части като забележатъ отстъпление? Нѣма ли да насърдчимъ противника, като види на другия денъ, че сме напуснали Разрѣзана могила, за която се дадоха толкова жертви? Задавайки си набѣрзо тия въпроси Б. К. тутакси следъ получаването на заповѣдта донесе следното на Н. Д.:

„№ 71, 26. I (8. II) 1913 г., 7 ч. 30 м. сл. пл. (19 ч. 30 м.) — Дѣсния участъкъ на позицията при Остра-могила.

За окопаване и обително охранение съмъ разпоредилъ.

Дѣсния флангъ е действително подаденъ малко напредъ съ 7 роти и една батарея. На мнение съмъ, обаче, да не ги връщамъ надире, защото, ако противникътъ би заелъ тази височина, дето сега сѫ тѣ, то ще фланкира цѣлата позиция на артилерията на дѣсния флангъ.

Неприятельтъ има голѣми загуби. За нашитѣ загуби още нѣмамъ точни сведения.

Командиръ на 1-а п. бригада
полковникъ Митовъ“.

Въ отговоръ на това си донесение Б. К. получи следната писмена заповѣдъ отъ Н. Д.:

„№ 33, 26. I (8. II) 1913 г., 8 ч. 45 м. сл. пл. (20 ч. 45 м.) — Центъра на позицията.

Получено, 26. I (8. II) 1913 г., 9 ч. сл. пл. (21 ч.).

Направенитѣ отъ Васъ разпореждания одобрявамъ.

Н-къ 7-а дивизия,
генераль-майоръ Тодоровъ“.

*) За избѣгване недоразумение да се види на планъ № 3 кѫде се намира въ това време Н. Д. и кѫде Б. К.

Тъзи две заповеди от Н. Д. (№№ 32 и 33) ще обрнатъ особено вниманието на посветения въ военното дѣло. Той ще види, какъ лесно се минава отъ едно решение на друго съвсемъ противоположно и, доколко е твърдо убеждението въ правилността на разпоредбите, които се издаватъ.

Понеже Б. К. намира, че командирът на 13-и полкъ нѣма нужда отъ подкрепление, въ отговоръ на донесението му № 123 (гл. стр. 106) и за повдигане на духа за презъ нощта, изпраща му следната писмена заповѣдь.

„№ 72, 26. I (8. II) 1913 г., 7 ч. 45 м. пр. пл. (19 ч. 45 м.) —
Могилата въ центъра на позицията.

Неприятеля е отбитъ навсѣкѫде съ голѣми загуби.
Разпоредете частите Ви добре да се окопаятъ нощесъ и да останатъ по мѣстата си.

Всички да сѫ бдителни презъ нощта.

Имамъ въ мое разпореждане петь роти, щомъ стане нужда ще Ви поддържа.

Въ лѣвия участъкъ самъ началника на дивизията разпорежда, дето имаме голѣми резерви.

Донесете за загубитѣ.

Командиръ на 1-а бригада,
полковникъ Митовъ“.

За сѫщата почти цѣль Б. К. изпраща на командира на 22-и полкъ следната писмена заповѣдь:

„№ 73, 26. I (8. II) 1913 г., 8 ч. сл. пл. (20 ч.) — При Остра-
та могила.

Неприятеля е отбитъ отвсѣкѫде съ голѣми загуби.
Разпоредете частите Ви добре да се окопаятъ нощесъ.

Всички да сѫ бдителни нощесъ.

Майоръ Нейковъ е усиленъ съ две роти отъ 5-и полкъ.

Донесете за загубитѣ.

По заповѣдь.

Н-къ Щаба на 1-а бригада
майоръ Живковъ“.

Когато командирът на 22-и полкъ прочита тази заповѣдь, присъствува и Н. Д., който, като чулъ радостната за всички новина, че неприятельтъ е отбитъ на всѣкѫде съ голѣми загуби, възклика на: „Добре, че не послушахъ онзи страхливецъ*) да отстѫпимъ!“ Тѣзи думи ясно показватъ, подъ какво тягостно двоумение се е намиралъ Н. Д. подъ влиянието на н-къ Щаба на дивизията, и отъ изложеното по-горе се вижда по какъвъ начинъ се избѣгна да се отстѫпи отъ заетата позиция, което можеше да доведе до тежки последици.

*) Касае се за н-къ Щаба на 7-а Рилска дивизия, полковникъ Овчаровъ, който, както видѣхме, не вѣрваше, че ще се удържимъ на тази позиция, та отиде да дира друга въ това време, когато боятъ бѣ взелъ обратъ въ наша полза.

За охраната на позицията се взеха сѫщите мѣрки, както и преди боя: будно неподвижно и подвижно охранение съ наблюдателни застави, постове, секрети, патрули и пр.

И тѣй, боятъ се свѣрши преди стѣмване, понеже нѣмаше преследване съ движение напредъ. Стрелбата стихна съвѣршено къмъ 18 ч. 15 м. Къмъ това време бойното поле бѣ очистено отъ противника. Останаха тамъ само многочисленитѣ му трупове, изоставенитѣ и прѣснати навсѣкѫде военни предмети и топоветѣ му, които стърчеха на в. 195. Нощта завари въ това състояние положението въ страната на противника. Тогава Б. К. реши да изпрати рекогносцироваченъ отрядъ за допиръ съ противника и сѫщевременно да прибере изоставенитѣ неприятелски топове и запита кой офицеръ отъ центъра на позицията (отъ 22-и полкъ) иска, по желание, да отиде. На това се яви командирът на 13/22. рота, поручикъ Душковъ*), който замина съ полурутата въ 21 ч. 30 м. за в. 195. Но поради тѣмната нощъ, умората на войниците**) отъ водения презъ цѣля денъ кръвопролитъ бой и тринощно неспане, полурутата закъснѣ; а презъ това време турцитѣ успѣха, подъ прикритието на нощта, да измѣкнатъ топоветѣ си, като оставиха неприбрана само една ракла, пазена отъ войници. Последнитѣ бѣха избити и раклата докарана на позицията. Поручикъ Душковъ намѣри на мѣстото, кѫдето сѫ били неприятелските топове, много убити турци, между които и единъ батареенъ командиръ.

Загубитѣ ни въ човѣци, коне и изстреляни патрони, отъ взелитѣ участие въ боя части, се виждатъ въ следващите таблици.

*) Синъ на Иванчо Душковъ, известенъ нѣкога въ Пловдивъ, състоятелъ и почтенъ търговецъ, родомъ отъ Копривщица. Поручикъ Душковъ сложи юнашка глава въ боеветѣ противъ сърбите въ 1913 г.

**) Тази полурутата три дни подредъ на 6., 7. и 8-и февруари. отива съ бой на рекогносцировка до в. 175 за допиръ съ противника.

13-и Рилски полкъ.

Части	Убити		Ранени		Изстреляни патрони
	Офицери	Войници	Офицери	Войници	
1-а рота	—	—	—	2	400
2-а "	—	—	—	11	2000
3-а "	—	1	—	18	8000
4-а "	—	2	—	12	5238
5-а "	—	—	—	4	5450
6-а "	—	1	—	3	10000
7-а "	—	4	—	9	49300
8-а "	—	3	—	5	47500
9-а "	—	—	—	5	150
10-а "	—	6	—	11	4100
11-а "	—	3	—	7	11000
12-а "	—	1	—	15	7150
13-а "	—	5	—	17	4600
14-а "	—	2	—	—	2175
15-а "	—	1	—	5	2760
16-а "	—	1	—	9	4640
Карт. рота	—	—	—	—	6000
Всичко	2	30	1	133	170463

¹⁾ Кандидатъ офицери.²⁾ Коне убити нѣма, а ранени само единъ отъ 5-а рота.

4./49. дружина.

Части	Убити		Ранени		
	Офицери	Войници	Офицери	Войници	
13-а рота	—	—	—	4	
14-а "	—	2	1	17	
15-а "	—	2	—	13	
16-а "	—	8	—	17	
Всичко	—	12	1	51	

22-и Тракийски полкъ.

Части	Убити		Ранени		Изстреляни патрони
	Офицери	Войници	Офицери	Войници	
1-а рота	—	—	—	—	—
2-а	—	—	—	1	3
3-а ¹⁾	—	—	4	—	13,252
4-а	—	—	2	—	13,000
5-а	—	—	8	—	—
6-а	—	—	4	14	6,000
7-а	—	1	10	24	др. 45,666
8-а	—	1	6	30	
9-а	—	—	6	8	—
10-а	—	1	8	1 ²⁾	—
11-а	—	—	12	30	—
12-а	—	1	14	36	—
13-а	—	—	—	41	—
14-а	—	—	1	1	9,200
15-а	—	—	2	6	—
16-а	—	—	3	7	13,000
Карт. рота	—	—	—	2	—
Всичко . .	4	80 ^{b)}	6 ^{d)}	234 ^{b)}	7,500
					157,500 ^{a)}

¹⁾ Не е взела участие въ боя.²⁾ Кандидатъ офицеръ.³⁾ Означената общата цифра 157,500 патрони е по описанието отъ Н-ра на полка; не сѫ показали всички роти колко патрони сѫ изстреляли, обаче, такива ще да сѫ много повече, щомъ като въ 13-и полкъ еж 170,463.⁴⁾ По описанието на командира на полка ранени офицери сѫ 6 кандидатъ офицера.⁵⁾ По сѫщото описание убити войници сѫ 76 и ранени 265.

1 отдѣление. 2-и с. с. пл. артилерийски полкъ.

Ч а с т и	Убити		Ранени		К о н е		Изстреляни патрони
	Офицери	Войници	Офицери	Войници	Убити	Ранени	
1-а батарея	—	—	—	—	1	—	1
2-а батарея	—	—	—	—	—	—	323
3-а батарея	—	—	—	—	—	4	88
Всичко . .	—	—	—	—	5	5	453

7-и с. с. полски артилерийски полкъ.

Части	Убити		Ранени		Коне		Изстреляни патрони
	Офицери	Войници	Офицери	Войници	Убити	Ранени	
1-а батарея	—	—	—	—	—	3	453
2-а	—	—	—	1	—	1	220
3-а	—	—	—	—	1	1	104
4-а	—	—	—	3	2	—	450
5-а	—	—	—	—	—	5	683
6-а	—	—	—	—	1	2	220
7-а	—	—	—	—	—	—	250
8-а	—	—	—	1	—	—	420
9-а	—	—	—	1	4	2	340
Всичко . .	—	—	—	6	8 ¹⁾	14	3140

1) Въ описанието на боя отъ полка сѫ показани 9 коня убити.

Общите загуби на всички части, взели участие въ боя.

Части	Убити	Ранени	Коне	Изстреляни пехотни патрони.	
	Bonhūnūn Ophünenp	Bonhūnūn Ophünenp	Vintn Bönhūnūn	Dahen Vintn	Изстреляни артилерийски патрони.
13-и п. Рилски полкъ	2	30	—	133	—
22-и п. Тракийски полкъ	3	80	6	234	—
4./49-а дружина	—	12	1	51	—
1-о с. с. пл. отдѣление	—	—	—	3	—
7-о с. с. полски артилер. полкъ.	—	—	—	6	—
Всичко	5	122	7	427	?
					3593
					3140
					—
					—
					—
					453

Отъ сравнението на тия таблици съ изложеното описание на боя още на пръвъ погледъ се вижда, че най-голѣми загуби сѫ понесли частитѣ, които сѫ действували около чифлика Доганъ-Арсланъ: 2./22., 3./22., 4./49. дружини и 13./13. рота, кѫдето боя бѣ най ожесточенъ. Следъ това чувствителни загуби сѫ понесли частитѣ, които атакуваха и завладѣха Разрѣзана могила: 2./13., 3./13., 4./13., 10./13., 11./13. и 12./13. роти. Въобще ония части, които сѫ се движили открито въ боя, било при настѫпление, било при отстѫпле-ние, сѫ понесли най-голѣми загуби; а най-вече тия, които сѫ отстѫпвали на близко разстояние отъ противника, като 7./22., 8./22., 10./22., 11./22. и 12./22. роти. За отбелязване е обстоятелството, че ротитѣ, които сѫ били въ дружинна поддръжка, сѫ понесли незначителни загуби: 5./13., 9./13. 4./13., 1./22. и 13./49. роти. Частитѣ, които презъ всичкото време на боя сѫ оставали въ окопитѣ си, сѫщо сѫ понесли значително по-малки загуби: 1./13., 6./13., 13./22., 14./22. и 16./22. роти. Обаче, 7./13., 8./13. и 15./22. роти, макаръ че сѫ били постоянно въ окопитѣ, иматъ значителни загуби, защото неприятелскиятъ пристѫпъ бѣше насоченъ предимно противъ тѣхъ — турцитѣ се бѣха доближили до окопитѣ имъ на 70 крачки, и независимо отъ това, цѣлъ денъ бѣха подъ артилерийски огънъ.

Загубитѣ на артилерията ни сѫ малки, защото тя действуваше отъ закрити позиции, ордия и прислуга добре окопани. Раненитѣ войници и коне сѫ почти отъ предницитѣ и раклитѣ, които, при все че бѣха поставени въ закрито задъ позицията, но бѣха изложени на неприятелски шрапнеленъ огънъ, който повечето прехвърляше бойната линия.

Неприятель оставилъ до 1800 метра предъ позицията ни 2324 убити, отъ които 24 офицери. Колко ранени е ималъ, не се знае. Ако приемемъ и за турцитѣ сѫщото отношение на нашитѣ убити 127 къмъ раненитѣ ни 434, то турските ранени ще бѫдатъ около 8,000. Обаче, тѣ ще да сѫ имали много повече ранени, защото презъ всичкото време на боя тѣ настѫпаха или отстѫпаха открито, и защото нашитѣ стрелби бѣха несравнено по-точни.

Точната численостъ на турската, Галиполска армия, взела участие въ боя, не е известна; нито пъкъ сѫ известни поименно войсковитѣ части, които я съставяли. Отъ пленниците можаха да се събератъ сведения, че на Галиполския полуостровъ преди боя сѫ били части отъ VII и VIII низамски и I редифски корпуси*). Вечеръта, на 7-и февруари,

*) Хаисъ Роде, който е билъ въ Щаба на Галиполската армия, въ съчинението си „Операциитѣ при Дарданелитѣ“ описва частитѣ и действията имъ. Споредъ него, настѫпилъ е Булаирския корпусъ, съсъ тавенъ отъ 27-а низамска дивизия (73 и, 79-и и 80-и полкове и 27-и стрелкови тaborъ) и дивизията Мюретебъ (8-и и 9-и стрелкови полко-

турцитѣ съсрѣдоточили при Булаиръ около 20,000 души пехота. Презъ нощта на 7-и срещу 8 и сѫщи, стоварили съ подки при устието на Соукъ-дере три пехотни полка, около 10,000 души*). Въ боя забелязахме само три полски и три планински батареи, които действуваха открыто; освенъ тѣхъ — нѣколко далекобойни топове въ укрепленията предъ Булаиръ и артилерията отъ двата броненосеца. Турска конница, взела участие въ боя, не броеше повече отъ три — четири ескадрона. Ако приемемъ загубитѣ на турцитѣ за 1/4—1/5 отъ цѣлия съставъ на войските имъ, взели участие въ боя, ще дойдемъ до заключение, че тѣ сѫ имали на Булаиръ около 40—50 хиляди души. Всички тия войски сѫ прехвърлени отъ Мала-Азия, както се вижда отъ название то на частитѣ, които носятъ имената на градове или облассти отъ Анадола, кѫдето сѫ формирани: Мертепска дивизия, 50-и Трапезундски полкъ, 63-и п. Алепски полкъ, Ерзерумски полкъ, тaborъ „Сома“ и др. Въ състава на пехотата влизатъ нишанджийски (стрелкови) тaborи и доброволчески части, но не като нѣкогашния „башибузукъ“.

После такова решително поражение на противника, но, за жалостъ, не доведено докрай съ стремително преследване, взетитѣ отъ неприятеля трофеи сѫ нищожни въ сравнение съ бѣскавата победа, която остана неизползвана. Ако бѣше предприето настѫпление отъ центъра по билото на главния ридъ, както това обстановката много благоприятствуваше, то, не само, че всички изоставени неприятелски топове щѣха да паднатъ въ наши рѣце, но и по-голѣматата часть отъ неприятелската пехота по брѣга на дветѣ морета щѣше да бѫде пленена.

На самото бойно поле въ наши рѣце останаха: едно с. с. планинско ордие, 2 картечици, 7 картечни цеви, 700 пушки, 160 сандъка съ патрони, една зарядна ракла, 450 нови раници, 500 нови завивки, 4 сандъка съ медикаменти, нѣколко коня, 10 барабана и едно знаме. Въ чифлика Доганъ-Арсланъ, при обратното му завладяване, 8./22. рота взе изоставена неприятелска картечница заедно съ конетѣ, и плени 11 войници и 1 офицеръ.

Внимателниятъ читателъ ще да е забелязалъ въ заповѣдъта по 7-а дивизия № 17 (гл. стр. 41.), че се дава една

ве, редифски полкъ Трапезундъ, който — споредъ едно сведение, брои петъ тaborа и редифски тaborъ Сома) и осемъ батареи. Крепостна артилерия нито е имало, нито е взела участие.

Турцитѣ, следователно, сѫ броили около 18—19,000 души. На толкова оценява турските сили и командуващия българската IV армия (Бележка на редакцията).

Извлѣчение отъ това съчинение е преведено на български и напечатано въ „Военни известия“ бр. 15—22. 1914 год.

*) Такъвъ десантъ не е имало. Бележка на редакцията.

рота отъ 7-а пионерна дружина въ разпореждане на Б. К., за действията на която нищо не се споменува въ разказаното дотукъ за боя. Причината е, че тази рота презъ всичкото време на боя бездействуваше**). Вмѣсто к-ра на ротата, капитанъ Тотиевъ, съ почването на боя, да се яви на Б. К. и му поискава указания какво да прави, или още по-добре — по свой починъ, да събере ротата си и се яви съ нея на наблюдателната точка на Б. К., — всички чинове отъ ротата се изпокриха задъ гребенитѣ, по-далечко отъ неприятеля, и тамъ въ безопасностъ прекараха цѣлия денъ на боя. На нееднократнитѣ поискавания отъ капитана Тотиева да представи описание за действията на ротата си, той не донесе нищо на Б. К.; затова последния не притежава описание само за тази рота.

За да се завърши съ историята на боя, привежда се тукъ последното разпореждане отъ Н. Д. презъ този денъ, следъ боя, получено отъ Б. К. на следващия денъ, 9-и февруари, въ 2 часа.

„№ 27 26. I (8. II) 1913 г., 11 ч. 30 м. сл. пл. (23 ч. 30 м.).
Върха на позицията.

Дружината отъ 50-и полкъ съ две планински батареи до разсъмване да бждатъ до върха, на който съмъ азъ (Байракъ-тепе Б. А), на мята за Ексемиль (при досегашните маневрени войски).

Вий оставате началникъ на войските срещу Булаиръ, въ Ваше разпореждане сѫ: 13-и, 22-и 49-и пех. полкове (последни въ маневрени войски). 7-и скорострелъ артилер. полкъ, 2 батареи отъ 9-и и нескорострелъ артилер. полкъ и 2 планински батареи.

Ако противникътъ настѫпи, да го задържате упорно съ цель, да не позволите да се съедини съ турския десантъ при Шаркъой и да ви отрѣже отъ с. Кавакъ.

При с. Ексемиль има една дружина съ една планинска батарея, които пазятъ Вашия лѣвия флангъ.

Разпорежданията си за изпълнение на настоящето направете веднага.

До дветѣ планински батареи и до дружината на майоръ Щиляновъ разпореждането е направено; Вий разпоредете за дружината, която дадохъ въ Ваше разпореждане (майоръ Корфонозовъ).

Началникъ на дивизията,
генералъ-майоръ Тодоровъ.“

Третата алинея отъ тази заповѣдь е знаменателна: „Ако противникътъ настѫпи, да го задържате упорно съ цель, да не му позволите да се съедини съ турския десантъ при Шаркъой и да Ви отрѣже отъ с. Кавакъ“ (разрѣдката наша). Едва сега, следъ боя се указва целта, споредъ Н.

**) „Отъ всички грѣшки на война само една е позорна — безъ действието“. Маршалъ Фошъ (Principes de la guerre, стр. 42).

Д., съ която е заета тази позиция. И каква цель? Боязлива, пасивна отбрана, дори после решителното поражение на противника и спечелената победа, страхъ отъ ново негово настѫпление и отъ десантъ, който е извѣрдно опасенъ за противника. Отъ тази разпоредба личи, какъ Щабътъ на 7-а дивизия схваща назначението*) на дивизията на Галиполския полуостровъ. Ясно е, че нѣма да се опита за новъ пристрѣлъ противникъ, който е разбитъ и падналъ духомъ, и който знае отлично, че ще срещне победителъ, съ високъ духъ, готовъ да го смаже. Затова Б. К. съвсемъ не помисли да задържа упорно турцитѣ, а разпореди, ако би се опитали пакъ да настѫпятъ, нѣщо което той положително не вѣрва, то да бждатъ допуснати безъ стрелба на съвсемъ близко разстояние, и следъ това да бждатъ изненадани съ стихиенъ огънь, който тѣ не могатъ да издѣржатъ; щомъ пѣкъ покажатъ грѣбъ, да бждатъ преследвани стрѣмително до унищожение. Събитията оправдаха тази оценка на положението, понеже до сключването на мира турцитѣ вече не предприеха никакво настѫпление.

Въ сѫщата заповѣдь отъ Н. Д. (алинея 4) се чете, че при с. Ексемиль има една дружина съ една планинска батарея, които пазили лѣвия флангъ на позицията. Тия части сѫ на петъ километра задъ центъра на позицията и отстоятъ отъ лѣвия ѹ флангъ на седемъ кlm. по права линия; какъ могатъ да пазятъ лѣвия ѹ флангъ? Ако турцитѣ направятъ десантъ при Шаркъой, и ако той би успѣлъ, то тила на позицията и съобщенията ѹ съ с. Кавакъ не се охраняватъ при последното село за резервъ на дивизията; а за охрана на тила си отъ десантъ при Шаркъой и за наблюдение за морето позволява стоварване на войски, той изпрати една дружина отъ войските за маневриране (отъ 49-и полкъ подполковникъ Тасевъ) на точка 149; тя лежи на билото на рида, чо се спуска отъ в. Сериянъ въ Мраморно-море при устието на р. Кавакъ-дере. Това било съставлява сгодна позиция за охрана посоката Шаркъой — с. Ексемиль и Шаркъой — с. Кавакъ. По този начинъ се обезпечва действително тила на позицията, лѣвия ѹ флангъ и съобщенията ѹ съ с. Кавакъ.

Въ изпълнение пѣкъ на първата и последната алинея отъ тази заповѣдь, т. е., за да се изпрати на разсъмване 1/50. дружина (майоръ Корфонозовъ), която бѣ дадена въ време на боя въ разпореждане на Б. К., на Байракъ-тепе, трѣбаше да се прибере ротата отъ сѫщата дружина, да-

*) Сравнете размислите на Б. К. по тови въпросъ, изтѣкнати на страници: 15, 16, 22, 23, 34, 35, 36 и 42.

дена въ поддръжка на командира на 13-и полкъ. За целта се изпрати следната писмена заповедъ до командира на 13-и полкъ, отъ която се вижда ясно, че Б. К. не намира за нуждно да изпраща други подкрепления на дяснния флангъ (гл. стр. 106).

„№ 27, 27. I (9. II) 1913 г., 7 ч. 45 м. пр. пл. Отъ върха на позицията (Байракъ-тепе Б. А.).

По заповедъ. Ротата отъ 50-и полкъ изпратете веднага да си намѣри дружината къмъ с. Екремилъ и присъедини къмъ дружината си. Ако днесъ се яви нужда, то ще Ви изпратя отъ полка, който е даден въ мое разпореждане въ резервъ.

Съединете се съ телефонъ и съ полковникъ Райновъ, който е на позицията задъ Острата-могила (Сиври-тепе Б. А.).

Началникъ на Щаба,
майоръ Живковъ.“

Съ това свършва историчното описание на боя. Заключителния му прегледъ е въ следващите два отдела.

Размисли върху боя.

„Ако има блѣскавъ мигъ за отбраната, то е именно този, когато, схващайки благоприятния случай, съ толкова бързина, колкото и мощь, минава къмъ гърмоносенъ пристъпъ.“

Клаузевицъ (гл. т. II, стр. 32.
Théorie de la Grande Guerre).

Този историченъ трудъ е за българското потомство. Нарисувани сѫ въ него, отъ живи образци, добри и лоши дѣла, вѣрни и истински събития и случки, за да черпи поука отъ тѣхъ: и войникъ, и водачъ, и гражданинъ. Въ него сѫ изтѣкнати подвизи и на редници, и на най-малки началници и на по-високи, за да се „запазятъ отъ забрава“; въ него сѫ предадени на позора дѣлата на ония, които предъ страхъ отъ смърть забравятъ дѣлъ и честь; та потомството, като ги чете, да знае какво да предпочита: слава или позоръ, изпълненъ или неизпълненъ дѣлъ.

„Ала, като е речь за дѣлъ, да ли за единъ мжжъ, който се е посветилъ на военното поприще за презъ цѣлъ животъ, за да стои начело на български войници и да ги води къмъ победи, е достатъчно изпълненъ дѣлъ, ако е храбъръ и безкористно самоотверженъ въ боя? Не, разбира се, и хиляди пжти не! Тия качества и най-смиренятиятъ войникъ, български, може да има, и ги имаше безусловно тамъ — на полето на честъта; обаче, за единъ водачъ колкото е по-високъ, толкова по-важно е, да е съзналъ напълно, съ чиста свѣсть, че за да е изпълнилъ дѣлга, трѣбва да е работилъ неуморно, методично и системно върху си, непрекъснато презъ цѣлата си служба, презъ цѣлъ животъ, за да се сдобие съ ония обширни познания, съ онай опитност и похвати по своето дѣло — съ онай истинска свѣтлина, безъ които е немислимъ да стои на височината, която изисква положението му; да е закалилъ здраве, пъргавина и износливост съ постоянни тѣлесни упражнения дотамъ, че да може да понесе и противостоя на всички преумори и несгоди на военния животъ, да е укрепилъ душа и сърдце съ всички военни и човѣшки добродетели, въ които да се е упражнявалъ всѣкога,

презъ цѣлъ животъ, тѣй, че да е достигналъ до онова високо чувство на истинска справедливостъ *), която е основата на всички добродетели, и която ще го направи да бѫде непоколебимъ при изпълнение на дѣлга си, за да отдава всѣкому по заслугите и достоинствата; за да отличава добродетелите отъ пороците, истината отъ лжата, свѣтлината отъ тѣмнината, ласкателството отъ похвалитѣ. Защото съвсемъ не е достатъчно за високъ началникъ да е свѣршилъ Военно училище и Военна академия; ако той се е занемарилъ презъ време на службата си, ако е съсрѣдоточилъ вниманието си въ друга посока, ако (най-позорното) го е мѣрзяло да работи неуморно и непрекъжнато върху си за непрестанното си самоусъвършенствуване, той е далече отъ съвѣтно изпълненъ дѣлгъ. Други много по-млади отъ него, но работили върху си съзвѣнително, съ постоянство, тѣрпение и твѣрдость, само за малко години ще надминатъ та-квъ началникъ и ще престанатъ да го уважаватъ; а въ деня на изпитанието нѣма да иматъ никаква вѣра въ него, и ще бѫдатъ принудени на всѣка крачка да поправятъ и измѣнятъ разпоредби, идещи отъ подобенъ водачъ съ слаби познания, слаба подготовкa и съмнителни добродетели.

Просвѣтениятъ читателъ ще трѣбва да има предвидъ горнитѣ мисли, за да си състави ясно понятие и представа за главнитѣ дейци на този бой, а той е за бѣлгарския народъ военно — исторично събитие, твѣрде голѣмата важностъ на което изпѣква явно отъ истинското положение на воюващите презъ време на Чаталджанското примирие. Отъ него сж имали нужда, изглежда, и дветѣ страни:

Бѣлгаритѣ, съ I и III-та си армии, следъ кѣрвавъ неуспѣхъ на Чаталджа, заразени при това отъ холера, се нуждаятъ отъ превозъ на войници, коне, припаси и храни, и отъ отвозъ на ранени и болни; а на седемъ прехода въ тила си и на главното си съобщение съ Бѣлгария иматъ неприятелска крепостъ обсадена отъ II армия; на Курудагъ пѣкъ иматъ само слаби сили срещу Галиполския полуостровъ, откѫдeto тѣкмо сега иде главната опасностъ.

Турцитѣ следъ претърпѣнитѣ поражения въ Тракия, се оттеглятъ на Чаталджанската си позиция, която успѣватъ да задържатъ; на 23-и януари 1913 год. правятъ дѣржавенъ превратъ: идватъ младотурцитѣ на властъ, които се

*) „На свѣта нѣма нищо, освенъ справедливостъ, и едно само е силно въ тоя свѣтъ — това, което е Справедливостъ, това, което е Истина“. Карлейль.

„Цельта на човѣка е да стане сила за осъществяване на справедливостта. Да вѣрвашъ въ живота, ще рече да вѣрвашъ, че той е борба, въ която победата ще принадлежи на справедливостта. Тя ни укрепва, за да се боримъ, за да страдаме, ако е потребно, но никога да не губимъ надежда.“ Карль Вагнеръ.

заематъ изведенѣжъ да продължатъ упорито войната и готовятъ решителния си ударъ откъмъ Галиполския полуостровъ.

Очевидно е, прочие, че съобщенията на I и III армии, както и обсадата, сж застращени отъ голѣма опасностъ. За отстранението ѝ образувана бѣ IV армия, която се съсрѣдоточава на Курудагъ — срещу Галиполския полуостровъ. Веднага следъ изтичането на премирието — 19 часа на 3-и февруари 1913 год. — армията настѫпва стремително, из-превари турцитѣ, които сж въ периода на съсрѣдоточаване, завладѣва важната за тѣхъ Текирдагска линия, вмѣква се въ шията на полуострова, заема позиция на линията в. Сиври-тепе срещу Булаиръ, и бива обречена по-нататъкъ на бездействие, нѣмайки срѣдства за атака на укрепена позиция, каквато е Булаирската турска, спира настѫпването си и взема отбранително положение. Щабътъ на армията се връща въ Малградъ; а 2-а дивизия се оттегля къмъ с. Айнарджикъ. По този начинъ, тази дивизия предъ опасния мигъ, се намира много далече — 70 км. — отъ решителната точка, дето не е въ състояние да пристигне на време. Положението става опасно за 7-а Рилска дивизия, оставена за преграда въ шията на полуострова, въ прѣкъ допиръ съ превъзходенъ противникъ, а тя съ слаби сили: четири пехотни полка (16 дружини), единъ полски с. с. артилерийски полкъ (9 батареи), единъ полски не с. с. артилер. полкъ (5 батареи), петь с. с. планински батареи, една пионерна дружина, и единъ ескадронъ конница, всичко 18,000 души противъ 80,000 турци. Дивизията заема: съ два пехотни полка, единъ с. с. артил. полкъ, три с. с. планински батареи и една пионерна рота позицията Сиври-тепе, опрѣна съ дѣсния си флангъ въ Саросския заливъ, а съ лѣвия — въ Мраморно-море; съ петь дружини и петь не с. с. батареи при с. Ексемиль въ резервъ и съ три дружини и две с. с. пл. батареи охранение на морския брѣгъ отъ устието на Кавакъ-дере до Шаркъой.

При това прѣснато разположение на дивизията и по-грѣшния изборъ на позицията, относно лѣвия ѝ участъкъ, опасността се още повече увеличаваше. Лѣвиятъ флангъ на позицията бѣ опрѣнъ въ Мраморно-море, владѣяно отъ неприятеля, двата му бронирани крѣстосвачи биеха въ флангъ и тиль лѣвия участъкъ на позицията, та укрепяването денемъ бѣ невѣзможно. Въ такъвъ случай, действителната позиция трѣбаше да бѫде вододѣла по полукръгла: в. Байракъ-тепе — в. Сиври-тепе — чучура на пжтя Булаиръ-Кешанъ — Саросския заливъ (гл. пл. на боя). Тази позиция е обезпечена отъ огъня на флота, лѣвото ѝ крило — отъ обхватъ и обходъ — неприятельтъ не може да настѫпи въ тѣснината между морето и в. в. Сиври-тепе — Байракъ-тепе, преди да ги завладѣе; а тѣ съставяятъ най-яките точки на позицията. Тя е и по-годна за заемане, защото едно отъ

съществените предимства на отбраната е, да бждатъ войските ѝ скрити отъ погледите на настъпващия; а вододълът Сиври-тепе — Байракъ-тепе, отговаря, напълно на това условие; независимо отъ това, вмѣсто да заема за лѣвъ участъкъ на позицията рѣта Т, който е дѣлъгъ четири километра и съ всички ѝ му опасни неудобства, щѣше да се заеме вододѣла Сиври-тепе — Байракъ-тепе, дѣлъгъ само два километра, отговарящъ несравнено повече на силите на единъ пехотенъ полкъ, съ всички ѝ му удобства, изброени по-горе, и още господствуващето му положение: кръгозоръ, обстрелъ, отлично наблюдение, безопасностъ и пр. Щабътъ на дивизията не довижда това, обаче, командирътъ на, 22-и полкъ схваща несъстоятелността на опредѣлението му участъкъ за отбрана, и какъ го заема? Само съ три роти и две картечници — чифлика Доганъ-Арсланъ; само съ една рота, като охранение — пространството отъ чифлика до Мраморно-море — два километра; в. Сиври-тепе, като центъръ на позицията, съ една дружина и две полски с. с. батареи; влѣво отъ последнитѣ, и само на 500 м. отъ вододѣла, поставя три с. с. планин. и една с. с. полска батареи съ фронтъ къмъ морето; въ полкова поддръжка оставя цѣли две дружини, що тѣкмо отговаря на обстановката; разполага ги въ стѫпало задъ чифлика и само на 500 м. южно отъ в. Байракъ-тепе. Тѣй че, съзнателно или не, той съмѣта за главна позиция на участъка си вододѣла Сиври-тепе — Байракъ-тепе. Чифликътъ Доганъ-Арсланъ е само една предна укрепена точка, отъ падането на която не зависи падането на главната позиция, което се доказа отъ самия бой.

По този начинъ, погрѣшниятъ изборъ на рѣта Т за лѣвъ участъкъ на позицията, е поправенъ отъ командира на 22-и полкъ. Дори частите отъ този участъкъ, които се оттеглятъ въ време на боя, отстѫпватъ неволно на споменатия вододѣлъ: тритѣ с. с. планин. и 3./7. батареи; а 2./22. дружина, напускайки чифлика Доганъ-Арсланъ, заема позицията на планинските батареи.

Още по-погрѣшна е оценката на Кавашката позиция — билото на Текирдагъ югоизточно отъ с. Кавакъ — която въ същностъ Щабътъ на дивизията би заселъ, ако не бѣ наложено отъ командуващия IV армия позицията Байракъ-тепе. Кавашката позиция е безъ дѣлбочина, непосрѣдно вдлъжъ въ тила ѝ тече р. Кавакъ която при дѣждъ, става непроходима въ бродъ. Склоновете, които се спускатъ въ рѣката — тила на позицията — сѫ много стрѣмни и труднопроходими за полска артилерия. Тази позиция е неудържима, щомъ противникътъ владѣе Байракъ-тепе; защото оттукъ се обхваща дѣсния ѝ флангъ и едновременно съ това се бие пѫтя на отстѫплението — въ тила на отбраната — понеже пѫтя с. Кавакъ — гр. Кешанъ е съвършенно изло-

женъ, тѣй като отива въ северозападна посока, когато позицията е обръната съ лице къмъ югоизтокъ (гл. картата).

Резервътъ е поставенъ при с. Ексимильт на 5 км. отъ позицията, когато противникътъ е въ прѣкъ допиръ на 2 км. отъ кея; така че, резервътъ не може да подкрепи защитниците на позицията въ случай на ненадейно нощно нападение, което събитието доказва. Не само това, но Щабътъ на дивизията така погрѣшно се разпорежда съ резерва си, че го неутрализира, и нито единъ войникъ отъ него не взема участие въ боя. Изглежда, че резервътъ е билъ поставенъ чакъ при с. Ексемилъ съ огледъ, да действува противъ стоварване на неприятелски войски къмъ Индже-бурну. За охрана пѣкъ на морския брѣгъ, поставя изведнажъ три дружини и две с. с. планин. батареи, когато една дружина и нѣколко не с. с. полски ордия сѫ били напълно достатъчни; защото брѣгътъ се владѣе отъ насъ, морското дѣно до $1-1\frac{1}{2}$ км. отъ брѣга е плитко: стоварване на войски трѣба да става съ лодки отъ далече, а височините, които се спускатъ въ морето, иматъ голѣмъ кръгозоръ и обстрелъ, и позволяватъ закрито разполагане на охранението. Следователно, стоварване неприятелски войски, и то при тихо море, може да стане въ участъка на дивизията само въ зливчето при Индже-бурну. Едно грижливо изучване (разузнаване) на участъка отъ лице, което разбира, щѣше да потвърди, че брѣгътъ можеше да се заеме за охрана съ стражеви застави отъ три роти, съ по три застави отъ рота, всѣка застава отъ взводъ: всичко деветъ взвода, които можеха да поставятъ 60 стражеви поста отъ по 6 човѣка, или всичко 360 души; посоветвѣ — на 400 крачки единъ отъ другъ, можеха да охраняватъ една линия отъ 24,000 крачки или 18 км. Като се назначи отъ рота по единъ взводъ въ главенъ караулъ и една рота въ резервъ на преднитѣ постове; ясно е, че една дружина напълно е стигала за охрана на брѣга. Ако на всѣка застава се поставяха по два не с. с. топа отъ 9-и нескоростреленъ артилер. полкъ, вмѣсто да стои безучастно на бивака при резервъ, или 18 нескоростр. топа за цѣлото охранение, и, ако при стражевия резервъ се оставяше една с. с. планин. батарея за маневриране, то цѣлиятъ брѣгъ, предоставенъ за охрана на 7-а дивизия, отъ 18-км., щѣше да се бие съ кръстосанъ, действителенъ, артилерийски и пехотенъ огнь; охранението щѣше да бжде така надеждно, че дори неприятелска лодка не можеше да доближи до брѣга. Билата на всички рѣтове отъ този участъкъ, които се спускатъ отъ Текирдагъ въ морето, сѫ достъпни за полска артилерия. По тоя начинъ щѣха да се спестятъ две дружини и една с. с. планин. батарея — последната за позицията, а дружините за резерва, мѣстото пѣкъ на който трѣбваше да бжде по-близко

до главната позиция, отколкото противника, що се готвѣше да ни изненада презъ нощта.

Кѫде трѣбваше да ношува Н. Д. при това положение — надвечерието на боя? — Уставътъ за полската служба отъ 1906. е опредѣлилъ доста ясно: „§ 479. Предъ боя начальникътъ трѣбва да върви въ главата на колоната, кѫдето той ще бѫде по-добре ориентиранъ чрезъ ангажирането на авангарда“. Мѣстото на началника въ боя е също ясно опредѣлено; § 488 отъ сѫщия уставъ гласи: „Всички начальници, отъ ротния командиръ до начальника на отряда, се намиратъ на такова мѣсто, отъ което тѣ най-добре ще могатъ да ржководятъ частитѣ си въ боя. Обаче, за мѣстонахождението си трѣбва своеувременно да съобщаватъ, както на по-горния си начальникъ, така също и на подчиненитѣ си“. Но отъ с. Кавакъ не си виждатъ „частитѣ въ боя“, а тѣ въ време на боя, отъ 9 до 12 часа, не знаятъ кѫде се намира Н. Д.; понеже той бѣ напусналъ с. Кавакъ следъ 9 часа и не бѣ съобщилъ кѫде отива и де се намира; та става нужна въ най-опасния мигъ на боя да се изпраща бригадния адютантъ да го дира; намира го едва въ 11 часа и го довежда въ мъглата на пладне на Байракъ-тепе; когато отговорността за приемането на боя и всички мѣрки за спечелването му бѣ взелъ другъ; когато прехвърлената 4/13 дружина отъ крайния дѣсенъ флангъ успѣва, и безъ резерва на дивизията да спре отстѫплението на лѣвото ни крило, което не само спира, но извѣршва решителна контратака, отбива настѫрвения противникъ и склонява везнитѣ на победата въ наша полза.

Мѣстото на началника предъ боя и въ боя е отъ твърде голѣма важностъ, затова не само въ уставътъ е било опредѣлено, но и въ военната книжнина сѫ се занимавали съ него, защото неуспѣхитѣ въ много боеве сѫ се дѣлъжали тѣкмо на обстоятелството, че началникътъ се е намиралъ въ решителния мигъ далече задъ войскитѣ си. Въ в. „Военни известия“ отъ 1910 год. брой 9, ето какво пишатъ нашитѣ учители, руситѣ, за една отъ главнитѣ причини на неуспѣхитѣ си въ Руско-Японската война.

„Мѣстото на началника въ боя е на онзи пунктъ, отъ който е по-удобно да се следи за вървежа на боя, а въ решителната минута тамъ, дето трѣбва съ личенъ примѣръ да въодушевлява войскитѣ. § 159 отъ наставлението за действието въ боя (руското Б. А.).

„Дзъ бихъ добавилъ само едно, че началникътъ трѣбва да се намира въ района на разположението на войскитѣ си. Колкото това и да е ясно, но има примѣри (каквъто е нашия въ с. Кавакъ Б. А.), дето началниците сѫ оставали далечъ задъ частитѣ си. Тѣзи случаи на всички сѫ били известни, но сѫ останали ненаказани. Такива като Скобе-

лева, които за това отстраняватъ отъ командуване, ние имаме малцина начальници“. Скугаревски.

Истина е, че, презъ време на Руско-Японската война — 1904 год., ни идваха отъ далечния изтокъ разни новини, като тая за генералъ Куроки, който, следъ като насочвалъ дивизиятѣ си въ бой срещу противника, отивалъ спокойно да лови риба — дотолкова ималъ голѣма вѣра въ подчиненитѣ си начальници на дивизии, че разпоредбите му ще бѫдатъ разбрани добре и изпълнени, и дотолкова подчиненитѣ му, отъ своя страна, имали голѣма вѣра въ началника си, че той е всичко предвидѣлъ. Но това се касае до командуването на японската армия . . .

И при все това, дори и следъ Руско-Японската война, уставътъ на европейскитѣ армии за бойната служба, съвсемъ не сѫ взели подъ внимание мѣстото, което генералъ Куроки си е избиралъ въ боя. Нашиятъ уставъ за полската служба, 1906 год., е почти преводъ отъ френския, който е изработенъ следъ казаната война. И двата устава предвиждатъ мѣстото на началника въ боя при войскитѣ си, за да може да ги вижда и управлява. Знаменити военни книжовници и отлични бойни водачи ето какъ опредѣлятъ мѣстото на началника, както предъ боя, така и повреме на самия бой:

Фонъ деръ Голцъ пише, че въ надвечерието на боя (както бѣ на 7-и февруари 1913 год. вечеръта): „Главнокомандуващите премѣстватъ главнитѣ си квартири на самия фронтъ и може би, ще прѣкаратъ нощта на единъ отъ биващите. Всѣки чувствува приближаването на решителния денъ и се приготвя за него *); . . .“ Това за главнокомандуващите, а кѫде трѣбва да бѫде мѣстото на началника на дивизия?

Маршалъ Фошъ, като професоръ въ Висшето училище на войната въ Парижъ, изследвайки боя при Находъ, намира, че командирътъ на VI австрійски корпусъ, генералъ Рамингъ, съ щаба си, на 26-и юни 1866 г. вечеръта предъ боя е ношуvalъ много далече — въ гр. Олеконо — 4 кlm. задъ войскитѣ си, които пѣкъ ношували на 12 кlm. отъ противника си, на когото само предния отрядъ на авангарда ношуvalъ въ Находъ.**) Ако се смѣта, при тази обстановка, че щабътъ на корпусъ съ конна дивизия е ношуvalъ далече отъ войскитѣ си, то какво да се каже за Щаба на дивизия, който въ надвечерието на боя ношува 9 кlm. задъ позицията, защитниците на която сѫ въ прѣкъ допиръ съ неприятеля?

*) Глед. стр. 333 отъ „Въоръженъ Народъ“, български преводъ.

**) Глед. страници 150—216 отъ „Principes de la guerre“, отъ маршалъ Фошъ.

По тази причина Н. Д. не бѣ на позицията при завързането на боя, когато тръбаше да поеме отговорността да го приеме или не, когато въ 8 часа изгрѣ слънце и се виждаше твърде ясно решителния пристрѣпъ на противника петъ пъти по-многочисленъ отъ насъ. Да бѣ въ този мигъ на позицията, можеше добре да схване положението и да направи съответните разпоредби; и, ако приемаше боя (което никакъ не е за върване), можеше, следъ падането на гжстата мъгла, безъ да губи нишката на действителността въ боя, по съзерцание, по гърмежитъ, по виковетъ, по свръзката съ частитъ, да има известно опредѣлено понятие за онова, що става въ борбата. Той идва, обаче, въ боя на пладне, когато на двадесет крачки нищо се не вижда; липсвайки му известна връзка съ началото на боя, непроледността на мъглата, оглушителността на гърмежитъ, които за неориентирания като да минаватъ въ тила, пълната неизвестност, случайното пръскане на неприятелски шрапнели надъ главитъ, внушаватъ страхъ и беспокойство, и на място да се взематъ най-отговарящитъ смѣли разпоредби, съгласно съ обстановката, когато имаше вече успѣхъ въ боя, взематъ се най-колебливи. Дори и следъ като му се донася най-положително, че на дѣсния флангъ и центъра положението е отлично, продължава да взема малодуши мѣрки и да изважда части изъ боя, отслабвайки защитата на позицията, пращайки ги безсмислено назадъ на приемателни позиции, като предъ отстѣпление. Въ смущението резервът се пръска така непохватно, безцело и неумѣсто, че нито една част отъ него не взема никакво участие въ боя. Единствена отъ резерва 4/49. дружина взема участие, но следъ пладне, и тя не дойде въ боя по разпоредба отъ щаба на дивизията, а бѣ извикана съ писмена заповѣдъ въ 10 ч. и 30 м. отъ Б. К.

Ако бѣ направено онова пестене на силитъ, за което се посочи по-горе, и което е особено задължително за отбраната, и ако резервът бѣ на мястото си въ боя, то на Байракъ-тепе щѣхме да имаме въ решителния мигъ: петъ дружини и 12 нескорострелни топа прѣсни, невземали участие въ боя, сили; та, когато следъ вдигането на мъглата, турцитъ обѣрнаха въ паническо бѣгство отъ центъра подъ съкрушителния ни огънь, когато лѣвото неприятелско крило съ контратаката на Разрѣзана могила, а дѣсното — съ поврѣтнитъ действия отъ рѣтъ Т. и цѣлата турска, Галиполска армия, безъ да оказва никаква съпротива, бѣгаше безредно; тогава, безъ да се бутатъ нашитъ пехотни части, заемащи позицията, можеше да се предприеме мигомъ съ четири дружини отъ резерва, съ 3 полски с. с. батареи отъ центъра и съ две с. с. планински батареи, които бѣха на разположение, стремителенъ „гръмоносенъ пристрѣпъ“ по

главното централно било презъ в. в. 195,175 на Булаиръ и укрепената задъ него позиция. Времето до пълно стѣмване, позволяващо това, а войскитъ ни горѣха отъ желание да преследватъ. Но вместо това, водимъ отъ благоразумие*, се задоволява, че позицията е запазена, и дори се правятъ разпоредби да се върнатъ назадъ настѣпилитъ части. Така че, вместо пълна победа съ завладяване турската, Булаирска позиция и Галиполи, съ голѣчитъ военните припаси, стоварени тамъ, и съ принуждаване неприятеля да подпише веднага мира — ние се задоволяваме само съ отблъсването му и се заковаваме въ позицията, което ни струва протакане на войната още четири месеци съ хиляди човѣшки жертви и милионни левове загуби. Затова, боятъ при Булаиръ е единъ пропуснатъ случаи, какъто въ хиляди години единъ пътъ се случва.

Прочие, ако бѣ се предприело буйно преследване въ случая съ резерва, никакъ нѣмаше да биде „увличане**“) а тѣкмо напротивъ, то се изискваше отъ истинското положение на войната, при това непосрѣдните защитници на позицията не се излагаха на никаква опасност, защото щѣха да останатъ въ окопитъ си, готови да посрещнатъ всички случаиности и последици отъ преследването, дори ако за това се вземѣха скорострелните полски батареи отъ центъра, защото можеха да се замѣнятъ веднага съ нескорострелните отъ резерва.

При все това, поражението на противника бѣ толкова решително, нанесенитъ му загуби въ убити и ранени толко-

*) „Отбраната, щомъ като е спечелила известенъ важенъ успѣхъ, мигновено е извѣрила дѣлото си, и, подъ покровителството на този първи успѣхъ, и, ако не иска да се изложи на вѣрна загуба, трѣбва на часа да вѣрно приети ударъ. Трѣбва да се бие желѣзото докато е горещо; благоразумието изисква да се използува добигото превѣходство, за да се предотврати второ нападане. . .“.

„Минаването въ поврѣтно нападане е стремежъ, свойственъ на отбраната, отбиване съ пристрѣпъ съставлява сѫщественото основно правило на този начинъ за водене войната, и грамадна грѣшка прави отбраната вѣсѣйк пътъ и навѣкъдже, ако, задоволявайки се отъ непосрѣдната успѣхъ отъ нанесената победа, не дири този успѣхъ да съдействува най-добре за последиците на войната“. Клаузевецъ (стр. 31 и 32, T. II., Théorie de la Grande guerre).

**) „Съвсемъ друго е при преследване на разбитата войска. Разпрѣсане на частитъ, разбѣркане на тактическия редъ, упадъкъ на духа и мѣжеството, загриженостъ по отстѣплението, всичко съдействува да направи съпротивата твърде мѣчна и, въ много обстоятелства, невѣзможна... Победителът се нахвѣрля решително въ преследване съ смѣлостъ, която се поражда отъ щастиято и довѣрието, що дава успѣха; колкото по-дрѣзко е настѣпването, толкова повече изпѣватъ, разиватъ се и се увеличаватъ последиците (результатитъ), добити отъ боя. Тѣкмо тукъ е, въ действителностъ, истинското поле, на което нравствените сили растатъ и се помножаватъ, безъ никакво отношение съ тѣсногърдата численост и нишожните мѣрки отъ веществено (материално) естество“. Клаузевицъ (стр. 260, T. II., Théorie de la Grande Guerre).

ва огромни, че той вече не помисли и не се осмѣли да повтори пристъпа си. Съ единъ само замахъ се отклони голѣтари опасност, що себѣ надвесила надъ армиите ни на Чаталджа и Одринъ; даде се възможност на II армия да продължава спокойно обсадата и да превземе крепостта, съ което се отстрани грозната преграда въ тила на съобщението на I и III армии съ страната. Голѣтото значение на този бой е явно, но то ще изпъкне още по-очевидно, като се направи сравнение съ последиците, ако турцитъ бѣха успѣли да разбиятъ 7-а Рилска дивизия, което бѣ на косъмъ, а после по отдѣлно и другите части отъ IV армия, и да нахлуятъ въ Югоизточна Тракия...

Затова Булаирската победа е отъ най-редкитъ, не само въ българската военна история, но — и въ всесвѣтската, по своите особености:

победоносната отбрана, която заема позиция, опрѣдѣлена съ фланговете си въ две морета, на най-историчната мястност на земята, възпѣта още въ древността отъ Омира и описана отъ Херодотъ;

отбрана на тѣснина, по която сѫ минавали победоносни македонски фаланги преди 22 и $\frac{1}{2}$ вѣка, а сега, тукъ, одържатъ връхъ надъ петь пѣти по-силни врагъ български дружини, въодушевени отъ общъ народенъ копнежъ за освобождение на поробенъ братъ; дружини съ високъ воененъ духъ, който се дължи на разумна, мирновременна бойна подготовка, обучение, образование и възпитание; дружини, калени въ бойния животъ и имащи вѣра въ себе си;

отбрана упорита до крайност, гъвкава, подвижна и мъжествена, придружена съ смѣли нападения и поврѣтни действия напредъ, които страшно изненадватъ противника, и които се увѣнчаватъ всѣкажде и всѣкога съ най-страхотното оржие на българския, храбъръ войникъ — ножа;

отбрана предвидлива, която не чака подкрепа отзадъ а, схващайки, че ще бѫде насоченъ срещу лѣвото ѹ крило главния ударъ, предупреждава го, прехвърляйки чакъ отъ крайния дѣсенъ флангъ дружина, довежда я на лѣвия, и, изпращайки я въ контърата въ най-решителния и най-опасния мигъ на боя, обрѣща го въ своя полза;

отбрана просвѣтена, която съзвателно пренебрегва опасните, предни, укрепени точки предъ главната позиция, а вмѣсто тѣхъ, оставя слабо, но бодро и будно охранение, което не се оставя да бѫде изненадано дори отъ нощния пристъпъ на противника, и го среща мъжествено съ точни огъни;

отбрана съ ожесточенъ и упоритъ бой, по-голѣмати чистъ отъ който се води въ гѣста, непрогледна мъгла, по-вайки въ тѣмни зори, продължавайки непрекъснато съ сѫ

щата яростъ цѣлия денъ и свѣршвайки само съ нощната тѣмнина;

отбрана, която обрѣща въ бѣгство петь пѣти по-силни нападатели, пламенно готова да го преследва стрѣльно съ ножъ въ бѣрецитъ, ако не ѝ е попрѣчено съ заповѣдъ „да се не увлича“;

Най-сетне това е блѣскава отбрана, въ която сѫ легнали повечето отъ основните начала и правила за воденето на съвременния бой изобщо и на отбраната въ частност.

Боятъ е приетъ отъ този, който го ржководи, съ ясно опредѣлена цель — да се разбие и отблѣсне противника, и да не му се позволи да завладѣе важната занего Текирдагска линия, за което още отъ надвечерието на боя е замисленъ точно опрѣделенъ планъ за борба:

да се не даде на неприятеля да ни изненада съ нощна атака, при тази му близостъ и превъзходство въ численост, затова бригадата е развѣрната въ боенъ редъ, готова за бой, и заема позицията съ будни, бойни части;

да не се стреля по неприятеля отъ далече, а да се остави да доближи на разстояние за действителенъ огънь, който да го съкруши съ ненадейност, вихреност, точност и голѣми поражения;

частитъ на позицията сѫ предупредени, че безусловно никакво отстѣпление нѣма да има;

съсрѣдоточаватъ се, за резервъ на бригадата и за решителенъ ударъ единствените части въ разпореждането на Б. К. на най-важната точка Байракъ-тепе.

Веднѣкъ почнатъ боя, ржководи се съ пълно съзнание и съ основно познаване на работата, като се използватъ ту такси всички грѣшки на противника:

той настїпва стремглаво и безогледно, и тогава, когато се съмва и Слънцето изгрѣва; че се виждатъ отъ позицията всичките му части, що настїпватъ въ гѣсти, дружинни колони дори въ предѣлите на действителния артилерийски огънь; първа негова грѣшка, която артилерията ни отлично използва;

Въ крѣга на действителния ни пехотенъ огънь той продължава да настїпва въ сѫщия строй и редъ, безъ да подготви пристъпа си съ артилерийски огънь — втора негова голѣма грѣшка, която изкупва съ много крѣвь.

Пада мъглата. Тя се оказва наша съюзница, защото войските ни да действуватъ по подвижно *) отъ неприятелските въ мъглата. Неприятелскиятъ флотъ, невиждайки въ мъглата, не можа да поражава лѣвото ни крило, кѫдето противника има известенъ успѣхъ, но сбѣрканъ въ мъглата,

*) „Победата е на войските, които маневриратъ“. Наполеонъ. Военно-исторически сборникъ, кн. 5.

почва да действува нерешително и колебливо, води вече бавно настъпление, съ което дава възможност и време на 4/13. дружина да пристигне на Байракъ-тепе, да настъпи и спре отстъплението на лъвото ни крило, що въ мъглата силно изненадва противника, който на свой редъ почва да отстъпва и губи първоначалната си свобода на действие, като настъпващъ. Лъвото му крило при Сароския заливъ, контратакувано на свой редъ на Разръзана могила, отстъпва и губи свобода на действие. Ние спечелваме почина на действие, защото неприятельтъ вече съобразжава действията си съ нашитъ, изпращайки отъ резерва си войски за подкрепа и на дветъ си крила. Само центърътъ му, на главното бйло, използува мъглата и доближава до нашитъ окопи на разстояние вече за ударъ „на ножъ“, но е вече сломенъ.

Мъглата се вдига. Сега пъкъ свѣтлината е наша съюзница, защото използваме новата обстановка, що ни дават: ясно видимата, открито стърчащата турска артилерия и открититъ гжсти тълпи на неприятелската многочислена перхота предъ окопите ни. Мигомъ сж засипани съ най-действителенъ пехотенъ и артилерийски огънь, и тъ обръщатъ въ бѣгство, преследвано съ ураганенъ огънь, нанасящъ страховитни поражения на обезумѣлия отъ страхъ противникъ... Кога победата е била по-явна и решителна? . . .

Ако за атаката е достатъчно да нанесе въ една само точка решителенъ ударъ на отбраната, за да спечели победата, за отбраната обратно — необходимо е да има успѣхъ навсъкѫде, за да я спечели. Ние нанисахме решителни удари навсъкѫде въ боя, и победихме съ цената на онай сила, която е посочена въ красноречивия надсловъ (мотто) подъ следващото заглавие — заключението.

Заключение,

„Има една сила стара колкото свѣтъ, всѣкога млада обаче, пострашна отъ топа и пушката, способна да породи всѣкакви изненади, защото тя създава на часа най-нечакванитъ срѣдства за действие и най-разнообразни изкуства, приспособявайки ги къмъ обстоятелствата съ чудна точностъ, това е *нравствената сила*, произтича отъ три сили: умѣтъ, който измислюва, волята, която изпълнява, *межеството*, което среща смъртъта въ очитъ. Тази мощь, разпространена въ межеството (масата), въодушевлява го, трогва го, разплая го и го прави способно за най-велики жертви, каквито изисква победата.“

„Нравствената сила е, която ще наклони везнитъ.“

„Пораждайки се отъ качествата на човѣшкия духъ, умъ и сърдце, тя расте съ развитието на възпитанието, обучението, благароднитъ чувства, коннекциите (идеалитъ) на единъ народъ; тя расте съ издигането на водачите, въ които тя на мира върховния си изразъ.“

Генералъ Л. Майядъръ (гл. стр. VII на *Eléments de la Guerre*).

Когато авторътъ пише тия последни редове, цѣли осемнадесетъ години го дѣлятъ отъ кървавата драма, разказътъ на която има вече предъ очитъ си внимателниятъ четецъ. Той си е съставилъ известно понятие за боя. Остава сега да сравни заключението си съ това на съчинителя, главната целъ на когото е била да предаде на българското потомство истината по това знаменито военно събитие, въ което сж легнали не едно отъ основнитъ начала за *изкуство водене на боя*.

Всѣко човѣшко изкуство се добива и усъвършенствува съ тѣрпеливо и дѣлбоко изучване, и главно, съ упражнения, които колкото по-грижливо, съзнателно и разумно се повтарятъ, толкова по-опитенъ става въ работата си човѣкъ.

Единственъ военниятъ е поставенъ въ това отношение много зле; защото той може само въ военно време да се упражнява на истинско, военно изкуство, истински бой; и като така, каквите упражнения и да прави въ мирно време, тѣ не могатъ да му представатъ действителността, въ която най-важния двигателъ — нравствената сила — остава незасегната. Всички дейности на войските въ военно време: походни движения, разполагане за почивка и нощуване, охранение на войските денонощно въ всичките имъ положения, съсрѣдоточаване, престрояване, развръщане, приготвяне за бой, вънъ отъ огъня на противника, могатъ да се извршватъ и въ мирно време досущъ тѣй, както и въ военно; не могатъ да се упражняватъ войските само на истински бой, въ който се пролива кръвъ, и въ който неволно идватъ всички човѣшки естествени прояви и слабости, като: смущение, малодушие, колебливостъ, страхъ, чувство за самосъхранение, изгубване на срамъ (у нѣкои), подбуда за спасение и бѣгство, въпрѣки строги наказания, изгубване способностъ за мислене и затръпване (у нѣкои); както идватъ и прояви на велики душевни качества: самообладание и победа надъ страха, мѫжество, запазване на умствените способности въ най-опасните мигове и дори засилването имъ отъ честолюбие, отъ възторгъ, отъ готовностъ за подвизи, за самопожертвуване отъ високо чувство на дѣлгътъ, отъ жаждата за слава, отъ истинско съзнание за честь и достоинство; а когато се прибавятъ къмъ тия добродетели положителни военни знания и изпитана опитностъ, твърда, непоколебима воля за победа, въпрѣки всички жертви, то идватъ мълниеносни разпоредби за изтръгване на победата и готовностъ за поемане голѣми отговорности.

При мирновременните упражнения, обучения и възпитание на войските може и безусловно трѣбва да се развиватъ общочовѣшки добродетели: тѣрпение, мълчание, износливостъ на преумора, доброволно послушание, привичка и обичъ къмъ редъ, точностъ, чистота тѣлесна и душевна, въздържание, чувство на дѣлгътъ, честностъ, духъ на дружество, човѣколюбие, безкористна любовъ къмъ отечество то, непрекъснатъ стремежъ къмъ самоусъвършенствуване и неуморенъ трудъ за добиване необходимите военни познания; ала истинските военни добродетели може да се видятъ само на война и особено въ боя, предъ очите на смъртътъ. Обаче, войските, въ които сѫ били основно превити истинските човѣшки добродетели въ мирно време, никога не сѫ се посрамвали въ военно, когато сѫ били началствувани отъ достойни и способни водачи. Тия последните, съ всестранното знание теорията на военното изкуство и дѣлбокото изучаване на историята, изобщо, и на военната история и бо-

въ частностъ, допълвали непривичката на войските си къмъ главната имъ дейностъ на война — боя.

Очевидно е, прочие, че изучаването въ мирно време на вѣрни истории на боевые, причините и последиците имъ, развоя имъ, сѫщинските причини за победите и пораженията и пр., е единъ отъ главните методи за подготвяне водачите на войските къмъ най-важната, най-сѫществената най-опасната, най-ответствената имъ дейностъ на война — приемане на боя и мѫжественото му непоколебимо водене до последни усилия.

Съ такова намѣрение авторътъ се зае да напише историята на Булаирския бой, та, ако може, и тя да послужи на бѫдещите водачи на българското воинство за изучаване родната военна история.

Истина е, че боятъ не е отъ голѣми размѣри: 10,000 борци противъ 50,000, но важността му за настъпъ бѣ голѣма и на стратегическото и на тактическото поле, защото тукъ бѣ разбита главната ядка на турската Галиполска армия, която ни готвѣше смъртенъ ударъ. Разбита, тя не можа вече да се съвземе, и се даде възможностъ на българските войски да се не беспокоятъ повече отъ заканите на младотурцитъ.

Независимо отъ това, въ боя се срѣщатъ много достойни живи примери за подражание, като се почне отъ тия на войници и се свърши съ по-високите имъ водачи. Имената имъ се подчертаватъ въ разказа на боя, за да се обезсмъртятъ и да се славятъ докато пребъдатъ българско племе. Доблестните имъ подвизи въ нищо не отстъватъ на възпѣтия, класични, легендарни херои, съ тази само разлика, че добродетелите на нашите не сѫ измислени, не сѫ плодъ на поетово, пламенно въображение, а сѫ самата действителностъ въ плътъ и кръвъ, която изобилно бѣ пролѣта. На Булаирското бойно поле нѣма непроявена дейностъ, нѣма непроявена добродетель, която да не е създавала херои.

Неуморна дейностъ ли? — Каква по-голѣма отъ тази, да видите какъ денонощно и най-всестранно началници на части изучватъ позициите си, какъ войниците неуморно и безстрашно ги укрепяватъ подъ огъня на противника, измѣрвайки разстояния, приготвяйки всички данни за стрелба, вземайки всички мѣрки за отстранение на каквите и дабило изненади, поставяйки надеждно охранение, готово съ буенъ огънь да отблъсне всѣки неприятелски опитъ да ни нападне и пр. и пр.?

Спокойствие, самообладание и хладнокрѣвие ли? — Какви по-голѣми отъ тѣзи, да видите какъ е посрещнатъ съ смъртоносенъ огънь, използвайки близостта и нощната тьмнина, петь пѫти по-силъ неприятель, подмамвайки го

до самитъ ни окопи, за да бъде по-върно поразенъ; какво по-голъмо спокойствие отъ това да видите какъ възводни, ротни, батарейни командири правятъ разпоредбите си и подаватъ командите си за посрещане яростния противникъ като на мирновременно упражнение; какъ командиръ на артилерийски полкъ, командири на артилерийски отдѣления обикалятъ батареите си въ най-силния развой на боя, подъ честия огънь на неприяителя, и спокойно да наблюдаватъ пораженията отъ стрелбата на батареите си, и да поправятъ гръшките; какъ командиръ на пехотенъ полкъ въ най-опасния мигъ на боя, на най-опасната точка, спазвайки свѣтлината на умствените си способности, дава разумни разпоредби и съ личното си мѣжество и присъствие на духа спира отстѫпнението?

Намиране началника на мястото си въ боя ли? — Какво по-добро място за него въ боя отъ това, когато виждате: възводни командири начело на възводовете си да ги водятъ дори съ пѣсни „на ножъ“, противъ упоритъ врагъ; ротни командири въ срѣдата на ротите си; батарейни командири въ наблюдателните си точки будно да следятъ неприяителя дори въ тѣмнината и често — на открито при ордията си; полкови командири, дружинни командири, командири на артилерийски отдѣления — всѣкога при частите си?

Действия съ изненади за противника ли? — Всички наши контратали, поврѣтни действия и внезапни вихрове на артилерийския, картечния и пехотенъ огънь не сѫ ли съкрушителни изненади за неприяителя, които го сломиха?

Проницателност и предвидливост ли? — Какви по-добри отъ тия да се турнете на мястото на противника, да отгатнете кѫде ще насочи главния си ударъ и да изпреварате намѣренето му, вземайки съответни мѣрки; или — да видите, че неприяителятъ настѫпва въ гѣсти, дружинни колони, невежествено, дори подъ действителния огънь на пехотата ни, противно на правилата за водене съвременния бой, при това оржжие, и да използвате веднага слабата му бойна подготовка, приемайки боя въпрѣки давящето членено превъходство — да предвидите, че качеството ще побedi количеството?

Предприемчивост ли? — Не се ли издава навредъ въ всички разпоредби за деятелна, подвижна и упорита до крайност отбрана: поврѣтните действия на лѣвото ни крило, контратараката на дѣсното ни крило, тѣржеството ни въ центъра и пр.?

Бѣзина въ вземане на решенията ли? — Нека внимателния четецъ да препрочете писмените заповѣди и донесения въ време на боя, да измѣри разстоянията по плана на боя, да сравни часовете, и ще види да ли сѫ били бѣзри.

Изкуство за използване обстоятелствата ли? — И това не липсваше презъ течение на боя; но уви! Най-важното обстоятелство остана неизползвано: предъ очите на всички въ центъра бѣ очевидно решителното поражение на врага; всички защитници на позицията единодушно плачатъ за гръмноносно преследване на бѣгачия безумно неприятели, като изявяваха това открыто; ала случаятъ бѣ изпуснатъ по известните причини.

Строгостъ къмъ малодушните ли? — Тя се проявява, кѫдето трѣба въ боя, и не единъ доблестенъ началникъ, съ оржжие въ ръка, е придружавалъ малцината малодушни да отидатъ на мястата си и да изпълнятъ дѣлата си; дори смѣли войници сѫ стреляли по ония свои другари, които сѫ напускали редовете си отъ страхъ и сѫ ги накарвали да се връщатъ на мястата си.

Твърдостъ душевна, която прѣчки не спиратъ, и непоколебима воля за спечелване победата ли? — Тѣ сѫ се дѣлбоко отпечатали въ всички разпоредби и дѣла на тия, които всичко направиха да се разбие противника; особено ясно тѣ личатъ въ останалите и запазени писмени заповѣди и донесения, писани предъ очите на смѣртъта, които никой не може да опровергае.

Цельта, която се преследваше въ боя ли? — Тя бѣ да се разбие и отблъсне неприяителя; страхотните му загуби и неудръжното му бѣгство сведочатъ това.

Срѣзка въ отдѣлните действия ли? — Важността ѝ бѣ надлежно оценена и, конни ординарци хвърчеха неуморно презъ всичкото време на боя, разнасяйки съответни заповѣди и донесения, що навреме тургаха съгласуване въ действията, които се увѣнчаваха навсѣкѫде съ успѣхъ.

Правилни действия ли? — Тѣ сѫ изложени въ самата имъ действителност въ описание и сравнени съ основните начала и правила за водене на боя, нарочно указаны въ надсловите (мотата) начело на всѣки отдѣлъ, въ забележките и въ самия разказъ, що се потвърдяватъ отъ успѣшните действия на частите презъ този славенъ денъ. Дори отстѫпнението на 1./22. и 3./22. дружини, при описаната обстановка, е досущъ правило: обхватати отъ три страни на рѣта О отъ непомѣрно превъходенъ противникъ, на който надмощния огънь е неудръжимъ, тѣ отстѫпватъ, за да се изтръгнатъ отъ огневите клещи*), и успѣватъ да противопоставатъ новъ фронтъ на неприяителя, когото спиратъ, а

*.) „Единственото веществено (материално) предимство, което произтича отъ обхватите е възможността да се развернатъ повече пушки отъ отбраната; защото, съ изключение на неподвиженъ противникъ, отбраната ще има всѣкога време да противопостави на атакуващия новъ фронтъ.“ Фонъ Шерфъ (виж. книжката отъ декемврий 1904. на „Journal des sciences militaires“).

въ сгодния моментъ тъ настъпватъ, изненадватъ го, когато е вървалъ вече въ победата си, и го разбиватъ.

Башинска грижа за войниците ли? — Стига да се отбележи, че и онзи похвата предъ боя, който Омиръ не пропусналъ да възпи въ Илиядата, бѣ изпълненъ на Булаиръ: войниците бѣха нахранени съ топла храна предъ започването на боя, тъкмо тъй, както данайцитъ (елинитъ) съ правили предъ Троя (Илионъ).

Най-сетне притежаване наука и нейното прилагане ли? — Известно е на всички посветени, че въ военното изкуство има такова множество отъ основни начала, правила, исторични примѣри, различни похвати и пр., които трѣбва да ги знае и да умѣе да ги прилага водачътъ; но той често пѫти въ боя се чувствува, като да не е нищо училъ, и като че ли нищо не знае. „Действителността на бойното поле е такова, че тамъ не се учи; простично, тамъ човѣкъ прави това, което може, за да приложи онова, що знае. Следователно, за да може мѣничко, трѣбва да знае много и добре да го знае“. Очевидно е прочие, че съ приложени наука и изкуство въ боя съ добри методи; така че, този бой не е никакъ случайность на сѫдбата — победата не дойде изъ невидѣлица, поражението не е нанесено съ друга сила, а съ тази, която така недвусмислено и ясно е изказана въ надсловъ, начело на този отдѣлъ, и съ ония военни добродетели, които образуватъ хероитъ, и които правятъ на война всичко възможно и всичко лесно, и които опасноститъ не плашатъ . . . На Булаиръ се потвърди още единъ пѫть само истината, че „На война успѣва само това, което е зрело обмислено и изказано съ мощна воля“; *) затова качеството би количество, деятелна и упорита отбрана би дрѣзкия пристжъ; затова Булаирския бой е и ще пребиде, докато сѫществува българското племе, единъ отъ най-славнитъ, които това племе е издръжало мѫжествено, напълно съзнателно и самостоятелно. Съ една речь нека си послужимъ съ думитъ на Титъ-Ливий: „Събитието доказа, че успѣхътъ принадлежи на душевната сила“ **) — на „ума, волята и мѫжеството“ . . .

Този трудъ не бѣ предназначенъ да види бѣль свѣтъ приживѣ на автора, по съображения, отбелязани въ встѫплението. Обаче, и до денъ днешенъ българскиятъ народъ почти нищо не знае за боя, който е безспорно единъ отъ тия, що трѣбва да внушатъ на потомството въра въ българската звезда. Дори и самитъ участници слабо знаятъ цѣ-

лата истинѣ по него. Ето защо, въпрѣки желанието си, реши да ги издаде преди времето, което си бѣ предназначилъ. Има и други причини, които го караха да мълчи досега; въ запискитѣ му ще намѣри обяснение потомството.

Допуснаха се повторения въ книгата, за които се иска прошка. Писачътъ не можа никога да се оттърси отъ тѣхъ, бидейки дѣлбоко увѣренъ, че и най-добрата паметъ дѣлжи много на повторението.

Авторътъ моли най-настоятелно всички участници въ боя, които съ дѣржали свои лични, писмени бележки, и на мирай, че би трѣбвало да се попълни съ тѣхъ тази история, да му ги изпратятъ, за да може при второ издание, ако стане нужда, да се впишатъ. Особено ще бѫде признателъ, ако му се дадать имената на отличилитѣ се въ боя съ ясно изложение на подвигитѣ, за които нищо не еказано тукъ.

На край, той си остава съ непоколебимото убеждение, че само истината е, която трѣбва да бѫде пѫтеводна звезда и идеалъ на всѣко изкуство изобщо и на военното — въ частностъ; за това, той употреби всичкитѣ си грижи и усилия, доколкото бѣ способенъ на това — да предаде светата истини по този бой на потомството, което ще може да сѫди за нея, когато ще има на рѣка: запискитѣ (мемоаритѣ му) отъ войнитѣ, паметната му книжка и писменитѣ увѣрения (документи) по този бой.

Понеже писачътъ е въ напреднала възрастъ, стѫпилъ, дето се казва, вече съ единия кракъ на прага на небитието, той върва, че е казаль истината, за която ще отиде спокойно да даде смѣтка предъ стѫпите на Върховния Сѫдия, на когото едно отъ имената е „Истина“; а душата на автора ще сияе отъ блаженство, закждето и да бѫде удостоена, ако този му трудъ, и другитѣ, които може да последватъ, биха послужили за нѣщо на българското потомство, на което го посвещава.

То не бива да забравя отъ какво важно значение е преди да се приеме и завърже бой, внимателното изучване на, неприятеля и неуморното разузнаване и изследване на мѣстността, що позволяватъ отпосле съзнателно рѣководене на боя, намиране по странитѣ на свѣта (ориентиране) и ноще, и въ гѣста мѣгла; то не бива да забрави и значението на компаса, който трѣбва всѣкога да носи съ себе си, и които така добре изигра ролята си на Булаиръ въ непрогледната мѣгла.

*) Клаузевицъ (гл. т. II, стр. 202 отъ „Théorie de la grande guerre“)

**) Гл. Титъ-Ливий, книги VIII, глава XXIX.

Съдържание.

	стр
Предговоръ	3
Встъпление	7
Събитията презъ време на Чаталджанското примирие, които предшествуватъ боя, и бѣгълъ погледъ върху Галиполския операционенъ театъръ	11
Настѫпването на българската IV армия на Галиполския операционенъ театъръ следъ примирието	17
Заемане позиция при с. Булаиръ — Описанието на позицията	25
Първи периодъ на боя — отъ 6 ч. 30 м. до 9 ч. 30 м. на 8-и февруари 1913 година	45
Втори периодъ на боя — отъ 9 ч. 30 м. до 16 ч. 30 м. на 8-и февруари 1913 година	60
Трети периодъ на боя — отъ 16 ч. 30 м. до 18 ч. 30 м. на 8-и февруари 1913 година	94
Размисли върху боя	119
Заключение	131
Приложения: 1) Карта за пояснение действията на българската IV армия въ края на 1912 и началото на 1913 г.	
2) Скица за пояснение положението на всички български армии на Тракийския операционенъ театъръ въ края на 1912 и началото на 1913 год.	
3) Три топографически планове 1:40,000 за всѣки единъ отъ моментите на боя.	

УКАЗАТЕЛЬ

на статиите помѣстени въ сп. „**Военно-исторически сборникъ**“, год. V. (1931—32).

A. — Разпределение на статиите по видъ.

Книга

I. Теоретични статии по написване историята на войнитѣ.

1) За Германското Военно-историческо отдѣление — отъ Р.—С.	2
2) По въоружението на Одринската крепость презъ войната 1912/13 год. — отъ С.	2
3) Какъ трѣбва да се изучаватъ войнитѣ — отъ Иорданъ Венедиковъ, полковникъ о. з.	4

II. Война 1912/13 г. срещу Турция.

1) Лични възпоменания отъ войната между България и Турция презъ 1912—1913 г. — отъ † Арабовъ полковникъ о. з.	2 и 3
2) 5-и нескоростреленъ артилерийски полкъ въ Балканската война 1912—13 г. (Спомени на командира на полка) — отъ Кацаровъ Димитръ, генералъ о. з. .	4
3) Боятъ при Булаиръ — 26-и януари (8-и февруари) 1913 год.; Приносъ къмъ българската военна история. (Изъ записките на бригаденъ командиръ) — отъ Т. З. Митовъ, генералъ о. з.	5

III. Война 1913 г. срещу Сърбия, Гърция, Ромъния, Турция и Черна-Гора.

1) Паниката въ 11-а п. дивизия на 5-и юлий 1913 г. въ боя при Неврокопъ, отъ И. Сирмановъ, генералъ о.з.	3
2) 7-а Рилска дивизия въ Междусъюзническата война — отъ Я.	4

IV. Война 1915/18 г.

- 1) Къмъ Добро-поле въ 1916 г. — отъ *M. Андреевъ*,
полковникъ о. з.
- 2) Действията на 8-а Тунджанска дивизия презъ
м. октомврий 1915 г. за завладяване гр. Княжевацъ —
отъ *Вл. Ангеловъ*, полковникъ
- 3) Действията на 1-а Софийска дивизия презъ
Свѣтовната война; на ромънския фронтъ, въ Влахия —
отъ *Недѣлковъ Хр.*, генералъ о. з.
- 4) Дейността на желѣзно-пѣтната дружина презъ
Свѣтовната война 1915—1918 г., — отъ *P. Лудогоровъ*,
полковникъ о. з.
- 5) Приносъ къмъ историята на II армия въ войната
1915—1918 г. — книга II — Действията на Южния
фронтъ и въ югозападна Македония; часть 4-а — Действията
на фронта на гр. Струмица — отъ *Ив. Руссовъ*,
генералъ о. з.
- 6) Пробивътъ на бѣлгарския фронтъ. 17-а коло-
ниална дивизия въ Сѣя при Добро-поле (15-и септем-
врий 1918 г.), отъ *Cazeilles commandant breveté de l'infanterie Coloniale*. Превелъ отъ французки езикъ *Сапуна-
ровъ*, полковникъ о. з.

1

1

2

3

3

4

Сведения

за състоянието на материалите, постъпили за сп.
„Военно-исторически сборникъ“ къмъ
31 ма ръ 1932 г.

1) Статии останали отъ год. IV (1930/31)	6
2) Статии постъпили отъ 1. IV 931 до 31.III 932 г.	34
Всичко	40

Тези трудове се разпредѣлятъ така:

	Печатани	Одобрени	Неодобрени	Неразгледани	Оттеглени	Всичко
Оригинални	11	4	4	6	—	25
Компилятивни	2	—	7	3	—	12
Преводни	1	1	—	1	—	3
Всичко	14	5	11	10	—	40

Първи моментъ 6 ч. 15 м.

БОЯТЬ при БУЛАИРЪ на 8-и февруари 1913 г.

Планъ № 1.

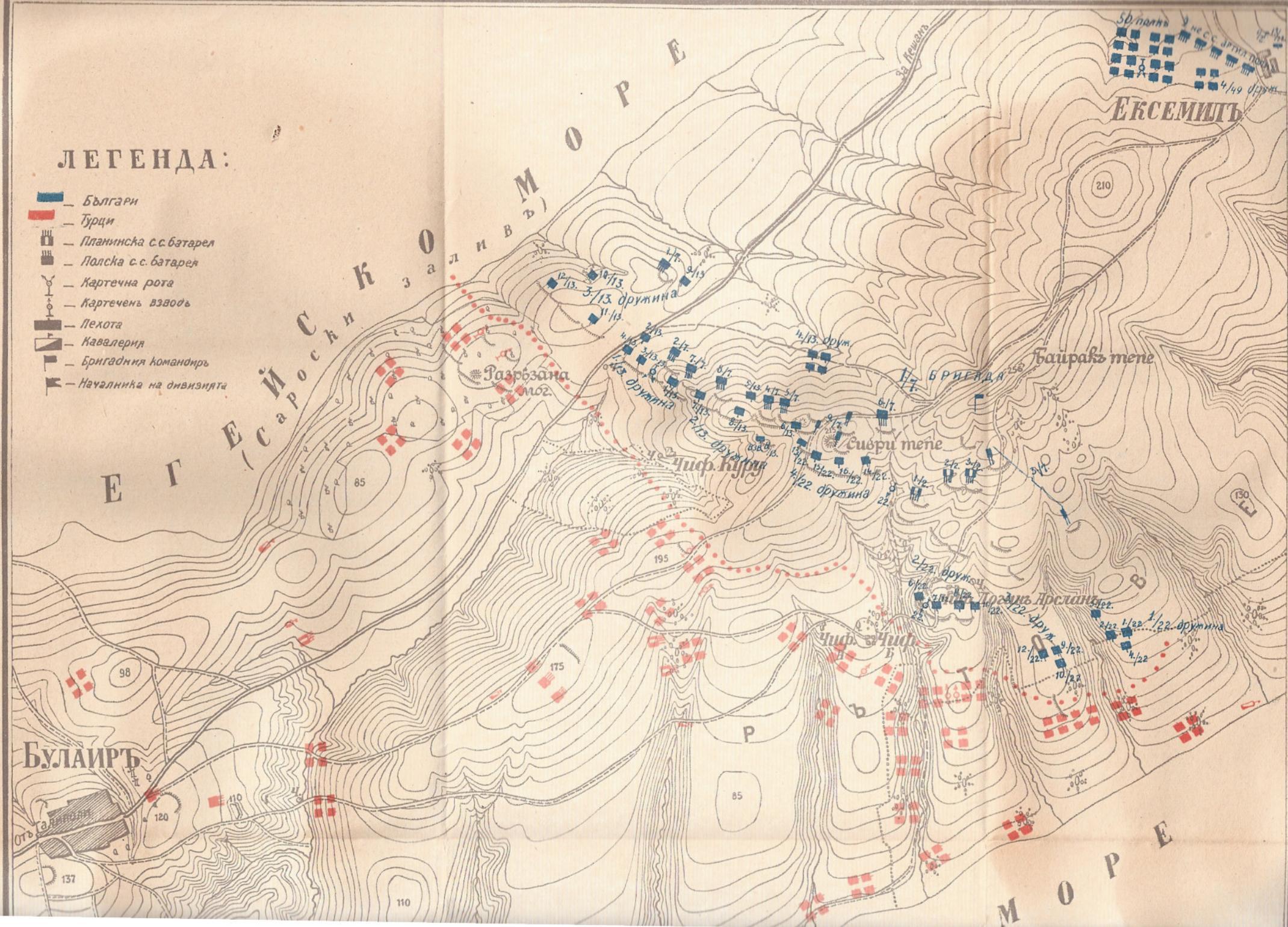
ЛЕГЕНДА:

- Българи
- Турци
- Платинска с.с. батарея
- Полска с.с. батарея
- Картечна рота
- Картеченъ взводъ
- Пехота
- Кавалерия
- Бригадният командиръ
- - Начелника на дивизията

Л Е Г Е Н Д А :

- — Българи
 - — Турци
 - — Планинска събатарел
 - — Полска събатарел
 - — Картечна рота
 - — Картечень взводъ
 - — Пехота
 - — Кавалерия
 - — Бригадния командиръ
 - — Началника на дивизиятъ

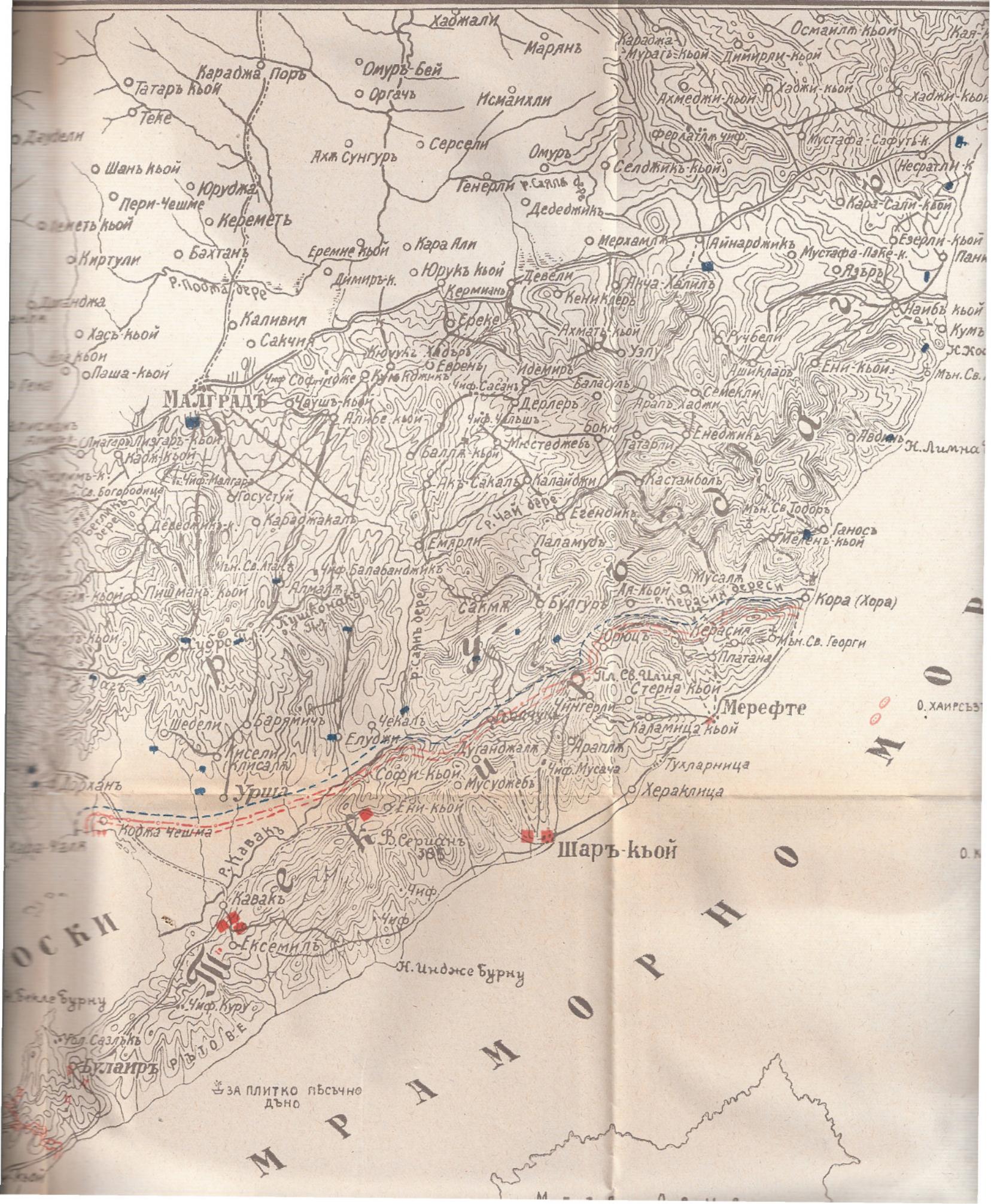
ЛЕГЕНДА:

- Българи
- Турци
- Планинска с.с батарел
- Полска с.с батарел
- Картечна рота
- Картеченъ взводъ
- Пехота
- Кавалерия
- Бригадния командиръ
- Началникъ на дивизията

Kapta

и въ края на 1912 и въ началото на 1913 година

СКИЦА

за положението на българските армии въ края на 1912 г. и началото на 1913 г.

Приложение към статията „БОЯТЪ ПРИ БУЛАИРЪ“
на 26-и януари (8 февруари) 1913 г. — отъ
Т. З. Митовъ, генер. о. з.

Военно-исторически сборникъ
год. V, книга 5.